

4.nodevums

Sabiedriskās domas izpēte par bērnu ar uzvedības vai atkarību problēmām vai to attīstības risku un viņu ģimeņu vajadzībām, esošajiem un nepieciešamajiem pakalpojumiem un atbalstu uzvedības vai atkarību problēmu risināšanā

Saskaņā ar Bērnu aizsardzības centra un SIA "Projektu un kvalitātes vadība" 2024. gada 8. jūlijā noslēgto līgumu Nr. 4.2-4/81 par atbalsta sistēmas un pakalpojumu pieejamības izvērtējumu bērniem ar uzvedības vai atkarību problēmām vai to attīstības risku un viņu ģimenēm

Eiropas Sociālā fonda Plus līdzfinansētā projekta Nr. 4.3.6.5/1/24/I/001 "Atbalsta pasākumi bērniem ar uzvedības un atkarību problēmām un to ģimenēm" ietvaros

Pasūtītājs: Bērnu aizsardzības centrs
Izpildītājs: SIA "Projektu un kvalitātes vadība"

2025. gada 16. jūlijs

SATURS

LIETOTIE SAĪSINĀJUMI.....	5
IEVADS.....	6
METODOLOĢIJA.....	8
1. BĒRNU VAJADZĪBAS.....	12
1.1. POZITĪVA, SAPROTOŠA, PIEŅEMOŠA VIDE	12
Ģimene, mājas	12
Draugi, kompānija.....	14
Izglītības iestādes	16
1.2. PIEMĒRS, KAM LĪDZINĀTIES, KO ATDARINĀT	18
1.3. JĒGPILNA BRĪVĀ LAIKA NODARBOŠANĀS	20
1.4. IZGLĪTĪBA UN DARBS	21
1.5. KUSTĪBAS UN TELPA	22
1.6. VESELĪBA.....	23
1.7. DZĪVĪBA.....	25
2. PIEAUGUŠO VAJADZĪBAS.....	26
2.1. VAJADZĪBA STRĀDĀT	26
2.2. VAJADZĪBA PĒC LABĀM ATTIECĪBĀM AR SAVIEM BĒRNIEM	27
2.3. VAJADZĪBA PĒC LAIKA SEV UN DRAUGIEM	27
2.4. VAJADZĪBA PĒC IEDERĒŠANĀS	28
2.5. VAJADZĪBA PĒC ATBALSTA	29
3. PROBLĒMU VEIDI BĒRNIEM	31
3.1. UZVEDĪBAS PROBLĒMAS.....	31
Grūtības kontrolēt emocijas.....	31
Vardarbība.....	32
Paškaitējums	35
Neiziešana no istabas un sociālā izolācija	35
Nevēlēšanās mācīties un mācību grūtības	36
Izglītības iestādes neapmeklēšana.....	38
Klaiņošana	39
Likumpārkāpumi.....	40
3.2. ATKARĪBU VEIDI	42
Smēķēšana.....	43
Alkohols.....	44
Narkotiskās vielas.....	45
Procesu atkarības	47
4. PROBLĒMU VEIDI PIEAUGUŠAJIEM.....	49
4.1. ATTIECĪBU PASLIKTINĀŠANĀS AR BĒRNIEM.....	49

4.2.	IZDEGŠANA UN VESELĪBAS PROBLĒMAS	50
4.3.	SABIEDRĪBAS ATBALSTA TRŪKUMS.....	51
4.4.	PROBLĒMAS ATTIECĪBĀS AR DZĪVESBIEDRU	52
4.5.	ATKARĪBAS	53
5.	PROBLĒMU RISINĀŠANA UN RISINĀJUMU UZTVERE	54
5.1.	INFORMĒTĪBA PAR PROBLĒMU RISINĀŠANAS VEIDIEM.....	54
5.2.	ATBALSTS UN PAKALPOJUMI, TO VEIDI.....	56
	Atbalsts un pakalpojumi uzvedības korigēšanai	57
	Atkarību ārstēšanas pakalpojumi kopumā.....	58
	Psihiatra pakalpojumi	60
	Ārstniecības iestāžu pakalpojumi.....	62
	Psihologa un psihoterapeita (psihoterapijas speciālista) pakalpojumi	65
	Sociālā darbinieka pakalpojumi	69
	Dienas centru vai jauniešu centru pakalpojumi.....	71
	SIA “Bērnu un pusaudžu resursu centrs” pakalpojumi	72
	Biedrības “Resiliences centrs” programmas “Dari” ietvaros nodrošinātais pakalpojums	73
	Mentora pakalpojumi.....	74
	Individuālās sociālās rehabilitācijas programma ar izmitināšanu bērniem ar uzvedības traucējumiem (jeb tā saucamais “Meža projekts”)	75
	Sociālā pedagoga atbalsts	76
	Atbalsta pakalpojumi mācībās	78
	Profesijas izvēle un darbs.....	81
	Interesu izglītība un brīvā laika pavadīšana.....	81
	Lekcijas un kursi vecākiem un atbalsta grupas audžuvecākiem	83
	Audžuģimenes un bērnu aprūpes iestādes	85
5.3.	KOPĒJĀS PROBLĒMAS PAKALPOJUMU SAŅEMŠANĀ.....	86
	Pieejamība.....	86
	Motivācija	88
6.	PAKALPOJUMU ATBILSTĪBA VAJADZĪBĀM	91
6.1.	ATBILSTĪBA BĒRNU VAJADZĪBĀM	91
6.2.	ATBILSTĪBA PIEAUGUŠO VAJADZĪBĀM.....	95
	SECINĀJUMI.....	97
	PAR MĒRĶA GRUPU	97
	PAR VAJADZĪBĀM	97
	PAR PROBLĒMĀM.....	98
	PAR ATBALSTA UN PAKALPOJUMU SAŅEMŠANU	99
	REKOMENDĀCIJAS.....	100

PIELIKUMI	102
1.PIELIKUMS. INTERVIJU VADLĪNIJAS BĒRNIEM AR UZVEDĪBAS VAI ATKARĪBU PROBLĒMĀM	102
2.PIELIKUMS. INTERVIJU VADLĪNIJAS VECĀKIEM, KAM IR BĒRNI AR UZVEDĪBAS VAI ATKARĪBU PROBLĒMĀM	104

LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

BKUS	VSIA "Bērnu klīniskā universitātes slimnīca"
BEA kurss	Apmācību kurss "Bērnu emocionālā audzināšana"
CAP kursi	Iekciju kurss "Ceļvedis audzinot pusaudzi"
"Foršā māja"	"Allažu bērnu un ģimenes atbalsta centra" sociālās rehabilitācijas pakalpojums
Informants/ pētījuma dalībnieks	Bērni ar uzvedības vai atkarību problēmām vai to attīstības risku un viņu vecāki, likumiskie pārstāvji, audžuģimenes un aizbildņi, kas piedalījās intervijās
"Meža projekts"	Nodibinājuma "Latvijas SOS bērnu ciematu asociācija" īstenotā individuālās sociālās rehabilitācijas programma ar izmitināšanu bērniem ar uzvedības traucējumiem jeb tā saucamais "Meža projekts"
Nodevums	4.nodevums "Sabiedriskās domas izpēte par bērnu ar uzvedības vai atkarību problēmām vai to attīstības risku un viņu ģimeņu vajadzībām, esošajiem un nepieciešamajiem pakalpojumiem un atbalstu uzvedības vai atkarību problēmu risināšanā"
"Origo bērni"	Bērni, kas laiku pavada ielās (tai skaitā tirdzniecības centra "Origo" apkaimē), smēķējot, lietojot alkoholu un iesaistoties citādās deviantās darbībās
Pētījums	Pētījums "Atbalsta pasākumi bērniem ar uzvedības un atkarību problēmām un to ģimenēm"
Pieaugušie	Bērnu ar uzvedības vai atkarību problēmām vai to attīstības risku vecāki, likumiskie pārstāvji, audžuģimenes un aizbildņi
Programma "Dari"	Biedrības "Resiliences centrs" īstenotā programma "Dari"
Programma "Palēciens"	Sociālās rehabilitācijas un atbalsta programmu "Palēciens" jauniešiem ar uzvedības traucējumiem"
Programma "Pārinieks"	Latvijas SOS Bērnu ciematu asociācijas, Rīgas SOS ģimeņu atbalsta centra programma "Pārinieks" - Sociālās rehabilitācijas programma Rīgas pilsētas pašvaldības ģimenēm ar bērniem, uz kuriem attiecināms Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pants
PRC	Biedrība "Pusaudžu resursu centrs"
UDHS	Uzmanības deficīta un hiperaktivitātes sindroms

IEVADS

Nodevums "Sabiedriskās domas izpēte par bērnu ar uzvedības vai atkarību problēmām vai to attīstības risku un viņu ģimeņu vajadzībām, esošajiem un nepieciešamajiem pakalpojumiem un atbalstu uzvedības vai atkarību problēmu risināšanā" izstrādāts pētījuma "Atbalsta pasākumi bērniem ar uzvedības un atkarību problēmām un to ģimenēm" ietvaros.

Pētījums apskata atbalsta pasākumus no dažādiem skatupunktiem, lai iegūtu iespējami vispusīgu izvērtējumu. Šī nodevuma uzdevums ir noskaidrot tiešās mērķa grupas viedokli par viņu vajadzībām, esošajiem un nepieciešamajiem pakalpojumiem un atbalstu uzvedības vai atkarību problēmu risināšanai labklājības, veselības, izglītības, kultūras jomās. Tiešā mērķa grupa sīkāk tiek strukturēta divās apakšgrupās:

- bērni ar uzvedības vai atkarību problēmām vai to attīstības risku;
- bērnu likumiskie pārstāvji un audžuģimenes bērniem ar uzvedības vai atkarību problēmām vai to attīstības risku (turpmāk – pieaugušie).

Tā kā bērnu vajadzības un problēmas dažādos vecumos atšķiras, nodevumā paralēli lietoti divi jēdzieni – "bērni" un "jaunieši". Ņemot vērā, ka nodevumā tiek izmantotas kvalitatīvās pētījuma metodes, nav iespējams norādīt precīzas vecumu robežas starp šīm grupām tādā izpratnē, kā jēdzienus lieto katrs informants, taču orientējoši pirmais apzīmē jaunākos no viņiem (līdz 13 gadiem), bet otrais – vecākos (no 13 līdz 18). Intervijās informanti nereti lieto arī jēdzienu "pusaudzis". Tomēr, runājot par personām līdz 18 gadiem kopumā, lietots jēdziens "bērni".

Līdz ar to nodevums nav veidots, lai sniegtu objektīvu informāciju (objektīvs izvērtējums tiks sagatavots pētījuma beigās), bet gan lai ilustrētu mērķa grupas skatījumu.

Šī nodevuma pamatā ir ar kvalitatīvām pētniecības metodēm – padziļinātajām intervijām – iegūta informācija par:

- tiešās mērķa grupas vajadzībām;
- tiešās mērķa grupas informētību par tai pieejamo atbalstu un pakalpojumiem;
- informācijas avotiem, ko tiešā mērķa grupa izmanto informācijas iegūšanai;
- atbalsta un pakalpojumu saņemšanas motivāciju;
- tiešās mērķa grupas pieredzi un izaicinājumus atbalsta un pakalpojumu saņemšanā, tai skaitā, apmierinātību ar saņemto atbalstu vai pakalpojumiem, sadarbību un komunikāciju ar atbalsta vai pakalpojumu sniedzējiem, pieejamos un nepieciešamos resursus atbalsta vai pakalpojumu saņemšanai u.tml.;
- trūkumiem piedāvātā atbalsta vai pakalpojumu saturā;
- tiešajai mērķa grupai nepieciešamo atbalstu un pakalpojumiem uzvedības vai atkarību problēmu risināšanai.

Nodevuma struktūra veidota tā, lai vispirms raksturotu mērķa grupas vajadzības (atsevišķi izdalot bērnus un pieaugušos), pēc tam raksturotu problēmu veidus, kas rodas tad, ja nepieciešamās vajadzības nav apmierinātas (atkal izdalot atsevišķi bērnus un

pieaugušos). Pēc tam analizēta informētība par pieejamajiem problēmu risināšanas veidiem. Nozīmīgākā nodevuma daļa veltīta tiešās mērķa grupas viedokļu apkopojumam par dažādiem pakalpojumiem (pakalpojumu klasifikācija un struktūra veidota tā, lai atspoguļotu to saņēmēju vai potenciālo saņēmēju redzējumu, nevis to pušu skatījumu, kas šos pakalpojumus nodrošina, finansē vai uzrauga), akcentējot to problēmas un ieguvumus. Visbeidzot atsevišķa nodaļa veltīta tam, lai izvērtētu pakalpojumu atbilstību mērķa grupas vajadzībām (atkal atsevišķi skatot bērnu un pieaugušo vajadzības). Nodevuma noslēgumā sniegti galvenie secinājumi, kuri var būt subjektīvi, jo izriet tikai no tiešās mērķa grupas redzējuma.

METODOLOĢIJA

Šis nodevums balstās uz 30 padziļinātajās (daļēji strukturētās) intervijās ar pieaugušajiem, kuri audzina bērnus ar uzvedības vai atkarību problēmām vai ir par tiem atbildīgi, kā arī 30 padziļinātajās intervijās ar bērniem, kam ir uzvedības vai atkarību problēmas, iegūto informāciju. Interviju vadlīnijas (sk. pielikumā) iekļauj jautājumus par uzvedības problēmu un atkarību pieredzi, kā arī tiešās mērķa grupas pieredzi pakalpojumu saņemšanā vai izvēli neizmatot piedāvātos pakalpojumus.

Pētījuma metodoloģija izstrādāta, konsultējoties ar Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas Valsts ilgtspējīgas attīstības plānošanas departamenta Reģionālo atbalsta instrumentu nodaļu, lai nodrošinātu demarkāciju ar Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 3.1. reformas un investīciju virziena “Reģionālā politika” 3.1.1.2. reformas “Administratīvi teritoriālā reforma” investīcijas 3.1.1.2.i. “Pašvaldību kapacitātes stiprināšana to darbības efektivitātes un kvalitātes uzlabošanai” projektu Nr.3.1.1.2.i.0/1/22/I/VARAM/001 “Pašvaldību kapacitātes stiprināšana to darbības efektivitātes un kvalitātes uzlabošanai”.

Interviju garums ar pieaugušajiem bija robežās no 19 līdz 120 minūtēm, vidējais garums bija aptuveni 56 minūtes. Intervijas tika veiktas laika posmā no 2024. gada 24. novembra līdz 2025. gada 14.martam. Bērni, kurus pieaugušie audzina un saistībā ar kuriem piedalījās intervijās, bija vecumā no 5 līdz 18 gadiem, bet vairums no viņiem (25 gadījumi no 42) bija jaunieši no 13 gadiem. Intervēto pieaugušo vecums variēja no 24 līdz 63 gadiem, vairums no tiem bija bērnu bioloģiskie vecāki (23 mātes, 1 tēvs). 8 no 30 pieaugušajiem runāja par problēmām ar vairākiem bērniem. Būtiski norādīt, ka pieaugušie bija ļoti atšķirīgu profesiju pārstāvji un intervētāju novērojumi liecina, ka viņiem bija arī ļoti atšķirīgas ekonomiskās iespējas. Atsevišķos gadījumos pieaugušie runāja par bērniem, kam ir tikai viena veida problēmas, bet vairumā gadījumu bērniem bija dažādu uzvedības un atkarību problēmu kombinācijas. Detalizētāka informācija par intervētajiem pieaugušajiem atspoguļota 1.tabulā.

Otra informantu grupa bija 31 bērns (vienā intervijā tika intervēti 2 bērni vienlaikus) ar uzvedības vai atkarību problēmām. Bija daži bērni, kam bija tikai atkarības vai tikai kāda no uzvedības problēmām, bet vairumā gadījumu interviju saturs liecināja, ka bērniem ir gan uzvedības, gan atkarību problēmas. Intervēto bērnu vecums bija no 11 gadiem. Gadījumos, ja tika runāts ar jauniešiem, kas pārsnieguši 18 gadu vecumu, tika jautāts viņu skatījums uz saņemtajiem pakalpojumiem retrospektīvi (līdz 18 gadu vecumam). 12 no 30 gadījumiem bērni uzskatīja, ka viņu problēmas sākušās 11, 12 vai 13 gados, tomēr daži norādīja arī agrāku vai vēlāku vecumu. Interviju garums ar bērniem vidēji bija 31 minūte, tomēr būtiski norādīt, ka bija vairāki bērni, kuri nespēja formulēt savu viedokli, un līdz ar to bija grūtības veidot sarunu. Detalizētāka informācija par intervētajiem bērniem atspoguļota 2.tabulā.

1.tabula. Informācija par intervijām ar pieaugušajiem

Nr	Pieaugušā pseidonīms	Intervijas datums	Pieaugušā vecumgrupa	Bērna problēmas	Bērnu vecums	Bērnu dzimumi
1	Alda	22-11-24	45-49	Uzvedības problēmas	5	V
2	Velta	24-11-24	40-44	Uzvedības problēmas	8	S
3	Katrīna	25-11-24	50-54	Uzvedības problēmas	12	V
4	Lauris	27-11-24	40-44	Atkarību, uzvedības problēmas	16	V
5	Ivita	28-11-24	35-39	Atkarību, uzvedības problēmas	16	S
6	Ingeborga	28-11-24	50-54	Atkarību, uzvedības problēmas	10, 12, 16	V/S
7	Agnese	21-01-25	40-44	Uzvedības problēmas	13	V
8	Rebeka	23-01-25	50-54	Uzvedības problēmas	15	V
9	Grieta	23-01-25	60-64	Uzvedības problēmas	13	V
10	Ksenija	24-01-25	45-49	Uzvedības problēmas	20, 18, 11, 4	V/S
11	Granta	05-02-25	40-44	Atkarību, uzvedības problēmas	15	V
12	Dace	06-02-25	40-44	Atkarību, uzvedības problēmas	16	S
13	Laima	11-02-25	45-49	Uzvedības problēmas	10	S
14	Konstance	17-02-25	30-34	Uzvedības problēmas vienam, otram atkarību riski	13, 8	V
15	Efeja	19-02-25	45-49	Uzvedības problēmas	8	S
16	Zane	19-02-25	30-34	Uzvedības problēmas	11, 4	V
17	Dina	24-02-25	45-49	Uzvedības problēmas	12, 18	V
18	Alma	25-02-25	35-39	Uzvedības problēmas	11	V
19	Anemarija	25-02-25	20-24	Uzvedības problēmas	5	V
20	Evelīna	25-02-25	45-49	Atkarību, uzvedības problēmas	14, 15	V
21	Andra	27-02-25	35-39	Atkarību, uzvedības problēmas	17	V
22	Skaidrīte	28-02-25	35-39	Uzvedības problēmas	10	V
23	Tālava	03-03-25	40-44	Atkarību, uzvedības problēmas	17	S
24	Enija	03-03-25	35-39	Atkarību problēmas	14	V
25	Tālis	03-03-25	30-34	Atkarību, uzvedības problēmas	16	V
26	Alise	04-03-25	35-39	Uzvedības problēmas	14	S
27	Ella	06-03-25	35-39	Uzvedības problēmas	17	S
28	Aivis	12-03-25	55-59	Uzvedības problēmas	17, 16	V/S
29	Ulrika	13-03-25	35-39	Uzvedības problēmas	15, 16	V/S
30	Matilde	14-03-25	40-44	Atkarību problēmas	11, 13	V

2.tabula. Informācija par intervijām ar bērniem

Nr	Bērna pseidonīms	Bērna dzīvesvieta	Intervijas datums	Bērna vecums	Bērna problēmas
1	Norberts	bēnu aprūpes iestādē	27-11-24	16	Atkarību problēmas
2	Inga	bēnu aprūpes iestādē	28-11-24	16	Atkarību problēmas
3	Gatis	ģimenē	08-12-24	18	Atkarību problēmas
4	Aļģis	ģimenē	20-01-25	13	Atkarību, uzvedības problēmas
5	Bille	ģimenē	29-01-25	20	Uzvedības problēmas
6	Daila	ģimenē	04-02-25	16	Atkarību, uzvedības problēmas
7	Vitauts	ģimenē	20-02-25	13	Atkarību, uzvedības problēmas
8	Smuidris	ģimenē	20-02-25	15	Atkarību, uzvedības problēmas
9	Haralds	ģimenē	24-02-25	12	Uzvedības problēmas
10	Dins	ģimenē	25-02-25	17	Atkarību problēmas
11	Selga	ģimenē	28-02-25	14	Atkarību problēmas
12	Laila	ģimenē	03-03-25	17	Atkarību, uzvedības problēmas
13	Marts	audžuģimenē	03-03-25	17	Atkarību, uzvedības problēmas
14	Tālavš	ģimenē	04-03-25	17	Atkarību, uzvedības problēmas
15	Emirs	ģimenē	07-03-25	17	Atkarību problēmas
16	Gabriels	ģimenē	12-03-25	14	Uzvedības problēmas
17	Aija	ģimenē	13-03-25	15	Atkarību problēmas
18	Ernests	ģimenē	13-03-25	16	Atkarību problēmas
19	Visvaldis un Valērija	audžuģimenē	13-03-25	15/17	Atkarību, uzvedības problēmas
20	Katrīna	bēnu aprūpes iestādē	14-03-25	13	Atkarību problēmas
21	Kristaps	bēnu aprūpes iestādē	14-03-25	17	Atkarību problēmas
22	Krišs	ģimenē	18-03-25	11	Uzvedības problēmas
23	Made	ģimenē	19-03-25	16	Atkarību problēmas
24	Gustavs	ģimenē	19-03-25	12	Uzvedības problēmas
25	Māra	bēnu aprūpes iestādē	24-03-25	12	Atkarību, uzvedības problēmas
26	Edgars	audžuģimenē	25-03-25	16	Atkarību problēmas
27	Andris	audžuģimenē	26-03-25	14	Uzvedības problēmas
28	Gvido	audžuģimenē	26-03-25	13	Uzvedības problēmas
29	Laura	audžuģimenē	31-03-25	12	Uzvedības problēmas
30	Oļegs	bēnu aprūpes iestādē	09-03-25	17	Atkarību, uzvedības problēmas

Lai iegūtu vispusīgāku skatījumu, informanti tika rekrutēti gan no pilsētām, gan no lauku apvidiem, un pārstāvēja dažādus Latvijas statistiskos reģionus¹ - no Rīgas statistiskā reģiona – 9 pieaugušie un 4 bērni, no Kurzemes statistiskā reģiona – 9 pieaugušie un 8 bērni, no Zemgales statistiskā reģiona – 7 pieaugušie un 8 bērni, no Vidzemes statistiskā reģiona – 5 pieaugušie un 6 bērni, no Latgales statistiskā reģiona – 5 bērni. No Latgales netika rekrutēts neviens pieaugušais, jo citur līdz tam tika konstatētas nevis reģionālas atšķirības, bet gan teritoriālas (tas ir, vai konkrētais cilvēks dzīvo laukos vai pilsētā). Savukārt kā primārā rekrutācijas pazīme tika izvēlēta nevis reģions, bet uzvedības vai atkarību problēmu veids.

Interviju jautājumi tika izstrādāti gan latviešu, gan krievu un angļu valodās. Ar 4 bērniem un 2 pieaugušajiem intervijas notika krievu valodā. Viņu rekrutēšanas mērķis bija identificēt potenciālās atšķirības, ja tādas būtu. Lai nodrošinātu informantu anonimitāti (īpaši problemātiski tas ir bērnu aprūpes iestāžu gadījumā), tabulās nav norādīts reģions, no kura ir katrs informants un intervijas valoda. Interviju transkriptus latviešu valodā tulkoja pētnieki. Savukārt angļu valodā neviena intervija nenotika, jo neviens no informantiem to neizvēlējās par sev piemērotāko.

Visas veiktās intervijas tika ierakstītas diktofonā, pirms tam lūdzot informantu rakstisku piekrišanu datu vākšanai un apstrādei. Interviju transkripti vispirms tika tematiski analizēti kvalitatīvo datu apstrādes programmā, bet pēc tam analizēti saturiski. Visiem bērniem un pieaugušajiem piešķirti pseidonīmi, lai nodrošinātu viņu anonimitāti. Visiem pētījuma dalībniekiem tika lūgta rakstiska informētā piekrišana, bet bērnu gadījumā – arī vecāka vai cita likumiskā pārstāvja informēta piekrišana par bērna dalību sabiedriskās domas izpētē. Pētījuma dalībniekiem tika atstāts materiāls ar pilnu informāciju par pētījumu un to, kā viņi var atsaukt savu dalību pētījumā, ja pārdomā.

Nodevumā iekļauti citāti no intervijām. Intervētāju un informantu tiešā runa tekstā atveidota slīprakstā, ievērojot šādus saīsinājumus un citāta atspoguļošanas nosacījumus:

Int. (Intervētājs): Citāta teksts slīprakstā.

D (informanta pseidonīma pirmais burts): Citāta teksts slīprakstā. (Dace, 17 gadi).

V (informanta pseidonīma pirmais burts): Citāta teksts slīprakstā. (Viktorija, pieaugušais).

Vienā gadījumā intervijā piedalījās divi dalībnieki, tad atsauce veikta nevis uz konkrēto bērnu, bet interviju.

¹ Latvijas statistiskie reģioni ir Latvijas teritoriālas vienības, kas izveidotas 2004. gadā ar mērķi apvienot Latvijas rajonus (pēc 2009. gada Latvijas novadus) lielākās statistiskās vienībās. Pēc 2024.gada mainīts statistisko reģionu skaits un robežas, no sešiem reģioniem izveidojot piecus – Rīgas, Kurzemes, Vidzemes, Latgales un Zemgales. Sīkāk par reģionu robežām skatīt: Statistiskie reģioni, Centrālā statistikas pārvalde, <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/vide/dabas-resursi-geografiskas-zinas/publikacijas-un-infografikas/21408>

1. BĒRNU VAJADZĪBAS

Gan pieaugušo, gan bērnu intervijās parādās dažādas bērnu vajadzības, kuras ir būtiskas cilvēka veiksmīgai attīstībai un daļā gadījumu netiek apmierinātas un līdz ar to tiek uztvertas kā cēlonis uzvedības vai atkarības problēmu attīstībai. Tomēr būtiski saprast, ka nodevumā netiek sniegta vispārēja bērnu vajadzību analīze, bet tiek atklātas tikai tās vajadzības, ko minējuši paši bērni vai pieaugušie, runājot par bērnu atkarību vai uzvedības problēmām. Vienā intervijā varēja būt pieminētas vairākas vajadzības, kas var veicināt uzvedības un atkarību problēmu attīstību.

1.1. POZITĪVA, SAPROTOŠA, PIENĒMOŠA VIDE

Ģimene, mājas

“Normāla ģimene” un “drošas mājas” ir vajadzības, kas pieminētas gan pieaugušo, gan bērnu intervijās ar to saprotot tādu ģimeni, kas nodrošina bērna vajadzības. Vairākās bērnu intervijās “normāla ģimene” un “drošas mājas” tiek minēti kā priekšnosacījumi, lai bērni neuzsāktu lietot atkarību izraisošas vielas, lai viņiem būtu “normāla” uzvedība. Lai arī bērni intervijās neskaidro, ko saprot ar “normālu” uzvedību, tomēr no konteksta saprotams, ka tā ir uzvedība, kas nerada problēma sev un citiem. Piemēram, viena no meitenēm, kura dzīvo bērnu aprūpes iestādē, norāda, ka, ja viņai būtu “normāla”, mīloša ģimene ar abiem vecākiem, viņa nebūtu sākusi lietot narkotikas. Viņa ir novērojusi, ka arī viņas draugi, kas lieto narkotikas, pārsvarā ir bez ģimenēm vai arī viņiem ir ģimenes, kurās ir sarežģījumi. Līdzīgi novērojumi ir arī Gatim, kas tieši pieaugušo rīcību redz kā cēloni bērnu atkarībām.

Int.: Kas ir tas, ko var iedot varbūt, lai nesāktu lietot?

G: Labu ģimeni. Visu, ko bērns grib. Nu, ne jau tā izlutināti, visu, ko grib, bet tādas saprātīgas lietas, ko vajag.

Int.: Vai tas varētu būt "izglītēt vecākus par bērnu emocionālām vajadzībām"?

G: Jā. Lai vecāki darītu labas lietas bērniem. Un tad bērniem nebūs jālieto, jo nebūs iemesls. Jo ir daudz tādu... (Gatis, 18 gadi).

Ja ģimenē pieaugušajiem ir atkarību problēmas, agresīvas šķiršanās un citi ar pieaugušo attiecību problēmām saistītie jautājumi, ģimene var kļūt par vidi, kas veicina atkarību un uzvedības problēmu attīstību. Vienā no intervijām, runājot par savu ģimeni, bērns, kurš dzīvo bērnu aprūpes iestādē, norādīja, ka viņam dzīvošana šajā iestādē ir labāka izvēle nekā ģimene. Tomēr pārsvarā bērni, kuri dzīvoja bērnu aprūpes iestādēs, norādīja, ka ilgojas pēc ģimeniskas gaisotnes un vides. Piemēram, viens no pētījuma dalībniekiem skaidroja, ka tad, kad viņš ir viesģimenē, viņš nedomā par narkotiku lietošanu, jo jūtas piederīgs un drošībā.

N: Lai es neostītu, man ļoti patīk, ka ir pasākumi, mums arī ir pasākumi, piemēram, es braucu pie audzinātājas [vārds]. Viņa mani ņem uz [pilsēta, kur dzīvo viesģimene], es tur nedomāju par gāzēm, man tas nav pat galvā, te man uzreiz –

gāze, gāze, gāze. Kad es esmu tur, kur ir ģimene, kas ir ļoti labsirdīga pret mani, tur brauc uz dažādām izklaidēm, tur es sajūtu drošību, nenormālu drošību tur. Nu tur, es tur ar to mazo brāli salamājos un viņš sāk raudāt, tad paņem mani [mammās vārds] un tētis, un visa ģimene apsēžas pie galda viena, tā kas ir noticis, izrunā tās lietas un atkal viss ir kārtībā. Man tiešām tur īsta drošība ir. Te? (Norberts, 16 gadi).

Arī, runājot par uzvedības problēmām, intervijās tās tiek saistītas ar situācijām ģimenē - ļoti agresīvu šķiršanos, vardarbību ģimenē, atkarībām, pārmērīgu pieaugušo aizņemtbu darbā un bērnu atstāšanu novārtā, jaunu partneru un bērnu ienākšana ģimenē u.c. Bērni un pieaugušie intervijās dalās ar situācijām, kuras nevar raksturot kā labvēlīgas un kas ietekmē bērna emocionālo labklājību.

V: Es jūtos labāk, jo... Nu, kā tad bija tā, ka es stresuju, jo vienmēr, kad es atbraucu mājās, man... Es braucu reāli autobusā uz māju un es vienmēr nežēlīgi stresuju par to, vai man vecāki skaidrā vai piedzērušies. Un lielāko daļu viņi bija piedzērušies. Bet es atceros vienu reizi, kad es ļoti atkal sastresojies ienācu mājās, un bija tieši pirmdienā, un svētdien viņi bija dzēruši, un es atnāku mājās, un man bija tāds "kāda ir iespēja, ka viņi nedzers", vai ne? Jo viņiem būs...Kā ir "pohas"?

Int.: Paģiras.

V: Paģiras, vai ne? Un tā gan jau, ka viņi būs dzēruši, vai ne? Jo...Un viņi nebija dzēruši, un es no prieka raudāju. Jā. Man bija nežēlīgs stress. (Visvaldis, 15 gadi, un Valērija, 17 gadi).

Situācijās, kur ģimenes saskaras ar problēmām, bērni kļūst agresīvāki un biežāk demonstrē uzvedību, kas tiek uzskatīta kā problemātiska vai tiek sociāli nosodīta. Intervijās pieaugušie norāda, ka to uzreiz var redzēt arī skolā vai pirmsskolas izglītības iestādē, atkarībā no bērna vecuma. Tajā pat laikā bērni atzīst, ka bērni, kuri neatbilst priekšstatiem par "labu bērnu" un rada apkārtējiem problēmas, tiek izstumti un nesaņem nepieciešamo atbalstu. Vairākās intervijās bērni atzina, ka paši ir sev vienīgais atbalsts, tātad pašlaik var tikai paši uz sevi.

Int.: Kas ikdienā tev sniedz palīdzību un atbalstu?

S: Es pati sev brīžiem un draudzene labākā. (Selga, 14 gadi).

Daži pieaugušie tomēr apšaubā, vai krīze ģimenē ir bijis galvenais cēlonis uzvedības problēmu attīstībai, jo bērnam bijušas problēmas jau pirms tam, tomēr vienlaikus atzīst, ka ģimenes krīzes iespaidā problemātiskā uzvedība pastiprinājusies.

D: Pēkšņi kādā rītā viņa pasaka, ka viņa neies uz skolu. Protams, man nervi iet, gāja pa gaisu un visu, jo viņa pasaka, ja tev vajag, ej. Jo pēc būtības viņa pirms tam bija komunikabla, viņa ir aktīva. Viņai, ja viņa labi saņemās, viņai ļoti labi viss padodas. Jo man liekas, ka viņa sabruka tamdēļ, ka tēvam ir cita ģimene un tur piedzima mazais. Jo pirms tam jau tēvs nelikās īpaši par viņu ne zinis, un tagad, kad vēl ir jaunāka māsa, tā līdz ar to likās, ka viņa vispār tiek atgrūsta, un man vismaz tā liekas, ka tas varētu būt viens no iemesliem, kas visu to varbūt vēl vairāk pastiprināja. Pirms tam jau viņai tāpatās bija problēmas. (Dace, pieaugušais).

Draugi, kompānija

Nozīmīgākā alternatīva pozitīvai, saprotošai videi ģimenē un izglītības iestādē ir draugu kompānijai. Īpaši svarīgi draugi kļūst gadījumā, ja bērnam ģimenē ir problēmas. Draugi un draugu kompānija ir cilvēki, kas bērnu saprot, ar ko kopā viņš pavada laiku, un kas neļauj justies vientuļi. Daļā gadījumu pieaugušie sākotnēji ir pat priecīgi, ka bērnam ir draugi un draugu kompānija, kam viņš ir piederīgs. Tas nenozīmē, ka draugu kompānija vai draugi pieņem bērnu tādu, kāds viņš ir, lai arī nereti tur ir savi noteikumi, savi uzvedības modeļi, sava hierarhija.

Int.: Kas tev ikdienā sniedz palīdzību un atbalstu?

A: Draugi.

Int.: Draugi tev sniedz. Kā viņi tev sniedz?

A: Nezinu. Vienkārši... Nekā, vienkārši, ejot ārā, labāk jūtos ar draugiem iet ārā.

Negribas justies vientuļam. (Aļģis, 13 gadi).

Intervijās, runājot par draugiem, bērni norāda uz savstarpēju palīdzību, atbalstu, tai skaitā tādu, kas mazina atkarību problēmas. Bērni skaidro, ka draugi viens otru atbalsta, drīzāk ir gatavi viens otru uz klausīt, nekā vecākus vai citus pieaugušos un savas pieredzes robežās sniedz arī viens otram padomus.

Int.: Vai tu kādam esi sniedzis atbalstu?

V: Atbalstu? Mhm. O, kā lai es to pasaku? Es zinu, ka man ir draugs. Bija draugs. Un viņš arī, viņš arī darīja sliktas lietas, bet jau arī bija tā kā mainījies uz labāku pusi. Un tad es tā kā, kā lai pasaku vārdiem, mēģināju viņu izvilkt no bedres. Viņš sāka arī tā kā darīt lietas pareizi. Un kaut kā tā, jā. Es palīdzēju draugam ar vārdiem. (Vitauts, 13 gadi).

M: Piemēram, ja viņam ir problēmas ar mācībām, pirmais, ko es jautātu – ko tu gribi dzīvē sasniegt? Kāds ir tavs mērķis? Ja viņš man pateiktu, piemēram, ka grib strādāt lauksaimniecībā, kā arī es, tad es viņam jautātu – kur ir problēma? Kas traucē tikt pie tā mērķa? Viņš pastāstītu savas problēmas, un tad es mēģinātu piedāvāt labāko risinājumu, kādu pats zinu. (Marts, 17 gadi).

Visbiežāk, runājot ar bērniem, kas lieto atkarību izraisošas vielas, kā iemesls, kāpēc viņi pirmo reizi pamēģinājuši un turpinājuši ilgstoši lietot atkarību izraisošas vielas, minēts draugu vai paziņu, ar ko viņi ir bijuši kopā, ietekme. Draugi vai paziņas piedāvājuši, bet bērni garlaicības vai ziņkārības dēļ nolēmuši pamēģināt un tad turpinājuši kopā lietot. Kopīga lietošana parādās gandrīz visās intervijās ar bērniem, kas atkarīgi gan no tabakas, gan alkohola, gan medikamentiem, heroīna, marihuānas u.c.

Int.: Vai tavā draugu lokā jaunieši pīpē, lieto alkoholu vai citas vielas?

N: Jā. Es arī pats lietoju.

Int.: Ko tu lieto?

N: Gāzi.

Int.: Kā tu pie tā nonāci?

N: Mani iemācīja draugi tā kā. Iemācīja arī, kā to visu nozagt veikalā. (Norberts, 16 gadi).

Runājot par atkarību izraisošām vielām, sākotnēji daļai bērnu efekts no pamēģinātā nav patīkams, tomēr, lai iederētos kompānijā, viņi turpina to atkal un atkal, līdz pierod un kļūst atkarīgi.

Int.: Kuras bija tās situācijas, kad tu pirmo reizi pamēģināji?

D: Es nezinu, es biju āra ar draugiem, viņi pīpēja, es gribēju pamēģināt, un tā arī aizrāvos.

Int.: Tā tu arī nepārtraukti pīpēji?

D: Jā, sākumā bija tā pretīgi, fui, bet ar laiku pieradu. (Daila, 16 gadi).

Bērni, kas pašlaik ir atkarīgi, biežāk par grupu, ar ko kopā lieto atkarību izraisošas vielas, saka "draugi". Bērni, kas tikuši ar atkarību galā, savukārt, lieto apzīmējumu "slikta vide". Šo apzīmējumu lieto arī pieaugušie. Rīgā tiek lietots arī apzīmējums "Origo bērni". Bieži vien kompānijā ir gan jaunāki, gan vecāki bērni. Jaunākie tiek apmācīti, bet vecākie palīdz atkarību izraisošās vielas sagādāt.

Vairākās intervijās, bērni atzīst, ka lai tiktu pie atkarību izraisošām vielām, viņi zog un nonāk problēmsituācijās ar policiju. Meitenes reizēm dzīvo kompāniju dzīvesvietās un veido attiecības ar vecākiem vīriešiem vai "izspiež" naudu no ārzemniekiem, solot noslēgt viltus laulības.

Lai arī šī vide tiek vērtēta kā kaitīga, tomēr divi bērni un arī trīs pieaugušie vidi raksturo kā nosacīti draudzīgu un iekļaujošu, kas ietver savstarpējas rūpes (salīdzinot ar izglītības iestādi un ģimeni). Vairākos gadījumos šī vide bērniem ir risinājums viņu neapmierinātajām vajadzībām iekļauties, socializēties, iederēties. Bērni no šīs vides (piemēram, Rīgā "Origo", citur "sliktā vidē", bērnu grupas, kurās tiek lietotas atkarību izraisošās vielas) pazīst viens otru arī citās pilsētās un, pat ja notiek vides maiņa, viņi atrod sev līdzīgos, atrod tos, kuri viņus pieņem, un vidi kurā var turpināt praktizēt iesāktās atkarības.

I: Es redzu tikai vides maiņu. Nav svarīgi, vai mēs viņu vedīsim no viena bērnu nama uz citu bērnu namu vai uz citu es nezinu... viņa tāpat aizmuks. Aizvedīsi viņu uz Daugavpili, viņai tur jau ir savi draugi. Tas ir kaut kur tālāk, kur viņa netiek pie savas tās ierastās, kaut kur visur tie jaunieši ir, ar kuriem kopā viņa to visu darīja, nenormāli daudz un pa visu Latviju. Satiekas Rīgā un viņiem ir, es pat neteiktu, ka jābūt slēgtai kaut kādai vietai, nu, kaut kur prom, kur viņa netiek pie saviem visiem šādiem ierastajiem draugiem. (Ivita, pieaugušais).

Int.: Tu aizgāji no dienas skolas uz citu vietu, citu pilsētu internātā?

V: Jā. Es domāju, es aizgāju uz citu skolu. Nepazinu nevienu, sadraudzējos atkal ar sliktiem cilvēkiem, atkal darīju problēmas. Man tās šķiet vienkārši varbūt arī mazliet palīdzēja, tāpēc jau bija savādāka vide. Nebiju visu laiku mājās, kaut kas mainījās. Bet no otras puses es biju domājis, varbūt, ka arī nevajadzēja iet prom. Vienkārši liekas izmaksas par skolu un tā.

Int.: Tad vairāk ir pozitīva vai negatīva?

V: Mhm. Negatīva, jo [pilsētā] diezgan tur, kur es mācījos [pilsētā], tur bija diezgan lielākas problēmas, nekā tur kur es tagad mācos. (Vitauts, 13 gadi).

Vienā no intervijām ar pieaugušo tika norādīts, ka, ja kāds vēlas pārtraukt attiecības ar “kaitīgo vidi”, grupas biedri viņu atrod, par viņu interesējas un tas padara aiziešanu no vides grūtu, reizēm pat neiespējamu. Pilnīga vides maiņa, atsacīšanās no attiecībām ar “vecajiem” draugiem tiek skatīta kā viens no priekšnosacījumiem atkarību ārstēšanai, tomēr gadījumos, ja bērns tiek izstumts no citām vidēm, vēlme mainīt vidi var nebūt liela. Būtiski norādīt, ka šī vide veicina ne tikai atkarību attīstību un pastāvēšanu, bet arī citas problēmas, piemēram, zagšanu, narkotiku izplatīšanu, dažādus citus noziegumus.

I: Uz to “Origo” aiziet vienreiz, tad faktiski... Tā sistēma ir – mēs tevi cienājam - cigarettes, alkohols, vēl kaut kas, ja, tur uzpīpē zāli. Otrreiz vēl... Un trešo reizi tev ir jācienā, bet tev jau nav ar ko. Tad ir šie te – pasūtījuma zādzības veikālā, alkohols jāzog... Attiecīgi šie bērni pirmie iekrīt, jo viņi... Un tad sākas visi tie administratīvie procesi, un viņš jau vairs netiek no tā ārā. Var runāt darbinieks, cik grib. Ja tam bērnam ir vecāki, mēs uzreiz runājam arī ar vecākiem, lai viņi arī piedalās tajā procesā. Bet pa lielam mēs neesam autoritāte, vecāki vairs nav autoritāte, bet šie te jauniešu draugi ir. Un tur ir... Faktiski, tu esi bezspēcīgs. (Ingeborga, pieaugušais).

Arī procesu atkarības un nemācīšanos tiek saistītas ar “kaitīgās vides” ietekmi, proti, kopīgas datorspēles ar draugiem vai vienā gadījumā vecākiem, kas mudina pastiprināti lietot digitālās tehnoloģijas. Bērnu skatījumā spēļu vide ir ne tikai vide, kurā tiek spēlētas spēles, bet arī vide, kur notiek draudzība un tiek veidotas attiecības. Arī šajā gadījumā spēļu biedri var būt tie, kas sniedz bērnam atbalstu un piederības sajūtu. Sākotnējās spēles ar draugiem, lai izklaidētos, var pāraugt atkarībā, kad bērns nekontrolēti spēlē datorspēles un nav apturams, atsakās no visa cita.

Izglītības iestādes

Iederēšanās un saskarsme ar vienaudžiem, izglītības iestādes, tai skaitā pirmskolas izglītības iestādes apmeklēšana tiek uzskatīta kā būtiska bērna vajadzība, kas atkarībā no tā, vai ir, vai nav apmierināta, ietekmē bērna labklājību un dzīves kvalitāti ilgtermiņā.

V: Kas man tagad izskatās, kas ir visjēdzīgākais? Pirmkārt, tas, ka viņai bija iespēja mācīties pašvaldības bērnudārzā, viņai bija atbalsts, viņa varēja socializēties, mācīties ar bērniem kopā. Tas, ka viņu pieņem, tas ir devis daudz vairāk kā, piemēram, ABA terapija. Jo tu tur strādā ar vienu cilvēku, pieaugušo, bet šeit tev ir tas, ka viņš iet dzīvē, ļauj tev piedalīties, šādus bērnus vajag integrēt sabiedrībā, viņi tikai vairāk paliek, nekur nepazudīs. Tātad tā integrācija, tas ir tas lielākais atbalsts. Un šobrīd otrs lielākais ir sports – viņa iet uz baseinu, iemācījusies peldēt. Šobrīd viņai tādas mācības kopā ar bērniem un sports ir tas, kas viņu attīsta, pēc pirmā skolas gada bija ļoti acīmredzami, kā viņa tagad var... teiksim, uzvedība ir mainījusies ļoti. (Velta, pieaugušais).

Dažās intervijās parādās pozitīva izglītības iestādes loma, piemēram, kādā intervijā norādīts, ka izglītības iestādē satikts speciālists, kurš pieaugušos izglītojis par bērna problēmām un palīdzējis tās risināt, vai kāds īpašs pedagogs, kuram bijusi nozīmīga loma

bērna dzīvē un kurš spējis motivēt viņu attīstīt savus talantus. Viens no bērnu aprūpes iestādē dzīvojošajiem bērniem, Oļegs, stāstīja, ka tieši sporta skolotāja ir tas pieaugušais, kam viņš palīdz un kas viņam palīdz – ziemā ved slēpot un uzklausa, tāpat viņš stāsta arī par matemātikas skolotāju, kas viņam papildus palīdz. Cits zēns, kurš dzīvo audžuģimenē, stāstīja, ka, lai arī viņam neveicas mācībās, tomēr viņa talantu publiski uzstāties atbalstījuši un veicinājuši tieši izglītības iestādes pedagogi, paverot viņam daudz iespēju.

Palīdzība, atbalsts un sapratne no pedagogiem dažās intervijās tiek skatīta kā transformējoša – tāda, kas ļauj bērnam mainīties. Vienā no intervijām, pieaugušais atcerējās savus pusaudžu gadus un atzina, ka tieši sapratne no pedagogu puses ir bijusi tā, kas likusi mainīt savu uzvedību un pabeigt skolu.

Tomēr pozitīvie piemēri intervijās parādījās salīdzinoši daudz retāk. Dominēja negatīvs izglītības iestāžu vides raksturojums. Gadījumos, kad runā par uzvedības problēmām, pirmās problēmas visbiežāk tiek identificētas jau pirmsskolas izglītības iestādē, bet visbiežāk izglītības iestādē.

Tajā pat laikā izglītības iestāde intervijās ir otra visbiežāk minētā vide, kas pēc draugiem provocē bērnam uzvedības un atkarību problēmas. Daudzi bērni, kam ir uzvedības problēmas, un pieaugušie intervijās norādīja par sistemātisku emocionālo vardarbību izglītības iestādēs no citiem bērniem gan klātienē (piemēram, soma pisuārā), gan digitālajā vidē.

G: Un jā, pēc tā jaunā gada sākās, atkal problēmas ar klases biedriem, ar vecākajiem puisiem, no sporta atkal aizgāja jau pēc trīs mēnešiem, vienkārši neapmeklē. Kāpēc neapmeklē – jo citi laikam viņu apceļ kaut kādā veidā, tas pats bija [apdzīvotas vietas nosaukums], kad viņš negribēja sportu. Tāpēc viņš arī pārdzīvoja, ka viņš maziņš, ka visi viņam dara pāri. Un tad tur arī sākās. (Grieta, pieaugušais).

Int: Piemēram, tagad saistībā ar neiešanu uz skolu, vai tev nāk prātā kaut kas, kas tev bija vajadzīgs laikā, kad tu negāji uz skolu? Satikšanās vai parunāšana.

M: Man bija vajadzīga palīdzība. Lai viņi mani neapsaukātu, neapsmietu. (Māra, 12 gadi).

Bērni un nereti arī pieaugušie saskaras ar noniecināšanu, negatīvām piezīmēm, publisku kaunināšanu, mudinājumiem meklēt citu izglītības iestādi utt. Proti, šajā vidē jebkurš, kurš atšķiras, var saskarties ar negatīvu un nosodošu attieksmi, kas izpaužas aizrādījumos un piezīmēs.

D: Bija viens periods, kad viņam bija katru dienu vismaz viena negatīvā piezīme par uzvedību, ka viņš traucē stundu, ka viņš runā... Ka viņš nestrādā, nedara kaut ko. (Dina, pieaugušais).

O: Viņi [pedagogi] neredz, ka es arī esmu cilvēks. (Oļegs, 17 gadi).

Daļā gadījumu skolotāji un pirmsskolas iestāžu darbinieki ir informēti, ka bērni saskaras ar vardarbību no citu bērnu puses, bet neiesaistās situācijas risināšanā. Piemēram, vienā no intervijām stāstīts, ka problēmas pašiem risināt ieteikts trīsgadīgiem bērniem.

E: Un tās meitenes bija ļoti agresīvas, un viņas vienmēr daudziem sita. Un viņas sita arī manai meitai. Un tad, kad es vakarā aizbraucu bērnam pakaļ un viņa man izstāsta. Un es prasu, vai tu pie audzinātājas biji? Nu kā, tomēr audzinātāja ir tā, kas risina visas tās situācijas un palīdz tiem bērniem sadzīvot. Viņa saka, jā, bet audzinātāja teica, lai tiekam paši galā ar savām problēmām. Tātad tāds trīsgadīgs sīkaļa un viņam ir jātiek pašam galā ar savām problēmām! (Ella, pieaugušais).

Intervijās tiek runāts arī par saskarsmi ar pedagogiem, tai skaitā pirmsskolas, kas nesaprot vai nepieņem bērnu un tāpēc liek justies viņam slikti, to kaunina vai nepārtraukti norāda pieaugušajiem par bērna sliktajām īpašībām.

D: Nu, vienīgais, ko es teiksim, arī mācību procesā... man piemēram, arī liekas, ka es gribētu, es tiešām gribētu tā, lai skolotāji tos bērnus arī redzētu kā personības un redzētu viņu stiprās un viņu vājās puses, ko galīgi, vot...(Dina, pieaugušais).

Vienā gadījumā klases audzinātāja bērnam, kas vēlējās pavadīt laiku ar savu iepriekšējo klasi, pēc tam, kad bija atstāts uz otru gadu mācību grūtību dēļ, norādīja, ka viņš ir nepiederošs klasei. Šis ir viens no piemēriem, kas raksturo izglītības iestādi kā nepieņemamo vidi.

R: Un viņš katru starpbrīdi, katru brīvo brīdi pavadīja kopā ar veco klasi. Viņš sēdēja pie tās klases durvīm, viņš tā kā tāds sunēns, nu... Un tā klases audzinātāja bija ļoti nejauka, un man ar viņu... es jau uzskatu arī daļēji dēļ viņas mēs nokļuvām situācijā, ka mēs palikām uz otru gadu, jo mums absolūti nebija kontakta. Viņa bija viena audzinātāja... Nu labi, un viņa... viņš... viņiem ekskursija pie Brīvības pieminekļa viņi gāja, un viņš tā kā līdzi. Un viņš... un viņa man uzrakstīja vēstuli, kad "Jūsu dēls pie svešas klases". Man tas bija tik sāpīgi. Bet es neteicu ne vadiņai, neko, bet man bija tāds: "Jūs debīli esat?!" Tu ar viņiem esi vienu gadu, viņš ar viņiem – sešus! Tur ir viņa draugi! (Rebeka, pieaugušais).

Skola, ja tā nepieņem, atstumj, līdz ar to, kaut kādā ziņā kontrastē ar "slikto vidi" draugu lokā, kas ir tieši pretēja – aicinoša un iekļaujoša. Tādējādi skola pastarpināti var būt veicinošs faktors uzvedības un atkarību problēmu izplatībai.

1.2. PIEMĒRS, KAM LĪDZINĀTIES, KO ATDARINĀT

Cilvēks ir sociāla būtne, kas mācās atdarinot – tā ir cilvēciska vajadzība. Līdz ar to ir svarīgs piemērs, kādu bērns redz un ko attiecīgi atdarina. Iekļaujoša un atbalstoša vide ir piemērs, kam vajadzētu veicināt bērna normālu attīstību un augšanu. Savukārt pozitīva piemēra trūkums rada risku pieņemt jau citus uzvedības modeļus, kas var saistīties arī ar uzvedības vai atkarību problēmām. Runājot ar bērniem ar uzvedības vai atkarību problēmām un viņu ģimenes locekļiem, galvenokārt runa ir par tiem piemēriem, kas jau ietver atkarību izraisošo vielu lietošanu.

Ģimene un bērna mājas ir viena no vidēm, kas pati veicina atkarību un uzvedības problēmas. Atkarību izraisošo vielu lietošana ģimenē norādīta kā modelis, kuru pārņem

bērni. Bieži pirmās cigaretes ir tās, kas nozagtas mājās . Tāpat arī alkohols bieži tiek izmēģināts tieši kopā ar citiem ģimenes locekļiem. Vienā no intervijām māte stāstīja, ka bērna bioloģiskais tēvs vairākas reizes mudinājis bērnu kopā lietot alkoholu.

K: Nu, tur ir tā, ka tas notika ar tēti. Ar bioloģisko tēvu mēs esam šķīrušies, mēs kopā nedzīvojam desmit gadus vai vairāk. Viņš dzīvo Anglijā. Un reizēm brauc uz Latviju, un, tad, kad viņš ir Latvijā, tad, nu, vecākais dēls, viņš, tā kā, nu, tur uz to laiku, kad viņš Latvijā, pavada kaut kādu laiku kopā. Un tad sanācis bija vasarā, kad viņš tur bija kaut kāds divas nedēļas laikam, tad pēc tā, kā viņš atbrauca, viņš pastāstīja to, ka, nu, ka viņš kopā, nu, ka, tā kā bija tas tētis, draugs, viņš tur lietoja, tad jau bija piedzērušies, un tā kā viņam piedāvāja. Nu, sākumā viņš atteicās, bet pēc tam viņu pierunāja, un viņš piedzērās diezgan stipri. (Konstance, pieaugušais).

Alkohola un tabakas lietošana ģimenēs, kur vismaz vienam pieaugušajam ir kāda atkarība, var tikt normalizēta un var būt klātesoša visu bērna dzīvi.

Int.: Bet kā jums šķiet, kas ir tas cēlonis, kāpēc bērns vispār sāk...

I: Lielākoties tās ir atkarīgās ģimenes. Ģimenē jau ir vecāki... Viens vai abi, vai narkotikas, vai alkohols tur. Un viņi tā kā ir tajā procesā jau. Nu, varbūt šķiet, ka tas ir normāli. Mums gan nešķiet, ka 13 gados 2 promiles ir normāli. (Ingeborga, pieaugušais).

Vienā no intervijām bērns norādīja, tad, kad dzer ar draugiem, tad cienā arī savu vectēvu. Tātad vairāku paaudžu kopīga lietošana arī nav izslēgta.

Int.: Vai bioloģiskajā ģimenē kāds bija atkarīgs, vai tur ir saistība?

N: Es varu pateikt gandrīz visa ģimene, tur ir alkohols. Mamma – alkohols, krustmāte – alkohols. (Norberts, 16 gadi).

Gadījumā, ja daži ģimenes locekļi paši ir atkarīgi, ģimenes locekļu, kuri nelieto atkarību izraisošas vielas, viedokli un aizrādījumus par atkarību vielu lietošanu jaunieši uzklasa nelabprāt.

Vienā intervijā māte atzina, ka reizēm, ja dēli labi uzvedas, pati viņiem nopērk cigaretes. Divos gadījumos intervijās norādīts, ka pieaugušie dodas uz izglītības iestādi vai policiju pēc bērna elektroniskajām cigaretēm, lai tās atdotu bērnam. Tas liecina, ka arī pieaugušo reakcijas dažādās ģimenēs var būt ļoti atšķirīgas. Savukārt pieaugušā skatījums tiešā veidā ietekmēs to, vai viņš mēģinās atrunāt bērnu no šī ieraduma.

Lai arī bērni tiešā veidā nerunāja par alkohola un tabakas izstrādājumiem, vairākās intervijās pieaugušie minēja apgalvojumus, ka cigaretes vai alkohols nav īsta atkarība, jo, salīdzinot ar narkotikām, pārāk lielu kaitējumu nenodara.

E: Nu vēl, paldies Dievam, ka vēl narkotikas nelieto! Nu cigaretes, kas tur? Jāpriecājas, ka vēl narkotikas vai kādas tabletes nerij. Bet viņi augs un izaugs, un viss. Ko es varu tur padarīt? (Evelīna, pieaugušais).

Vienā no intervijām arī tēva aizraušanās ar datorspēlēm tika uzskatīta kā cēlonis bērna datoru atkarībai un pārmērīgai spēlēšanai, jo māte uzskatīja, ka tieši tēva un dēla kopīgās spēles bērnībā veicinājušas bērna pārlieku lielo interesi par datorspēlēm.

Bērnu intervijās skatījums uz savu ģimeni kā vidi, kas mudina lietot atkarību izraisošas vielas, atšķiras. Piemērs var tikt uztverts nevis kā atdarināšanas cienīgs, bet kā tāds, kad bērns izlemj rīkoties pretēji. Viena no pētījuma dalībniecēm, kura pati kādu laiku lietojusi dažādas vielas, atzina, ka mātes lietošana ir bijis nevis kā motivators lietot, bet, tieši otrādi, izraisījusi pretīgumu un drīzāk skatāma kā iemesls pārtraukšanai.

Arī draugu vidē vai izglītības iestādē atdarināšana var būt viens no faktoriem, kas izraisa atkarību veidošanos, īpaši, ja ir runa par grupu līderu atdarināšanu, ja šos līderus bērns uztver kā autoritātes.

Int.: Kādās situācijās tu, piemēram, sāki pamēģināt? Kas tā bija par situāciju?

V: Nu, pārsvarā tad, kad man bija nepareizi draugi izvēlēti, kuri pīpēja un darīja sliktas lietas, pārsvarā, tad es arī sāku pīpēt. Nu, kopā ar viņiem. Un... Es domāju, ka es tajā brīdī vienkārši nesapratu, ko es daru. Un man bija nepareizi draugi, kas man pāvedināja uz sliktām lietām un tā.

Int.: Vai draugi bija vecāki par tevi vai jaunāki?

V: Un kādu vienu, divus, pāris gadus vecāki, jā. (Vitauts, 13 gadi).

1.3. JĒGPILNA BRĪVĀ LAIKA NODARBOŠANĀS

Kā vēl viena vajadzība, kas aktualizēta un visplašāk diskutēta gan pieaugušo, gan bērnu intervijās, ir "jēgpilna brīvā laika pavadīšana" vai "jēgpilna nodarbošanās".

Ja šāda vajadzība netiek apmierināta, pieaug uzvedības problēmu vai atkarību risks. Bērni, runājot par savām atkarību un arī uzvedības problēmām, reizēm to skaidro ar garlaicību vai situāciju, ka nav, ko darīt. Tādās situācijās atkarību izraisošo vielu lietošana vai digitālo tehnoloģiju lietošana kļūst par izklaidi. Arī pieaugušie norāda, ka tad, kad bērni ir nodarbināti, viņi nedomā par atkarībām (nelieto, nespēlē) vai nerada problēmas sev vai citiem, neadekvāti uzvedoties.

Int.: Jo vairāk pievērš uzmanību, jo mazāk viņai ir atkarība?

V: Jā, viņa neprasa planšeti, ja mēs ejam uz baseinu vai bumbu parku, vai zoodārzu. Tad viņai planšeti nevajag. Vai braucam kaut kur, vieglāk vasarā, jo tad ir visādas aktivitātes ārpusē, bet dzīvoklī, man personīgi nav iekšā visu dienu ar viņu spēlēties. Viņa labprāt spēlējas un mans vīrs ar viņu spēlējas, visu kaut ko izdomā, teātrus rāda. Viņa tiešām ir forša, aktīva, bet katrs, kuram ir bērni, saprot, ka pieaugušajam nav tik... Īpaši, ja pēc darba atnāc mājās noguris, gribi arī brīvdienās to vienu dienu, to vienu dienu brīvdienā. Tā kā jā, ja ar viņu nenodarbojas, nepievērš uzmanību, tad, jā, tā planšete tur ienāk. (Velta, pieaugušais).

Jēgpilnu brīvā laika pavadīšanu aktualizē pieaugušie, visbiežāk ar to saprotot dažādas sporta nodarbības (futbols, florbols, cīņas sports, dejošana, jāšana, peldēšana utt.) vai

citas aktivitātes (mākslas vai mūzikas skola utt.), kas aizņem bērna laiku un neļauj garlaikoties vai domāt par “muļķībām”. Nodarbināts un ar savu nodarbošanos aizrāvēs bērns, intervijās tiek skatīts kā priecīgs un laimīgs bērns.

G: Es nezinu. Atrast aizraušanos, kaut kādu, jebko. Droši vien cilvēki lieto, bērni, jaunieši, viņiem ir kaut kas, ko viņi grib, viņi zina, ka viņiem tas patīks, bet viņi to nevar dabūt un darīt, tāpēc viņi lieto. Laimīgāki cilvēki, viņi nelieto, jo viņiem ir tas, ko viņi grib darīt. Tā ir. Es to esmu novērojis. Vai arī – ir kaut kāda daļa, kas vēl tiek grūtībām pāri nelietojot? Jā, jo viņiem ir kaut kādas aizraušanās. Viņiem ir kaut kas, kas viņiem patīk. (Gatis, 18 gadi).

D: Tas bērns tiek nodarbināts, līdz ar to viņam, kā saka, nav laiks nekam citam. Teiksim tā, viņam nav laika sēdēt un domāt, bez maz vai, es varētu bez maz vai, tagad es tādu un tādu muļķību izstrādāt vai kaut ko tādu. A tad viņš ir nodarbināts un nav laika domāt. (Dace, pieaugušais).

Ja šī vajadzība netiek apmierināta, bērnam ir daudz brīvā laika, lai garlaikotos, savukārt, garlaicība tiek skatīta kā atkarību un uzvedības problēmu veicinoša. Jaunāko bērnu bioloģiskie vecāki intervijās norāda, ka jūtas atbildīgi par to, lai bērnam ir jēgpilna nodarbošanās, savukārt no jauniešiem vecāki sagaida, ka viņi paši organizēs savu brīvo laiku. Daļa pieaugušo, kas apzinās, ka viņu bērniem pastāv uzvedības vai atkarību problēmu risks, jēgpilnu nodarbošanos izmanto kā profilaksi, respektīvi, noslogo bērnus, lai nekam citam laika neatliktu.

Vienlaikus intervijās ir redzams, ka reizēm bērnu un pieaugušo izpratne par to, kas ir jēgpilna laika pavadīšana, atšķiras, proti, bērni izvēlas aktivitātes, ko pieaugušie nesaprot vai neatbalsta, piemēram, bērni uzskata datorspēles kā jēgpilnu nodarbošanos, kamēr pieaugušie, nē. Vienā gadījumā bērns izvēlētos nodarboties ar motokrosu, ko neatbalsta pieaugušie, vai arī pieaugušie piedāvā pulciņus, ko bērns nevēlas apmeklēt.

1.4. IZGLĪTĪBA UN DARBS

Vairākās bērnu un arī pieaugušo intervijās kā būtiska bērna vajadzība minēta izglītības iegūšana, profesijas apgūšana, lai bērns varētu pilnvērtīgi dzīvot nākotnē. Vienlaikus uzvedības un atkarību problēmas un ar tām saistītais dzīvesveids ir tas, kas šo vajadzību neļauj realizēt.

I: Lielākai daļai no tiem klaiņojošiem bērniem izglītības nav – 8 klases varbūt. Nezinu, kaut kas īsti nav kārtīgi izdomāts. Es nezinu, kā tur ir citās valstīs, neesmu interesējusies, kā viņi tur palīdz. Vai viņi jauniešiem dod jau kaut kādas darba iemaņas vai prakses vai izglītības programmas bērniem, kuriem ir grūti mācīties, bet, ka viņš arodu vismaz kaut kādu dabu bez tās pamatskolas, nu, ja viņš nevar to matemātiku izrēķināt. (Ivita, pieaugušais).

Arī darbs tiek skatīts kā risinājums bērnu uzvedības problēmām, jo darbs līdzīgi kā jēgpilna nodarbošanās aizņem bērna laiku. Darbs un pienākumi tiek skatīti arī kā transformējoši –

tādi, kas bērnam liek saprast, ka pieauguša cilvēka dzīve nav vienkārša. Līdz ar to mācības šajā gadījumā varētu būt kā “mazākais ļaunums”.

D: Piemēram, tā, ka viņa saka, ka viņa negrib iet uz skolu, nu, bez maz vai, ka viss ir apnicis un viss, ko es viņiem teicu, nu, labi, tev ir izvēle – strādā vai mācies. Un, nu, tā, ka viņi gribētu pastrādāt, nu, ka viņiem, piemēram, netīšā veidā, nu, tiešām iemest pieaugušo dzīvē. Piemēram, re kur astoņos tev jābūt darbā, nu, pieņemsim, nu, tā, ka manējā kaut kas pa mašīnām, re kur, servisā. Lūdzu, strādā, kā saka, nu, iemest, tai pieaugušajā dzīvē, nu, lai viņi saprot, nu, nu, jā, ka varbūt tomēr labāk mācīties. (Dace, pieaugušais).

Vienā intervijā tika norādīts, ka strādāšana ne pārāk labi atalgotā un nogurdinošā darbā bijusi motivācija, lai bērns atgrieztos izglītības iestādē un apgūtu profesiju, jo saskarsme ar realitāti likusi pārdomāt dzīves mērķus.

Kā pašmērķis izglītība (tāpēc, ka interesanti) vai darbs (tāpēc, ka patīk) intervijās pieminēta tikai divas reizes un vecākiem bērniem. Iespējams bērniem, kuriem šīs vajadzības ir kā pašmērķis, atkarību un uzvedības problēmu riski ir zemāki.

1.5. KUSTĪBAS UN TELPA

Vairākas zēnu mātes, runājot par saviem bērniem ar uzvedības problēmām, norādīja, ka viņām ir ļoti kustīgi bērni, kuriem ir vajadzība kustēties, savukārt vide, kurā viņi atrodas, to neļauj, līdz ar to bērnu kustīgums rada viņiem grūtības. Biežāk kustīgums kā uzvedības problēmu cēlonis parādās intervijās, kurās runā par bērniem agrīnā vecumā (pirmskolas vecums un sākumskola), taču tas tiek aktualizēts arī intervijās, kurās runā arī par vecākiem bērniem.

*Int: Nu, jā, tev specifiska vecuma grupa, pusaudzim terapija, bet bērndārziņiem?
A: Nu, jā, kontrolēta vide, trūkst personāla, tā iespēja būt mazākās grupās, kādos brīžos dalīties, piemēram, vieni iet uz mūziku, citi uz vingrošanu, tad mainās, bet grupas ir mazākas kādos brīžos, ka visu laiku visi 20 un viņi vēlu iet ārā, es saprotu, ka viņi ir iesprostoti un kustīgākam bērnam ir grūti. Ir svarīgi izkustēties. [...] Jā, ir aktivitāšu stūrītis, tu vari līmēt, tu vari krāsot un tad ir mazs stūrītis ar klučiem, bet kur viņam izstaipīties, kāpēc nav aktivitāšu stūrītis kūleņu mešanai? (Alda, pieaugušais).*

Pieaugušie intervijās norāda, ka izglītības iestādes, t.sk. pirmsskolas, ikdienu tiek organizēta tā, lai nodrošinātu vajadzības bērniem, kas ir mierīgi un var ilgstoši koncentrēties un atrasties mierīgās pozīcijās, zīmēt vai lasīt. Tie bērni, kas to nevar, tiek kaunināti un viņiem tiek pārņemta nepaklausība. Uzvedības problēmas pieaugušie (bērnu likumīgie pārstāvji) skaidro nevis kā bērnu ļaunprātību, bet drīzāk kā savu vajadzību risināšanu, ko izglītības iestādes, t.sk. pirmsskolas izglītības iestādes, tulko kā nepaklausību, jo kustīgi bērni traucē ierasto mācību organizēšanas kārtību.

D: Viņam ir tieši uzvedības [problēmas]... man personīgi mājās... es zinu savu bērnu. Mans bērns ir ļoti aktīvs. Viņš mierā nespēj nosēdēt praktiski nemaz. Ļoti reti. Tikai tad, kad ir noguris, patiešām fiziski noguris. Tad viņš var... Vai tiešām saslimis. Tad viņš kādu brīdi var arī būt mierīgs. Bet teorētiski... praktiski viņš ir dzīvelīgs, ļoti kustīgs, ļoti aktīvs. Un tādēļ viņam bieži... es pieļauju, viņš negribot... viņš nedara tīšām, ka viņš var traucēt stundas. Es ticu tam, ka viņš to nedara tāpēc, lai sabojātu skolotājam dienu vai stundu, vai klasesbiedram... Viņš vienkārši tāds ir. (Dina, pieaugušais).

*A: Jo man nav pārliecības, ka problēma ir manā bērņā, bet vidē un ka tā uzvedība var mainīties un tas, ko es esmu lūgusi vairākas reizes, lai dod viņam iespēju iet otrā telpā, nevis tā – [dusmīgi] ej otrā telpā, bet [dēla vārds], ja gribi padauzīties, tad nolieciet paklājus,. Ļaujiet viņam izmest 10 kūleņus, ļaujiet viņam sargrupēties. Cik laika viņš var atrasties 5*5 kvadrātmetros ar 15 citiem bērņiem. Es pilnīgi viņu saprotu, ka viņu kaitina visi, kas jau tā ir tuvu un mēs reizēm nepadomājam, ka mēs varam daudzas problēmas novērst, nevis sūtot katru bērnu uz smilšu terapiju, bet mainīt kaut ko vidē, kādā bērņi ir un ko mēs viņiem piedāvājam. (Alda, pieaugušais).*

Ierobežota, nepietiekama izmēra telpa tiek skatīta kā cēlonis uzvedības problēmām arī mājās, īpaši, ja ģimenē ir vairāki bērņi, jo tā rada nesaskaņas bērņu starpā, reizēm arī savstarpēju vardarbību. Vienā gadījumā, kur trīs bērņu ģimene dzīvo divistabu dzīvoklī, māte norāda, ka regulāri sauc policiju, kad dēli kaujas, jo nav cita risinājuma.

E: Cik es jau puišelim šitam [par savu dēlu] neesmu policiju saukusi ārā? Ta viņam pastum mazāko puišeli D. pret stūri, nu, visa auss te bija vaļā. Ta vēl tā policiste saka, un mamma izsauca? Es saku, tāpēc ka es netieku galā. [...] Nu piedod tu man. Un vēl mamma iesniegumu raksta? Tak, ja es netieku galā, ja man sīt mazākos brāļus, nu? Nu tas jau ar' nav normāli. Es tāpēc teicu, meklē dzīvokli vai kur ej, es nezinu. (Evelīna, pieaugušais).

1.6. VESELĪBA

Labā veselība ir viena no bērņa vajadzībām, kas tiešā veidā ietekmē bērņa labklājību visās dzīves jomās, tomēr nodevuma izstrādes gaitā veiktajās intervijās vairāk pieminēti tiek gadījumi, kad tā netiek apmierināta. Dažādas bērņu veselības problēmas ir minētas gandrīz katrā intervijā ar pieaugušajiem. Fonā uzvedības vai atkarību problēmām mēdz būt dažādas saslimšanas vai diagnozes, piemēram, uzmanības deficīta un hiperaktivitātes sindroms, trauksme, depresija, epilepsija, funkcionālie traucējumi, tai skaitā autiskā spektra traucējumi u.c. Līdz ar to daļā gadījumu uzvedības problēmas ir bijušas kā bērņa veselības problēmu simptomi vai arī tie veicinājuši kādu uzvedības normu pārkāpšanu.

V: Viņa visu laiku ir kašķīga, raud, rāpjas, spiež vēderu, pa stūriem grauž kaut ko, nu, kaut kādus priekšmetus, visu laiku ir neapmierināta. Un vēl bija valoda – viņa nerunāja. Bišķin kaut ko runāja, bet ļoti minimāli. Vairāk ar zīmēm, nu tad bija,

atvainojos, pateikšu murkšķ un ārdās, tā kā dzīvot kopā ar mežoni. Dusmīgu, negatīvu mežoni. (Velta, pieaugušais).

Vienā daļā gadījumu diagnozes noteikšana, lai risinātu bērna uzvedības problēmas, tiek iegūta izglītības iestādes, tai skaitā pirmsskolas izglītības iestādes, spiediena rezultātā, citā - diagnozes tiek atklātas sadarbībā ar ārstiem. Tajā pat laikā vēl citos gadījumos “nepaklausīgajiem” bērniem, kuriem nav veselības problēmu, izglītības iestāde vairākkārtīgi lūdz apmeklēt psihiatru, lai ik reizi no jauna apliecinātu, ka viņiem nav mentālās veselības problēmu.

G: Psihiatra lēmums – saprotu, ka ar viņu viss ir kārtībā, viņam nav vajadzīgas ne nekādas programmas, nekas tāds. (Granta, pieaugušais).

Daļā gadījumu diagnozes iegūšana ļauj pieaugušajiem labāk pieņemt situāciju un meklēt bērnam piemērotākus risinājumus, piemeklējot medikamentus vai audzināšanas metodes, kā arī saņemt atbalstu. Vairākiem bērniem gan ar atkarību, gan uzvedības problēmām bija ne tikai noteiktas diagnozes, bet arī izrakstīti medikamenti. Sākot lietot medikamentus, bērna uzvedība uzlabojusies, un pieaugušie ir par to pateicīgi. Vienlaikus, uzlabojoties uzvedībai, bērns ir varējis labāk iekļaujas sabiedrībā, apmeklēt izglītības iestādi un kopumā justies labāk.

Int.: Kas jums šobrīd palīdz noturēt tos sasniegtos rezultātus, medikamenti?

M: Tie ir medikamenti, tie ir draugi, man liekas, ka mums mājās arī ir tā diezgan mierīgi... (Laima, pieaugušais).

Vairāki bērni savukārt diagnozes noteikšanu vērtēja kritiski un atteicās lietot izrakstītos medikamentus vai arī lietoja tos nepareizi, skaidrojot to ar neveselīgumu vai nepatīkamu ietekmi uz pašsajūtu.

Int.: Vai tev ir kaut kādas zāles priekš trauksmes mazināšanas?

N: Es viņas ļoti reti lietoju, kad man ir ļoti liela trauksme. Man pat sociālie darbinieki saka, ka tas nav ibumetīns, bet zāles, kas jālieto katru dienu, bet es negribu. Es negribu, ka mani sazāļo un es izeju ārā nezīn kāds.

Int.: Bet tu arī tad jūties, ka tu mainies?

N: Nu, ir samazināta trauksme, bet tad nākošajā dienā viņa man atkal ir. (Norberts, 16 gadi).

Daļā gadījumu pieaugušie atteicās noteikt bērniem diagnozi izglītības iestādes, tai skaitā pirmsskolas izglītības iestādes, spiediena rezultātā un uzskatīja, ka problēma ir nevis bērnam, bet sistēmā. Viņuprāt, institūcijām neatkarīgi no bērna veselības stāvokļa būtu jāmeklē bērnam labi, atbilstoši risinājumi, nodrošinot bērna iekļaušanos izglītības sistēmā un sniedzot nepieciešamo atbalstu.

E: Jo smadzenes viņai strādā, visticamāk, viņai ir uzmanības deficīts un tā figūra. Viņai vajag vairāku laiku, bet kāpēc? Nu, zini kā, es jau pateikšu, bet tieši esmu tas cilvēks, tu klepo, tev ir iesnas, tas nenozīmē, ka tev jāiet pie ārsta. Tev ir temperatūra, tev ir 37,2. Nu, nekas, kamēr nav 37,5 tad pie ārsta neies. (Efeja, pieaugušais).

1.7. DZĪVĪBA

Pieaugušie norāda, ka viena no bērnu ar uzvedības vai atkarību problēmām, vajadzībām ir arī vajadzība pēc dzīvības saglabāšanas. Šo vajadzību vairāk uzsvēra tie pieaugušie, kuru bērni lietoja narkotiskās vielas un kuri bija saukuši neatliekamo medicīnisko palīdzību, jo bērniem pastāvēja dzīvības apdraudējums.

L: Jā, ir grūti ir. Jo principā ļoti daudz laika aizņem tieši, lai nodrošinātu šo bērnu un jauniešu intereses, es pat teiktu – labākās intereses. Tā ir dzīvības saglabāšana, mēs strādājam tieši ar šo mērķa grupu. (Lauris, pieaugušais).

Vienā gadījumā, šo jautājumu pieminēja arī māte, kurai ir bērns ar uzvedības problēmām un kurš aizraujas ar ekstrēmām nodarbēm, piemēram, karājās pie jumta kores daudzstāvu ēkās.

Vismaz trīs pieaugušie minēja arī bērna suicidālās domas, kas visai ģimenei bija liels pārdzīvojums. Vairākos gadījumos bērni ar atkarību problēmām savā vidē bija novērojuši draugus, kas bija miruši narkotiku pārdozēšanas rezultātā.

2. PIEAUGUŠO VAJADZĪBAS

2.1. VAJADZĪBA STRĀDĀT

Vairāki pieaugušie, kam ir bērni ar uzvedības un atkarību problēmām, norāda divus galvenos iemeslus, kuru dēļ nespēj bērnu audzināšanu apvienot ar darbu. Pirmais - pieaugušie tiek regulāri saukti uz izglītības iestādi, lai risinātu bērna emociju uzplūdus vai cita veida uzvedību. Viena no mātēm, kuras bērnam ir smagas uzvedības problēmas, norādīja, ka izglītības iestāde pieprasījusi, lai bērns tiek paņemts katru dienu, un zvans no tās varējis būt jebkurā laikā.

K: Un tur vienmēr bija uzreiz - [nosauc vārdu], nāc šurp, zvanīsim vecākiem. Un tā kā uzreiz bija mūsu iesaiste. (Katrīna, pieaugušais).

Otrais - nepieciešamība nodrošināt bērniem dažādu speciālistu (piemēram, psihologu, bāriņtiesas un sociālā dienesta darbinieku) apmeklēšanu, kas bieži vien var bērnu pieņemt tikai pieaugušā darba laikā. Rezultātā darba devējs nav apmierināts. Viena no mātēm stāsta, ka ved bērnu pie terapeitiem un tad naktīs šuj, lai darbā neko neiekavētu.

V: Nē, nu viņi nav speciāli tādi uztaisīti, tie pedagogi, tie speciālisti nav daudz, kas atbilst šiem kritērijiem, un viņi ir noslogoti. Viņiem tas apmeklējums, kad tu vari tikt, ir varbūt dienas vidū. Tas nozīmē, ka vienam no vecākiem jābūt tūlīt pat gatavam viņu izņemt no skolas un aizvest uz kaut kādu tur terapiju, nu, nezinu, 10:30 vai 15:45 jebkurā dienā, kad atbrīvojas vieta. Nevienam strādājošam cilvēkam nav tāda grafika, lai varētu vadāt bērnu, un viņa tagad arī iet skolā, viņa nevar kavēt skolu dēļ terapeita, tas nav attaisnojums. (Velta, pieaugušais).

Cita māte skaidro, ka tajā laikā, kamēr viņai ir atvaļinājums un viņa var visu savu laiku veltīt bērnam, ar bērna uzvedību problēmu nav. Tiklīdz sākas darbs un bērnam pašam jādodas uz izglītības iestādi, tā izglītības iestāde netiek apmeklēta. Tā kā viņa viena audzina bērnu, viņa nevar nestrādāt, bet vienlaikus nevar arī tikt galā ar situāciju.

Pieaugušie šo problēmu risina divos veidos, vieni nestrādā vai aiziet prom no darba, lai varētu labāk atrisināt bērna problēmas (vairākas mātes nestrādāja, lai var veltīt visu laiku bērnam, viena aizgāja no darba), otri iegrimst darbā kā glābiņā un pārtrauc risināt bērna problēmas, atstājot bērnu ar problēmām vienu.

G: Viss jau ir – to, ko prasīja, to darīju, bet [pie] tās skolas dzīves mums ļoti bija maz komunikācijas ar viņu pašu, jo man darba grafiks bija diezgan tāds draņķīgs, kad bija jāstrādā 17 stundas, un tad bija tā, kad nu tā bija, kā bija. Tad mums bija aukles, un tad pārsvarā viņš tagad, teiksim, vairāk pavadīja laiku ar aukli, skolu, un ar mani tad mazāk sanāca tas laiks. Un es pieļāju, varbūt tamdēļ arī tas viss iznāca. (Granta, pieaugušais).

2.2. VAJADZĪBA PĒC LABĀM ATTIECĪBĀM AR SAVIEM BĒRNIEM

Vairāki pieaugušie intervijās atzina, ka grib normālas attiecības ar saviem bērniem, jo vēlme risināt uzvedības vai atkarību problēmas, nepārtrauktie aizrādījumi un kontrole attiecības ar bērniem ir tik ļoti pasliktinājuši, ka bail ir tās zaudēt pavisam.

R: Galvenais sevi nepazaudēt. Vienīgais visu no šīs te situācijas, ko es vispār vēlos, lai es ar to bērnu paliktu labās attiecībās. Un pofig, uz cik viņš mācās, kā viņš mācās, jā, kompānija, jā, briesmīgi, bet... nu, visādāk ir, ir galvenais, pirmkārt, lai es ar viņu nesačakarētu attiecības, lai viņš man, nu... lai nebūtu tā, ka viņš... kaut kad, lai viņš... tā kā ar mammu nekas nesaistās. Es negribu viņa dzīvē, tā es negribētu. (Rebeka, pieaugušais).

K: Ļoti bieži es pārbaudu pēc fakta, vai viņa ir izdarījusi arī uz to, nu, teiksim, vai matemātikā ir izrēķināts, es nepārbaudu, vai pareizi vai nepareizi, vai, nu, nesēžu klāt pie rēķināšanas procesa, bet, nu, vai ir izdarīts tas, kas ir e-klasei ierakstīts. Tam es ļoti, ļoti sekoju līdz. Līdz ar to tas laiks un tā komunikācija mums ir tāda ar [vārds] pašu, nu, visu laiku uz robežas patiesībā. Nu, ka mēs, jo es visu laiku esmu, nu, tā kā prasu, prasu, viņai tas ļoti nepatīk. (Ksenija, pieaugušais).

Ksenija arī apzinās, ka, bērnam pieaugot, viņš arvien vairāk protestēs pret kontroli, kas var ietekmēt viņu attiecības, savukārt, kontroles trūkums var radīt problēmas ar mācībām un zināšanu apguvi. Trīs pieaugušie norādīja, ka, ņemot vērā viņu pienākumu risināt bērnu uzvedības vai atkarību problēmas, sliktās attiecības ar bērniem neveicina problēmu risināšanu. Bērnu problēmu risināšana iekļauj kontroli, pārmetumus un savstarpēju aizvainojumu izteikšanu gan no bērnu, gan pieaugušo puses. Dīvos gadījumos pieaugušie minēja, ka bērns izaudzis un problēmas pārvarējis, bet attiecības bijušas sabojātas neatgriezeniski. Vienā gadījumā tika norādīts, ka pašlaik attiecības ar bērnu ir formālas vai citā gadījumā - nav pavisam.

Vairāki pieauguši norāda, ka attiecības ar bērniem ir bijušas sabojātas tik ļoti, ka ietver agresiju un vardarbību. Tas plašāk raksturots nodaļā par pieaugušo problēmām.

2.3. VAJADZĪBA PĒC LAIKA SEV UN DRAUGIEM

Vairāki pieaugušie norāda, ka viņiem līdzīgi kā citiem cilvēkiem ir nepieciešamība satikties ar draugiem, veidot savas attiecības ar dzīvesbiedru, piemēram, kādreiz aiziet uz satikšanos vai kino. Tomēr bērna uzvedības dēļ viņi nav droši, vai to var darīt. Viņu pieredze rāda, ka problēmas vai vajadzība pēc atbalsta bērniem ir tieši tajā brīdī, kad viņi ir ieklānojuši atpūsties.

K: Nē, nu, tur jau ir tā lieta, ka viņam nekas nav šķērsis, kaut vai mēs esam atstājuši, teiksim, ar vīru, sakām, ka mēs divas stundas aizbrauksim uz kaut kādām vakariņām. Nu, mēs pat to neesam atļāvušies daudz, mēs varbūt divas reizes esam bijuši, bet mēs tieši tāpēc neejam vairs ar draugiem, jo viņš visu laiku ir jāpieskata.

Es viņam pateikšu, un viņš tieši tai brīdī izdomās... Viņš pasēdēs bišķi ar datoru, viņam paliek garlaicīgi un viņš iet pie kaimiņiem. Nu, tie kaimiņu bērni, viņš nemāk sadarboties, viņš uzreiz ir "alfa", kā angļiski saka, "alpha male", viņš mēģina uzreiz pārņemt, viņš sāk viņus raustīt, kaut ko tādu, un es tad nezinu, kurā brīdī kaut kāds konflikts. (Katrīna, pieaugušais).

Vienā no intervijām māte atzina, ka nosodījumu par to, ka vēlas izrauties, atpūsties un pavadīt brīvo laiku ar saviem draugiem, saņēmusi arī no saviem vecākajiem bērniem, kas arī tiek iesaistīti jaunākā brāļa un pieaugušo problēmu risināšanā. Māte atzīst, ka visu nakti viesnīcā raudājusi, jo dēls no dusmām sastrādājis muļķības un nonācis policijā, bet vecākie bērni viņai zvanījuši un pārmetuši bezatbildību.

R: Jo es oktobrī aizlidoju ar draudzeni uz nedēļu uz Melnkalni, viņš palika ar tēvu, un tēvs sāka plostot, un praktiski dēls man... dēls pārvācās pie māsas uz to nedēļu. Un māsa man... mana meita, viņa man tā teica, ka es tur ar galvu nedomāju, "tu vispār nedrīksti nekur braukt, nekur iet no mājas, tu nedrīksti ne brīvdienās, nedrīksti viņu tur atstāt, tu nedrīksti, nedrīksti, nedrīksti... tu nedrīksti pat savu dzīvi"... (Rebeka, pieaugušais).

Rezultātā pieaugušie pārtrauc satikties ar draugiem, pārtrauc atpūsties un ceļot, un daļā gadījumu arī pieaugušo savstarpējās attiecības cieš. Intervijās tiek minētas arī šķiršanās, kas savukārt problēmas tikai palielina.

2.4. VAJADZĪBA PĒC IEDERĒŠANĀS

Pieaugušie vēlas paši iederēties, un viņi vēlas arī, lai iederas viņu bērni. Tāpēc nereti pieaugušie iegulda ļoti lielas pūles, lai bērna uzvedība mainītos, kas savukārt var novest pie izdegšanas.

Daļa pieaugušo, kuru bērniem ir uzvedības problēmas, regulāri saskaras ar apkārtējo nosodījumu un negatīviem komentāriem gan par sevi, gan bērniem. Situācijas ir veidojušās visdažādākajās vietās – publiskās vietās, ārstniecības iestādēs, izglītības iestādēs, tai skaitā pirmsskolas izglītības iestādēs.

V: Tajā pašā slimnīcā mums vajadzēja gaidīt pie ārstiem, tad viņa tur skraida, rausta kabinetu durvis. Ja saka "nedari tā", tad viņa vienkārši ignorē. Nu, tur vienreiz pateica sievietei savam dēliņam: "Paskaties kāda traka meitenīte". Nu, bija daži komentāri. man arī bija kauns un izvairījos.. nu, man bija grūti, es viņu mēģināju aizvest uz kādu pulciņu vai vēl nezina ko, bet tā bija pilnīga izgāšanās. Protams, tajā mīklī domā, ka tavējais uzvedas visdrausmīgāk, un es vienkārši nekur neeju. Bērnudārzā viņa sāka iet tikai, kad viņai bija pāri trim gadiem. Nu, tad mums visu laiku bija mājās tas.. bet, nu, jā, Latvijā apkārtējie nav tā kā baigi... Man liekas, Latvijā vispār bērni nevienam nepatīk, kur nu vēl nepaklausīgi. (Velta, pieaugušais).

L: No vecāku puses bija daudz tādu gadījumu bērnudārzā, kad kāds kaut ko tā kā pateica, aizrādīja, mums teica, lai tiek galā, lai māca bērnam nekauties un

tamlīdzīgi. Dažādi aizrādījumi. Bet skolā bija jau tas, ka tajā 1.klasē mēs tikām nobīdīti malā, tad mani tajā oficiālajā klases Whatspp grupā... Sarunas nenotika. Viņi bija uztaisījuši blakus grupā, kur viss tika apspriests. Es nezinu, par ko un kā viņi runāja un kas tur notika. Nu, jā, tas bija. (Laima, pieaugušais).

Ja pieaugušie jūtas neērti, viņi sāk izvairīties vai pārstāj iziet sabiedrībā. Būtiski norādīt, ka vietas, kur pieaugušie visvairāk saskaras ar negatīviem komentāriem, ir izglītības iestādes, tai skaitā pirmsskolas izglītības iestādes. Vairākas reizes intervijās pieaugušie norādījuši, ka tiek mudināti izņemt savus bērnus no izglītības iestādēm, kā arī saskaras ar pedagogu, tai skaitā pirmsskolas pedagogu, un citu bērnu vecāku agresiju un verbāliem uzbrukumiem, pārmetumiem, ka pieaugušie neprot audzināt savus bērnus u.c.

A: Es jutos briesmīgi, es esmu raudājusi, es esmu dusmojusies uz [bērna vārds]. Man ir bijusi sajūta, ka man ļoti gribas izvairīties no bērnudārza, kad vīrs aiziet viņam [pakaļ], nekad neviens neko nesaka, tagad tā mamma, bet viņa mūs arī pazīst. Bet [vīra vārds] nekad neko nav teicis, ka [dēla vārds] sit. Kā es atnāku, es jau zinu... Un man bija saruna ar psiholoģi, ka man katru dienu audzinātāja saka... Un viņa man saka vai tiešām katru vakaru? Un es sāku pierakstīt pilnīgi katru vakaru... Viņa man ir teikusi, kam [dēla vārds] ir iesitis. (Alda, pieaugušais).

G: Man zvanīja, taču tās aizskartās mātes, ja, un es pat nezinu, man viņš stāstīja, ka tā situācija pilnīgi savādāka, bet, nu, katra māte aizstāv savējo. Es neesmu tāda, kas tūlīt kādam zvanīs, ja, bet man zvanīja, man, ak dievs, man tajā trakajā vasarā, man zvanīja gandrīz vai katru nedēļu, kāds sūdzējās un teica, ka jūsējais puika tur to, un jūsējais tur puika to, un manam bērnam šādu, un tie bērni arī izmanto, es zinu, ka ļoti daudz gadījumi, bija tādi, kad viņi, lai izbēgtu no tā, ka viņš bijis vainīgs, ja, viņš apvainos to otru. Protams, manējais bija populārs visā, visā ciemā, un līdz ar to vainīgais, ja, kaut gan situāciju, neviens jau nav redzējis, ne es redzēju, ne tās mammas redzēja. (Grieta, pieaugušais).

2.5. VAJADZĪBA PĒC ATBALSTA

Vajadzību pēc atbalsta min vairāki pieaugušie, kas saskaras ar bērnu uzvedības problēmām. Tie, kas to spēj paši finansēt, cenšas atrast risinājumus paši, tomēr ne vienmēr ir viegli atrast cilvēku, kas var sniegt atbalstu.

Int.: Jūs teicāt, ka jūs bijāt riktīgi izdegusi šajā posmā. Vai būtu kaut kas tāds, kas bija jums vajadzīgs, vai būtu kaut kādas lietas no ārpuses, kas jums būtu palīdzējušas to situāciju kaut kā atrisināt, nezinu, palīdzība, kaut kāds atbalsts, asistents, nu vienalga?

K: Tieši, ko es teicu - asistents un psihoterapeits.

Int.: Viņam [bērnā] jeb jums?

K. Man. Pilnīgi noteikti. [...] Lai man nav jābūt visu laiku tādā gatavībā skriet, gatavībā visu laiku saņemt zvanus. Un tas ir nemitīgi. Man ir bijis katru gadu viņš jāņem ārā no skolas vai kāda bērnudārza. (Katrīna, pieaugušais).

Tāpat par izdegšanu, nogurumu un nespēju tikt galā ar situāciju runāja vairāki pieaugušie, kas atzina, ka nezina kā situāciju risināt. Viena māte, kura viena audzina trīs bērnus, sacīja, ka gribētu tikai uz brīdi atslēgties no visa.

Interesanti, ka bērni vairumā gadījumu nemanīja to, ka pieaugušajiem ir vajadzīgs atbalsts un palīdzība. Tikai dažās intervijās bērni saskatīja, ka arī pieaugušajiem šādā situācijā ir nepieciešams atbalsts. Piemēram, viens no bērniem, kas bija jau pilngadīgs, skaidroja, ka arī viņa mātei, saskaroties ar bērna problēmām, bija vajadzīgs atbalsts.

Int.: Vai tava ģimene saņēma kādu atbalstu saistībā ar tavu pieredzi?

B: Nē.

Int.: Tad no skolas puses kaut kādas sarunas par to, kā rīkoties...

B: Nav ne jausmas, jo tas gāja cauri mammai. Es tikai vienkārši no mammas uzzināju.

Int.: Vai tev šķiet, vai viņiem būtu noderējis kāds atbalsts, kā rīkoties?

B: Es domāju, ka mammai būtu noderējis, jā. Viņa vienkārši ir tāda ļoti stipra sieviete. Kad kādam no bērniem kaut kas notiek, tad iestājas tāds vājš punkts. Man šķiet, ka viņai būtu noderējusi palīdzība, kā risināt, kā rīkoties, kā palīdzēt, kā uzrunāt. (Bille, 20 gadi, stāsta par savām bērnības laika problēmām).

Būtiski apzināties, ka uzvedības un atkarību problēmas var būt arī bērniem ar īpašajām vajadzībām. Par vajadzību pēc atbalsta runāja arī vecāki, kam ir bērni ar īpašām vajadzībām, kas saņem valstī noteikto asistenta pakalpojumu. Pieaugušie, kuriem bija bērni ar īpašām vajadzībām, un kas prasīja papildu atbalstu ikdienā, norādīja, ka jūtas ieslodzīti savā pasaulē ne tikai tāpēc, ka bērns jau tāpat prasa papildu uzmanību, bet arī bērna uzvedības vai atkarību problēmu dēļ. Viņu ikdienu atvieglotu plašāka asistenta pakalpojuma pieejamība, jo, viņuprāt, pašlaik šis pakalpojums nav pietiekošā apmērā apmaksāts.

V: Man šķiet, noteikti pietrūkst naudas, tādiem vecākiem, kuriem ir īpašie bērni, viņi nevar normāli pelnīt, viņi ir ieslodzīti... savā tajā pasaulē. It sevišķi, ka bērni izaug līdz astoņpadsmit gadu vecumam un tas pabalsts, kas bija.. teiksim, īpašās kopšanas pabalstu nepiešķir pa labi, pa kreisi, viņš nav arī tik liels, bet ir jūtams. [...] jo, kā jau es teicu, tas asistentam maksimums ir astoņdesmit stundas, ko piešķir palīdzību. Tas ir aptuveni 200 eiro un neviens svešs cilvēks nenāks strādāt ar īpašu bērnu pa 200 eiro. Vest viņu uz skolu, baseinu, ļoti saraustīta diena, tas var būt tikai ģimenes loceklis. Nepazīstu nevienu cilvēku, kas būtu gatavs.[...] Es zinu daudz vecākus, kas ir aizbraukuši no Latvijas, jo viņiem šeit nav iespējams ar tādu bērnu. (Velta, pieaugušais).

3. PROBLĒMU VEIDI BĒRNIEM

Šajā nodaļā raksturoti dažādi problēmu veidi, par ko intervijās runā pētījuma dalībnieki, atbildot uz jautājumiem par atkarību vai uzvedības problēmām. Nosacīti šīs problēmas var iedalīt divās grupās – tajās, kas vairāk saistītas ar uzvedības problēmām, un tajās, kas vairāk saistītas ar atkarībām. Tomēr realitātē šīs problēmas intervijās parādījās dažādās kombinācijās, papildināja viena otru, veidojot sarežģītas problēmsituācijas. Tikai dažās intervijās bērni saskarās ar vienu no problēmām.

3.1. UZVEDĪBAS PROBLĒMAS

Grūtības kontrolēt emocijas

Pētījumā iesaistītajiem bērniem viena no problēmām, ir emociju kontrole – par to intervijās stāstīja gan pieaugušie, gan paši bērni. Daļā gadījumu tas tiek saistīts ar veselības problēmām, tomēr visbiežāk to pamatā nav bērna saslimšana. Drīzāk problēmas tiek skaidrotas ar bērna psiholoģiskajām īpašībām vai pārejas vecumu. Par šīm problēmām biežāk runā pieaugušie, kas savu bērnu grūtības kontrolēt emocijas ir novērojuši gan ģimenē, gan publiskās vietās. Intervijās tas nereti tiek raksturots ar apzīmējumu “sprādziens” - dusmu izvirdums, kas izpaužas verbālā emociju plūdumā, kad bērns kļūst emocionāli nekontrolējams un agresīvs pret citiem.

Int.: Jo arī droši vien viņa mājās jutās savādāk ikdienā nekā skolā, kur ir daudz kairinātāju apkārt, vai ne?

L: Noteikti. Mājās bija mierīgāk, jaukāk. Bet reizēm arī uzsprāgām. Bet uzsprāgst jau pie tiem kairinātājiem, kad kaut kas ir slikti, kaut ko nevar dabūt, kaut kas neizdevās, kaut kas kādam ir labāk vai vēl kaut kā. Tad, kad viss ir tā ļoti mierīgi, tad jau viss ir kārtībā. Kad bija tās reizes, kad tas bērns dabū visu, viņš visu dienu ir bijis kaut kur, viņš ir bijis izklaidēties, paēdis, viņš ir atpūties, viņš atnāk mājās – un ir sprādziens. Un tad atkal – vai ir bijis par daudz, vai vienkārši ir tas, ka viņam ik pa brīdim ir tā problēma. (Laima, pieaugušais).

D: Nu, mēs... mēs sapratām, ka mēs nevaram, mēs nevaram sodīt savu puiku. Nu. Viņš tāds ir. Viņš citādāk neprot izlikt savas emocijas. (Dina, pieaugušais).

Atsevišķos gadījumos intervijās parādījās, ka grūtības kontrolēt savas emocijas papildina fiziska vardarbība un agresija pret apkārtējiem. Šajās situācijās no bērna agresijas cieš pārējie ģimenes locekļi vai citi apkārt esošie, piemēram, klases biedri vai pedagogi.

Int.: Un kā tie uzvedības traucējumi ietekmē jūs un pārējos ģimenes locekļus?

S: Mājās, nu, ir tā, kad skolā viņš bija šausmīgi aktīvs. Ja meitenes aizskāra pirmajā klasē, viņš deva pretim, tad bija arī zvans no skolotājas, bet mājās ir tā - kad viņš ir viens, viņš tā kā savācās. Reizēm bija tā, ka, ja viņš kaut ko nedabūja, tad viņš kļuva dusmīgs, ļoti agresīvs, bet tā, ka sistu kādam, tā nekad nebija. Bet nāca tās dusmu lēkmes virsū. (Skaidrīte, pieaugušais).

A: Jo, teiksim, arī, nu, te bija situācija tā, ka... viņa [meita] ģērbjas... nu, mēra drēbes pirms 1.septembra. Un tagad sanāk tā, tanī ģērbtuvē māsa piekļauvē. Viņa paņem to māsu, ģērbtuves durtiņās – buh, galvu [ar durvīm iesit pa galvu]. Man otrai meitai pēc tam bija tā, ka viņa, vot, šitā te ik pa laikam [rāda, ka galva griežas]. Un es nevaru, es saku, un es saku: “A kāpēc tu tā darīji?” “A viņai nevajadzēja kļauvēt”. (Alise, pieaugušais).

Bērni par šīm problēmām intervijās runāja retāk, tomēr daži no viņiem emociju kontroli vai nespēju tās kontrolēt norādīja kā sev un citiem apgrūtināšu apstākli. Vienā intervijā bērns norādīja, ka intensīvās emocijas tiek slāpētas ar nikotīnu, jo tas ļauj atslābināties un savākties.

Vardarbība

Vismaz 57 reizes intervijās minēta vardarbība. Pētījuma dalībnieki runāja par dažādiem vardarbības veidiem, visbiežāk minot fizisku un emocionālu vardarbību izglītības iestādē, tai skaitā pirmsskolas izglītības iestādē, vai mājās. Pieminēta arī vardarbība digitālajā vidē un seksuālā vardarbība.

Fiziska vardarbība bieži tiek saistīta ar nespēju kontrolēt savas emocijas, kā rezultātā fiziski tiek aizskarti citi cilvēki. Vairākos gadījumos par to, ka bērns ir vardarbīgs pret citiem, piemēram, sit, ņem nost rotaļlietas, pieaugušajiem ir ziņojuši pirmsskolas pedagogi.

L: Nedaudz vēlāk sākās tas, ka viņa sāka spert, sist, kost citreiz grupas biedriem. Vienkārši sēž pie galda, pieceļas un sāk sist. (Laima, pieaugušais).

Vecākiem bērniem tie mēdz būt regulāri kautiņi, īpaši puisiem. Būtiski norādīt, ka arī pieaugušo uztvere par bērnu fizisku vardarbību atšķiras. Daļā gadījumu tā tiek attaisnota, norādot, ka bērnam ir sevi jāaizstāv.

G: Nu par piekto, piekto klasi, sakarā ar to ka tajā skolā, sakarā ar to, ka viņš ceturtajā klasē bija nevaldāms un nevarēja viņam neko iestāstīt, ne sarunāt, tad visi pedagogi bija ārprātā no viņa un visur vainoja viņu, kaut gan viņš man mājās raudādams stāstīja, ka viņu vienkārši izprovocē, bet viņš nespēj vēl nereaģēt. (Grieta, pieaugušais).

M: Internātskolā. Reti kad ir kādi kautiņi. Es brīnos pats par sevi, kas šogad tikai vienreiz esmu izkāpies.

Int.: Nu, tagad kaujās. Kā tu tādos gadījumos – tu parasti iesaisties vai tu ej prom?

M: Viss atkarīgs no situācijas. Ja tas ir mans draugs, labāk es iesaistīšos, noraušu to, kas sit viņu. Ja, protams, nepamatoti. Bet ja mans čoms kaut ko būs izdarījis tam cilvēkam, un tur savā starpā kausies, es stāvēšu vaktēšu. Mums ir jauniešiem ir tāds likums – guļošu nedrīkst sist. Kājās stāvēt tikai. (Marts, 17 gadi).

Atsevišķos gadījumos norādīts, ka bērns dusmās ir bijis fiziski vardarbīgs pret savu pedagogu, kas fiziski cietis. Vairākos gadījumos pieaugušie, brāļi un māsas ir cietuši no bērna fiziskas vardarbības. Daļā gadījumu izglītības iestādē nav bijusi reāla fiziska

vardarbība, bet vardarbības draudi - vairākos gadījumos draudēts sadurt, vienā nošaut. Vienā gadījumā tas noticis pie kaimiņiem, bet divos – krīzes centros, kā rezultātā bērns nonācis psihiatriskajā slimnīcā.

K: Viņš bija pie kaimiņiem, tas bija vasaras sākumā, viņš bija ar puikām. Puikas viņu negribēja tur, lai viņš nāk ar viņiem spēlējas. Un viņš... Viņi saka, jā, viņam bija nazis paņemts no mājām, un viņš pateica, ka visus nogalinās, ieskaitot visu ģimeni. Noduršot. Un puikas nobijās, izsauca policiju. Policija atbrauca, viņš paslēpās. Un tad vienā brīdī viņš izdomāja, ka iznāks ārā un sastāstīs, ka viņam tiek darīts pāri mājās. Un viņš tika paņemts uz krīzes centru. Pēc tam jau viņš, protams, atzinās. Nu, nevis atzinās – pēc tam viņš teica, gribēja jau izlūgties, ka viņš to visu... Jā, viņam esot bijušas dusmas un ka viņš to policijai stāstījis, jo gribējis pavizināties ar policijas mašīnu, šitādas lietas. Un viņš grib mājās, un... Bet, nu, man tas lika aizdomāties, ja tik tālu mēs aizejam, jau ar to nazi pie kaimiņiem... (Katrīna, pieaugušais).

Fiziska vardarbība ir viens no iemesliem, kāpēc bērni ar uzvedības problēmām saskaras ar policiju. Daļā gadījumu vardarbība tiek noliegta, bet citos gadījumos bērni paši ievieto video materiālus sociālajos tīklos, kas vēlāk kalpo kā pierādījums vardarbības epizodei.

G: Tad bija tas gadījums, kad viņš bija žņaugts no tiem lielākiem puisiem, tajās ģērbtuvēs pēc sporta nodarbībām. Un žņaudza tā, ka viņš noģība, nokrita, un sasita, sasita visu sevi, sasita, jā. Un tad skolas māsiņai, milzīgi liels paldies un pateicība, jo es nebiju mājās tad, un viņa brauca līdz uz Rīgu. [...] Kaut gan viņš aizstāvēja to klases meiteni, kuru aiztika puisi, viņš bija aizrādījies un ko. Un tam puisim, un pēc tam tur pārējie, viņu uzaicināja uz to ābeļdārzu, un davaj iesim viņu tā kā pārmācīt. Un tad viņš pielietoja to pašu metodi, ko pret viņu pielietoja. Tieši tā, un tur vēl bija filmēts, no malas, tā kā viņš atkal noliedz, ka viņš kaut ko būtu darījis, jo viņš nekur viņš nebija vainīgs. Bet šoreiz bija nofilmēts materiāls, ka tieši bija redzams, ka viņš to dara. Nu, un tad bija atkal uz policiju, jā, tie, tas izsaukums uz to policiju. (Grieta, pieaugušais).

Emocionāla vardarbība ir tēma, kas parādās vairumā interviju ar pieaugušajiem. Bērni ir emocionāli vardarbīgi un agresīvi pret citiem, pauž klaju agresiju sarunās, lieto lamuvārdus un aizvainojumus, izmantojot nepiedienīgus vārdus. Ar šo saskaras gan skolasbiedri, gan ģimenes locekļi. Un tas var būt vēl būtiskāks iemesls, lai no šiem bērniem izolētos un pārtrauktu attiecības.

I: Viņi sāka vardarbīgi palikt pret audzinātājiem, pret citiem bērniem. Fiziski nē, bet verbāli. Un sāka, pusaudžu gadi, sāka smēķēšanu aiz stūriem un visu. (Ivita, pieaugušais).

E: Es taču zinu, kad mēs augām, nu mums tā nebija. Es nezinu, es esmu vecāka par jums, bet tā nebija. Ne visi tie lamuvārdi, ne, nu, tagad jau vispār, ja jau mājās nosauc savus brāļus par gejiem vai par lezbietēm, nu tad. Nu, kur viņi iet? (Evelīna, pieaugušais).

Emocionāla vardarbība ģimenē jaunieši ar uzvedības grūtībām var izmantot arī, lai manipulētu ar pieaugušajiem un iegūtu to, ko vēlas, vai vienkārši pazemotu ģimenes locekļus un radītu nepatīkamas emocijas. Vienā gadījumā tas izpaudās pastāvīgā mātes pazemošanā, sūtot manipulatīvus un safabricētus video par savu māti viņas šķirtajam vīram.

A: Tev vajag – tu tīri māju, tev vajag – tu... es... tu dari to, un vēl viss kas... ka viņai nekas nav vajadzīgs, jo, nu... tā kā viņa arī nones no augšas savējos visus netīros traukus, kas... saliek šiten te. [..] Viņa saka: “Es tagad nofilmēšu un aizsūtīšu tētim, kāda tu, mamma, esi cūka.” (Alise, pieaugušais).

Vardarbība digitālajā vidē atklājās intervijā ar bērnu, kurš bija publicējis materiālus par kādu citu bērnu.

T: Es nemobingoju to puisi, viņš to bija pelnījis. Draudēju, un tad TikTokā aizgāja. [..] Jā, vienkārši bija tā, ka viņš naudu parādā ļoti daudziem, es pat zinu, kuriem cilvēkiem vienkārši nu pilnīgi visiem parādā viņš ir, ļoti liela mute, kas mani ļoti kaitina. [...], nu, teiks dabū pa galvu, ja viņš... pēc tam aizies, pateiks otrādāk, viņš tev tur kaut ko izdarīja. Un tieši tāpēc man tas video bija. Un tas bija tā, ka labi ķer – apkaunos sevi vienkārši tā, lai viņš... Nekāda doma liela nebija, vienkārši tā, lai viņu pataisa par kaut kādu memjaku. (Tālavš, 17 gadi).

Vienā gadījumā pieaugušais minēja situāciju, kad salīdzinoši mazs bērns pats izsūtījis video ar sevi kailu, ko klases biedri izsūtījuši tālāk.

Video rullīši TikTok minēti kā populārākais digitālās vardarbības veids. Vienā no intervijām bērns pat ģenerēja idejas, kā bērnam vajadzētu rīkoties, ja saskaras ar digitālo vardarbību, kā iesaistīt draugus, lai rullīša ietekmi mazinātu.

Seksuālā vardarbība minēta vienā intervijā – šajā situācijā zēns aizskāris meiteņu ķermeņa daļas piedauzīgā veidā un izteicis seksualizētas piezīmes savām skolas biedrenēm.

K: Nu, jā, tad vēl vairākas mammas zvanīja pa telefonu, ka viņu bērnus aiztiekot, kaut gan viņš man paskaidroja, ka viņš ir aizskarts. Bet par cik viņš ātri uzvilkās, tad viņš laikam arī pretī darīja, tad tās mammas uzreiz cēla trauksmi.. [..] Un šajā vecumā tā kā lielākā grūtība bija tas, ka viņš nespēj nokontrolēt, ko viņš runā attiecībā tā kā ar kaut kādu seksuālo uzvedību, uzmācību. Skolā mums iepriekšējo mācību gadu bija, ka viņš, nu, tā kā izsaka kaut kādus piedāvājumus meitenēm, bet ne tikai izsaka, bet viņš reāli viņas ķer aiz intīmām vietām, tad viņš arī izsaka puisiem un reāli it kā viņš tur ir bikses vilcis nost un arī tur izteicis savas replikas. (Katrīna, pieaugušais).

Seksuāla uzmākšanās minēta arī kādā intervijā ar zēna māti, kas norādīja, ka skolasbiedrs uzmācies viņas dēlam.

Z: Līdz 4.klasei man puika stāstīja, nu, bija mums viens tāds puika no paralēlklases, kas viņam uzmācās, ka bērnam likās, ka viņam ir kā pretējā dzimuma intereses. (Zane, pieaugušais).

Paškaitējums

Salīdzinoši ar citiem problēmu veidiem, paškaitējums parādās retāk, tomēr vairākās intervijās tas ir pieminēts. Piecos no sešiem gadījumiem tika minētas pašnāvnieciskas domas un roku graizīšana. Visos gadījumos bērnam bija gan atkarību problēmas, gan citas uzvedības problēmas. Tomēr šīs situācijas intervijās netiek padziļināti apskatītas, tikai minētas kā faktors, kas mudinājis meklēt psihiatra palīdzību un radījis lielus pārdzīvojumus.

Int.: Kāds bija iemesls, kāpēc uz [psihoneiroloģiskās slimnīcas] pakalpojumu vēlējāties apmeklēt?

D: Jo bija tas paškaitējums un tās pašnāvnieciskās domas. Protams, mammai jau, mammai momentāli iestājās panika, jo tu dari visu, lai tu bērnam vari nodrošināt labāku dzīvi un visu, un, kad tev pēkšņi pasaka šitā te, tas ir momentāli... Pamats zem kājām tev ir pazudis, un liekas, nu, kāpēc? Jo, jo tu esi darījis visu iespējamo, lai tam bērnam būtu viss. (Dace, pieaugušais).

R: Bet, nu, bija tā, ka viņš man... tur sākās tur: "Es gribu mirt. Es negribu dzīvot. Es nedzīvošu. Bija, bija tas periods, viņš bija". (Rebeka, pieaugušais).

Vienā gadījumā šādas domas parādījās, jo bērnam bija izveidojies konflikts ar izglītības iestādes sociālo pedagogi.

Citā gadījumā bērns ar paškaitējumu sācis nodarboties agri, un tas izpaudies kā galvas dauzīšana pret sienu vai sišana sev ar rotaļlietām, kas novērota pirmsskolas izglītības iestādē, kā rezultātā saņemta rekomendācija meklēt speciālistu palīdzību. Šāda uzvedība bija novērota tikai pirmsskolas izglītības iestādē un mājās neatkārtojās, bet bērnam speciālistu apmeklēšanas rezultātā konstatētas veselības problēmas, kas tiek ārstētas ar medikamentiem.

Neiziešana no istabas un sociālā izolācija

Neiziešana no savas istabas un sociāla izolācija ir problēmas, kas tiešā veidā tiek pieminēta salīdzinoši reti. Biežāk tas notiek, runājot par bērniem, kam ir procesa atkarība. Šāds bērns var ilgstoši norobežoties no apkārtējās vides, saviem ģimenes locekļiem un radniekiem.

D: Šobrīd viņai atkal ir tendence, tā kā īpaši no mājām ārā negribas atkal kustēties. Kas šodien ir, ceturtdiena? Man liekas, šito svētdienu, iepriekšējo svētdienu, ne, šito svētdienu, [vārds] bija laikam aicinājusi tā kā [pilsēta] uz hokeja spēli un tā. Viņa man sestdienā pasaka, ka viņi ies uz [vārds] spēli un tā. Es saku, nu, labi, nu, tu tik mani painformē, ka tu, piemēram, tagad brauc uz [pilsētu] [..], kad tu esi hallē, nu,

lai man ir mierīgāk. Es esmu darbā un tajā svētdienā un es viņai rakstīju, prasīju, kur tu esi un tā. Viņa saka: “mājās”, es saku: “kā, bet tu uz spēli nebrauks un tā”, “ai, negribas, baigi negribas vilkties ārā no mājām”. (Dace, pieaugušais).

Bērni uz šo problēmu skatās dažādi. Tikai daži to atzīst tiešā veidā. Par to runāja viens no puisiem, kas atzina, ka pavada daudz laika savā istabā, tomēr neskaidroja iemeslus.

Int.: Ar ko tu dzīvo kopā? Kas ir tava ģimene?

M: Es nekomunicēju ar ģimeni tik daudz. Es sēžu savā istabā. (Marts, 17 gadi).

Viena no meitenēm, kas bija saskārusies ar vardarbību digitālajā vidē, atzina savu izolēšanos no sabiedrības, skaidrojot to ar trauksmi un bailēm no ārpasaules.

B: Es saku, es biju ļoti tramīga, pārbijusies, ļoti ieslēgta sevī. Ne ar vienu nerunāju, es biju pazudusi no visurienes. Man bija bail, ka man, tiklīdz es atvērsu telefonu, parādīsies tā ziņa. Es ar savu ģimeni nerunāju, es biju pilnībā viena pati. Es tikai dažus vārdus pateicu. “Vai ēdīsi pusdienas?” “Jā.” Vairāk es neko neteicu. Man parādījās kaut kāds mans intraverts, kas arī tagad reizēm izlec. Es vismaz ieguvu pieredzi, kā tikt galā ar to, un, ja kādam citam tā ir bijis, es zinu, ko darīt. (Bille, 20 gadi, stāsta par savām bērnības laika problēmām).

Vairāki bērni intervijās izolēšanos neuzskatīja kā problēmu. To aktualizēja pieaugušie. Bērni norādīja, ka viņiem nepatīk pavadīt laiku ar citiem, viņi sevi uzskata par intravertiem, tādiem, kam patīk pavadīt laiku pašiem ar sevi. Piemēram, vienā no intervijām 17 gadīgs jauniešs stāstīja, ka viņam ne pārāk patīk nodarboties ar sportu vai dažām aktivitātēm, bet viņam ir draugi spēļu platformās, kur pavada salīdzinoši ilgu laiku. Viņš izolāciju istabā saskatīja kā ilūziju, jo viņš tajā laikā komunicē ar citiem spēlētājiem. Pirms intervijas pieaugušais bija uztraucies par bērna aizraušanos ar digitālajām ierīcēm. Tādējādi redzam, ka pieaugušo un bērnu skatījums par digitālajām tehnoloģijām un komunikāciju ar apkārtējiem var atšķirties.

Nevēlēšanās mācīties un mācību grūtības

Nevēlēšanās mācīties un mācību grūtības pieminētas gadījumos, kad bērnam ir sliktas sekmes un grūtības apgūt tēmu, vāja motivācija mācīties un apgūt mācību vielu, bet izglītības iestāde tiek apmeklēta (gadījumiem, kad izglītības iestāde netiek apmeklēta, veltīta nākamā apakšnodaļa par izglītības iestādes neapmeklēšanu). Par bērnu neizpildītajiem mājasdarbiem un mācību grūtībām pieaugušie parasti uzzina e-klasē vai sarunās ar pedagogiem.

V: Nu, viņa [skolotāja] man teica “tagad tu iesi, izdarīsi to”, bet man nav jau tās motivācijas. Iepriekšējā skolā man vispār bija tā, es diendienā gāju uz skolu, es zināju, es piecelos, es jau zināju, ka es uz skolu, nu, piemēram, katru dienu bija viens un tas pats somā, es somu neliku, es atsēdēju. Visas stundas atsēdēju! Bija pat, man liekas, bija viena diena, kurā septiņas piezīmes bija! Vienā dienā, sešas vai septiņas. Es visu atsēdēju, un ir pat stundas, kuras man bija bioloģijas, ģeogrāfijas, ķīmijas, te viens skolotājs bija, es ar viņu riktīgi biju sakasījis, es negāju

uz viņa stundām. Divas nedēļas negāju uz stundām. (Visvaldis, 15 gadi, un Valērija, 17 gadi).

Intervijās grūtības mācīties tiek saistīts ar bērna individuālajam spējām, UDHS, autiskā spektra traucējumiem vai kādām veselības problēmām, kas ietekmē gan bērna spēju apgūt mācību vielu, gan veidu, kā viņš spēj mācīties. Intervijās netiek nosaukta bērna diagnoze, bet sarunā tiek minētas grūtības iedziļināties un izpildīt uzdevumus, kā arī pašam organizēt savu darbu.

K: Tas ir skolā - nav pilnīgi nekādas motivācijas nevienā priekšmetā. Iet uz skolu - jā. Nav tā, ka viņš negribētu, viņš iet. Bet tie darbi visi tiek padarīti nevīžīgi, ātri. Un tas pats jau bija iezīmējies bērnudārzā - kaut ko uzzīmēt, tad vienmēr viņi teica, ka dēls tikai sašvīko un saka, ka tas ir mans darbs. (Katrīna, pieaugušais).

Intervijās norādīts, ka bērniem ir vajadzīgs atbalsts mācībās, un pieaugušie ir ļoti kritiski par esošo izglītības sistēmu, pedagogu nespēju iemācīt bērnam mācīties. Rezultātā, lai bērns būtu sekmīgs, pieaugušie iesaistās ļoti daudz vai apmaksā privātskolotājus. Ja ģimene nav tik turīga vai pieaugušie nevar iesaistīties bērnu mācību procesā, bērni atbalstu var nesaņemt.

V: Viņi [pedagogi] man saka "mācies, mācies, mācies" [tādā moralizējošā tonī]. Kā es varu mācīties, ja man ne tikai nepatīk, bet man vajag reālu palīdzību mācīties, nu, ģipa vajag. Bet tā kā man vajag tā, lai man apsēžas, un tā kā, tur, kur man ir grūti, lai man palīdz. Protams, es nevaru vienkārši aiziet un paprasīt "come on, davaj, man tur vajag palīdzību" [iesmejas]. (Visvaldis, 15 gadi, un Valērija, 17 gadi).

Vairāki pieaugušie apšaubā savu bērnu problēmas un bērnu nevēlēšanos mācīties skaidro ar pedagogu pedagoģisko prasmju trūkumu, bērna vajadzību ignorēšanu un izteiktu nepatiku pret bērnu, kas tiek demonstrēta gan bērnam, gan pieaugušajam, bet tiek traktēta kā bērna problēma. Par to runā arī bērni, kas norāda konkrētus piemērus pedagogu nepatikai pret sevi.

M: Es pajautāju vienu vārdu – neatbild. Kā es sapratu, man ielika N par to, ka es neesmu atbildējis pareizi. Un tā visu laiku. Un tad jau centos būt mierīgs tajās reizēs. Tad, kad es redzēju, ka viņa pārbaudes darbā man ielika NV, ka nav veikts darbs, un tad es... viņa tur nolēma un pateica – mani uz savām stundām negaida vairāk. Un es aizgāju pie sociālās darbinieces, pasēžu pie viņas, es parokos angļu valodas darbos pie viņas un tā. Sociālā darbiniece pasaka, [...]viņa saprot, angļu valodas skolotāja nesaprot. (Marts, 17 gadi).

E: Es neredzu, ka skolā māca mācīties, jā, es redzu, ka skolā māca vielu, jā, [...] Manuprāt, es nezinu, līdz piektajai klasei vajadzētu būt dienasgrāmatai, lai bērnam rodas sistēma galvā, tur viņš var skatīties, kur viņš attīsta arī rokrakstu, un visu to, kas mums pirmajā klasē bija. (Efeja, pieaugušais).

Rezultātā bērnam zūd motivācija mācīties. Pieaugušie ir neizpratnē, bērns skolā jūtas slikti, bet pedagogi tā vietā, lai domātu, kā uzlabot paši savu darbu, aicina pieaugušos bērnam nodrošināt medicīnas speciālistu apmeklējumu. Daļā gadījumu tam ir bijis pamats,

bet vienā no intervijām māte ar dēlu divas reizes apmeklējusi speciālistus, kuri pēc diagnostikas atzinuši, ka dēls ir pilnīgi vesels.

Ja nevēlēšanās mācīties vai grūtības mācīties pārklājas ar citām uzvedības problēmām un atkarībām, pieaugušajiem tiek ieteikts mainīt izglītības iestādi. Vairāki no pieaugušajiem norāda, ka bērni jau ir nomainījuši vairākas izglītības iestādes, tomēr tas problēmas nav mazinājis, tikai padarījis visu vēl sliktāku. Vienā gadījumā izglītības iestādes pedagogi solīja palīdzēt nokārtot bērnam visus mācību parādus, ja tikai skolēns apsolītu mainīt izglītības iestādi. Tāpat reizēm pedagogu vai citu bērnu vecāku spiediena rezultātā šie bērni vienas izglītības iestādes ietvaros tiek pārlikti no vienas klases uz paralēlo klasi.

Intervijās ir konstatētas situācijas, kad nevēlēšanās mācīties un nepatika pret izglītības iestādi (kā arī paškaitējums) ir kā sekas pedagogu un izglītības iestāžu darbinieku emocionālajai vardarbībai.

G: Skolotājs redz tevi kā pēdējo, un tu esi vainīgs, ar visām piezīmēm. Un tad, protams, es meklēju to palīdzību [...] pie sociālajiem dienestiem, pie sociālajiem pedagogiem, tad mums bija tā sapulce, bija ieteikums, ka mums vajadzētu mainīt to skolu, jo viņš tad arī bija novests tik tālu, ka viņš negribēja iet uz to skolu, pateica, ka neies uz to skolu, ka visi skolotāji arī pret viņu sazvērējušies. (Grieta, pieaugušais).

D: Jā, bet es saku... tur, nu, manā uztverē, tas tomēr likās bezjēdzīgi. Nu, nevis bezjēdzīgi, bet tāda cīņa ar vēdzirnavām. Tāpēc, ka tur ir... savs atbalsts ir skolotājs, un skolotāji taču zina. To jau nestāsta vecāku klātbūtnē, ja tu nenoliksi... tu stulba vai vēl kaut ko. Ja. Nu, teiksim, man otra vecākā meita ir piedzīvojusi emocionālo vardarbību no mūzikas skolas direktores puses. Tās pašas skolas ietvaros. (Dina, pieaugušais).

Izglītības iestādes neapmeklēšana

Izglītības iestādes neapmeklēšana nav problēma, kas attiecas tikai uz dumpīgiem bērniem pārejas vecumā. Intervijas liecina, ka vairāki jaunāko klašu bērni bēg prom no izglītības iestādes, jo tajā jūtas slikti un neiederīgi.

Daļā gadījumu bērni selektīvi apmeklē izglītības iestādi, proti, ierodas izglītības iestādē, kad izdomā satikties ar draugiem. Reizēm, ja viņiem viegli padodas mācības, pastāv iespēja beigās nokārtot pārbaudes darbus un iegūt sekmīgu gala atzīmi. Ja bērns izglītības iestādi apmeklē selektīvā veidā, viņš izglītības iestādē no pedagogu puses var saskarties ar negatīvu attieksmi, kas mazina bērna vēlmi apmeklēt izglītības iestādi.

D: Ņemot vērā to, ka viņa jau pirmajā pusgadā, cik reāli ir bijusi tikai skolā, un tagad atkal ir jau 60 kavētās stundas, tā kā, līdz ar to, nu, netīšā veidā radītais iespaids, diemžēl tāds, kāds viņš ir, un man nez kāpēc liekās, ka līdz ar to skolotāji savā ziņā kaut kādu zīmogu uzlikuši. Gribot, negribot, gribās domāt par to, ka tomēr tiek

šķiroti. Viņa varbūt vairāk ir tādā, kā varētu teikt, tāda dumpinieckāka, varbūt pārāk aktīva un pārāk izsaka savas domas, tieši kā ir. (Dace, pieaugušais).

Ja izglītības iestādes neapmeklēšana ir saistīta ar konfliktiem tajā un neiederēšanos vienaudžu vidū, tad izglītības iestādes mainīšana intervijās minēta kā risinājums. Tāpat daļa no pētījumā iesaistītajiem bērniem izvēlējušies tālmācību. Vairāki pieaugušie to vērtē kā labu risinājumu savam bērnam, jo ir uzlabojušās bērna sekmes un motivācija mācīties.

Izglītības iestādes neapmeklēšana var būt sasaistīta ar klaiņošanu. Tā vairākās intervijās tiek skaidrota ar atkarībām, stresu, ko rada izglītības iestāde, un intereses zudumu, tāpēc mācības atstātas novārtā.

Int.: Vai tu ej uz skolu?

I: Līdz šim gadam es uz skolu gāju, tagad vairs nē, es negribu mācīties, mani tas vispār neinteresē. Vispār.

Int.: Kāpēc?

I: Man tas vispār nav interesanti. (Inga, 16 gadi).

Gan nemācīšanās, gan mācību grūtības turklāt ir saistītas ar to, ka bērns var palikt uz otru gadu, bet, ja tas notiek vairākas reizes, tad arī pieaug risks, ka bērns izglītības iestādī pametīs pavisam.

I: Nu, uzvedība ir nekontrolējama, viņi nav vadāmi. Viņi lielākoties jau iestājas atkarīgi, viņi šo atkarību dēļ, es teiktu, ka viena no atkarībām ir arī klaiņošana, viņi neiet skolā, viņi mācās klasēs, kas neatbilst viņu vecumam, tas nozīmē, ka viņš skolā 15 gadus uz 5.klasi nekad vairs neies, ja? Viņi praktiski nav uz vietas. (Ingeborga, pieaugušais).

Klaiņošana

Klaiņošana ir raksturīga dažādām bērnu grupām. Pieaugušie to saista ar izglītības iestādes neapmeklēšanu, proti, bērni klaiņo laikā, kad viņiem jāatrodas izglītības iestādē, vai arī viņi klaiņo un ilgstoši neatrodas mājās vai institūcijā. Bērnu klaiņošana bija arī viens no iemesliem, kas traucēja trīs bērniem piedalīties intervijās, jo nevarēja paredzēt, kad viņi ieradīsies mājās.

I: Par vienu meiteni ir grūti teikt, jo viņa mums bieži ir regulārās prombūtnēs. Viņa vakar bija tieši atnākusi, bet tā viņa pus gadu bija prom. (Ivita, pieaugušais).

Bērnu aprūpes iestāžu pārstāvji norāda, ka ir vienojušies, lai bērni piezvana un paziņo, ka ar viņiem viss ir kārtībā. Tomēr viņi atzīst, ka klaiņošanu ietekmēt nevar.

I: Bet ir arī jaunieši, kas vienmēr atbild uz telefona zvaniem. Viņš šeit faktiski nedzīvo, viņš ir prombūtnē, viņš ir oficiālā Valsts policijas meklēšanā, bet viņš ir saziņā. Vienmēr atbild uz telefonu, pasaka – viss kārtībā, nē, nebūšu, nebraukšu. Tā, ka tu zini, ka ar to bērnu viss... Ka viņš ir dzīvs. (Ingeborga, pieaugušais).

Daļā gadījumu klaiņošana pēc būtības ir dzīvošana uz ielas, atrašanās nedrošās vidēs, alkohola vai citu vielu lietošana dažādos paņēmienos.

I: Man tā liekas vispār diezgan...man viena paņiņa stāstīja, ka draudzenei ir "Origo" dēls. Un viņa saka, ka viņai bail savās mājās uzturēties. Bail vispār caur "Origo" cauri iziet. Man ir bail, jo tur ir arī bijušie mūsu audzēkņi, kas jau gadu atpakaļ aizgāja. Viņus tur vien redz, visu laiku. Guļ tur uz grīdas. (Ivita, pieaugušais).

D: Nu, vasaras periodā, tik es nepateikšu, vai tas bija pagājušajā gadā vai tas bija iepriekšējā, 2023. gadā, kad viņai bija tendence, nu, ne gluži tā kā mukt no mājām, bet, nu, tā kā braukt uz [apdzīvotas vietas nosaukums], tur ar kaut kādiem draugiem, tā kā iedzert un, nu, vienu vārdu sakot, tā kā tusēt un tā. Protams, man ir garās darba stundas, un es viņai zvanu, un viņa man neatbild un noraida. Nu, jā, tas vēl bija tāds periods. Protams, viņa man arī diennakti nav bijusi mājās, par ko es arī ziņoju policijai. Protams, viņa nākamā dienā pārradās mājās. Protams, es ziņoju atkal instancēm, ka viņa ir mājās, ka viss ir kārtībā. (Dace, pieaugušais).

Klaiņošana tika intervijās saistīta ar atkarību izraisošu vielu lietošanu, likumpārkāpumiem un nevēlēšanos mācīties, kā arī ar attiecību pasliktināšanos ģimenē. Pieaugušie šajās situācijās jutās bezspēcīgi, jo neredzēja iespēju bērnu ieslēgt mājās un vienlaikus baidījās, kur viņš atrodas un, kas ar viņu notiek. Savukārt bērni par klaiņošanu runāja kā par laika pavadīšanu draugu kompānijā, norādot, ka ir jauni, grib priecāties, izklaidēties un nesaskata tur problēmas.

Int: Tu laikam zini, ka ir virkne dažādu programmu...

I: Man nav tas interesanti. Mana interese ir tusēt un jautroties. (Inga, 16 gadi).

Likumpārkāpumi

Par zagšanu pieaugušie runā salīdzinoši bieži, bet bērni šo aspektu piemin tikai garāmejojot, runājot par represijām vai veidu, kā iegūt līdzekļus savu atkarību finansēšanai.

Int.: Nu, bet kur jūs to dabūjat, kā tas notiek?

I: Nu, ir cilvēki, kas dod – par naudu, protams – ja ir pieprasījums, viss ir.

Int.: Kā dabū naudu?

I: Zagu, pārdevu, nodevu lombardā.

Int.: Kā tu uzzināji par cilvēkiem, kas pārdod?

I: Es iepazinos ar cilvēkiem, kam bija savi cilvēki, tad jau es sāku komunicēt tajā vidē. (Inga, 16 gadi).

Pieaugušie intervijās norāda divus galvenos iemeslus, kāpēc bērni nodarbojas ar zagšanu. Pirmais – bērni zog, lai iegādātos atkarību izraisošās vielas, otrais – bērni zog, lai iegūtu sev kādas lietas, kas viņiem patīk.

Zagšana, lai iegūtu atkarību izraisošās vielas, daļā interviju skatīta kā atsevišķi gadījumi pārejas vecumā – bērns pieķerts un saskāries ar sankcijām no policijas puses un to vairs nav atkātojis. Intervijās ir arī vairāki stāsti, kā ar draugiem veikalā zagts alkohols vai gāze.

Ir vairākas intervijas, kur norādīts, ka bērns zagšanas rezultātā saskāries ar reālu cietumsodu vai probācijas uzraudzību.

Runājot par situācijām, kad **bērni zog, lai iegūtu sev kādas lietas, kas viņiem patīk**, vairākās intervijās pieaugušie norādīja, ka bērns kaut ko paņem no tuviniekiem vai draugiem. Kad bērni bija jaunāki, tas tika atrisināts ar atvainošanos un lietu atgriešanu. Reizēm zagšana tika attaisnota, jo bērni vēlējās kaut ko uzdāvināt kādam citam.

E: Viņa patiešām lietas ir ņēmusi brāļiem, tagad it kā vairāk neņem, protams. Mēs neesam arī skatījuši. Jā, vai, piemēram, grāmatas, ja no skolas paņem ne savas, un uzdāvina Ziemassvētkos brālim. (Efeja, pieaugušais).

Tomēr, bērnam pieaugot, šie attaisnojumi vairs nedarbojas. Bieži intervijās zagšana tiek saistīta arī ar nepārtrauktu melošanu gan apkārtējiem, gan ģimenes locekļiem.

K: Tad nākamās lietas, ko viņš arī kā maziņš darīja, tad to vēl varēja saprast, ja viņš paņem cita mantu, ja viņš, teiksim, lien citu somās iekšā, skapīšos. Tad mēs tā kā, protams, teicām, jā, viņš tur paņēma, bet šajās dienās tas ir aizgājis līdz tam, ka, nu, protams, mēs to saucam par zagšanu. Protams, es tur bērnudārzā saku - nes atpakaļ, atdod bērnam. Bet tas pakāpeniski gājis uz to, ka "viņš man uzdāvināja, viņš man aizdeva", beigās jau "es atradu", bet tas viss ir pie tā nonācis, ka no viņa ir paņēmis bez atļaujas. (Katrīna, pieaugušais).

Vairākās intervijās pieaugušie stāsta, ka bērni zog arī mājās un saviem draugiem - gan naudu, gan citas vērtīgas lietas. Piemēram, vienā no intervijām atklāts gadījums, kā dēls apzadzis savu draugu, paņemot viņa vasarā nopelnīto naudu, lai to iztērētu gardumos.

G: Un es sāku just, ka nauda sāk zust, sāku kontrolēt, un, tad viņš nozaga, ko tas lielākais puisis tajā ģimenē bija sapelnījis, pa to vasaru un tā bija liela summa, ļoti liela, bet viņi uzreiz cēla trauksmi, par cik viņš bija vienīgais bijis tajā vakarā mājās, un gājis palīdzēt pie datora. Viņš jau gudrs, gājis palīdzēt un pa kādu brīdi pamanījies, zināja, redzēja, kur tā nauda, un viss. Tad otrajā dienā gājām runāt un tad burtiski vedu mājās, viņš skrēja pakaļ pa trepēm, jo es to māju biju pārmeklējusi visu, es neatradu un skrēju viņam pakaļ pa trepēm, viņš negribēja rādīt, kur ir tā vieta, tad atradu un pietrūka 50 eiro. Viņš jau bija paspējis notērēt. To naudu atdevām un viņi necēla nekādas pretenzijas, tad drīz pēc tam, to rolleri paņēma, viņš saka – viņš stāvēja pie stadiona. Nu, bet tu zini, ka tur nedrīkst ņemt? Atbildes nav. (Grieta, pieaugušais).

Zagšana ir viena no problēmām, par ko pieaugušie ļoti satraucas, īpaši gadījumos, ja bērns sistemātiski melo un zog arī no savas ģimenes. Vairākās ģimenēs pieaugušie, kam bērni ir ar atkarību problēmām, atzina, ka nevar neko vērtīgu atstāt mājās – tiek zagtas dāvanu kartes, vērtīgas lietas un nauda.

R: Nu, varbūt ir zadzis, to es nezinu, nav pieķerts. Bet... nu, ja, pārdod Play Station, pārdod kaut kādus savus gadžetus, uzskata, ka viņam viņus nevajag vairāk, lai dabūtu to naudu. Mēģināja zagāt no manis, tika pieķerts. Visu noliedz, parasti ir, ka es "izdomāju", bet tas nav tā, un visu laiku melo. Tas ir nepārtraukti, ar tādu naivu

seju, visi zēni ir labi, patiesībā visi ir tādi... mani puikas pieklājīgi, neviens tur nelamājas, visi tādi mīļi. (Rebeka, pieaugušais).

Bez zagšanas, intervijās tiek pieminēti arī **citi likumpārkāpumi** – auto vadīšana bez tiesībām, pandēmijas laikā noteikto ierobežojumu pārkāpšana, narkotisko vielu izplatīšana, trokšņošana, demolēšana, vardarbība pret dažādiem sabiedrības pārstāvjiem, piemēram, bezpajumtnieku vajāšana un apmētāšana ar petardēm, sprāgstvielu izgatavošana izklaides nolūkos u.c.

R: Viņi dzenā bomžus, nu, metot viņiem tur kaut ko virsū, piemēram, spridzekļus un petardes, apceļot visādāk, iet uz kaut kādām pamestām mājām, uz augstceltnēm, kāpj uz jumtiem, rāpjas, karājas. To visu viņi filmē, fotogrāfē, liek tīklos. Tas nonāk kaut kā arī pie manis. Es neesmu TikTokā, bet ir jau laipni cilvēki, kas atsūta vai parāda. Protams, tas stāvoklis, kas ir vecākiem, ir diezgan stresa pilns – pat līdz izmisumam. (Rebeka, pieaugušais).

Šie intervijās pieminēti atšķirīgie likumpārkāpumi neļauj izdarīt plašākus secinājumus, izņemot to, ka daļa likumpārkāpumu tiek veikti apreibinošo vielu izraisītā stāvoklī.

3.2. ATKARĪBU VEIDI

Bija intervijas gan ar pieaugušajiem, gan ar bērniem, kurās pētījuma dalībnieki runāja tikai par viena veida atkarību, bet salīdzinoši bieži atzina, ka bērni ir pamēģinājuši vairākas atkarību izraisošās vielas un tās arī ikdienā lieto. Līdz ar to sadalījums dažādās atkarību problēmās šajā gadījumā ir drīzāk teorētisks, kamēr realitātē tās pārklājas. Tāpat svarīgi saprast, ka ģimenē var būt vairāki bērni, un katram no bērniem var būt atšķirīgas atkarības.

I: Šobrīd man ir 2 pusaudži tādi. Viņām abām ir atkarības problēmas.

Int.: Kādas?

I: Alkohola. Abām ir alkohola un smēķēšana. Otrai... Vienai ir tikai alkohola un smēķēšanas, otrai alkohola, smēķēšana un narkotiskās vielas arī. Viņa saka, ka tā nav atkarība, bet viņa viņas bieži lieto, tas ir skaidrs. Pie narkologa viņu grūti dabūt, tāpēc diagnoze par narkotiskajām vielām viņai nav. (Ivita, pieaugušais).

Pieaugušie un bērni savās intervijās nerunā par problēmu izplatību, viņi tikai spēj identificēt, vai viņu paziņu lokā atkarības ir novērojamas. Savukārt tie pieaugušie, kas strādā institūcijās un vairāk saskaras ar bērniem, spēj reflektēt par izplatītākajiem atkarību veidiem. Viņi norāda tabaku un alkoholu kā biežāk sastopamos, kam seko citas atkarību izraisošās vielas.

L: Biežākās noteikti būs klasiskā nikotīna atkarība, jā, tad alkohols nākamais, alkoholisko dzērienu atkarība. Un tad nākamais ir, trešajā vietā es noteikti liktu amfetamīnus...Jā, un citas narkotiskās vielas, kas ir smagākas. Un tā retāk, kad bērni tiešām no spēlēšanās fāzes līdz kārtīgai atkarībai nonāk, ir arī psihotropo vielu lietošana, kas ir gāzes elpošana caur maisiņiem vai arī pa taisno bez maisiņiem, dezodorantu elpošana. (Lauris, pieaugušais).

Tomēr būtiski saprast, ka tad, kad runā par bērnu, kuram ir spēcīga narkotisko vielu atkarība, tas, ka viņš lieto arī alkoholu un smēķē, vairs netiek skatīta kā problēma.

Smēķēšana

Smēķēšana bija visizplatītākais atkarību veids intervijās iesaistīto bērnu vidū. Kā jaunākais vecums, kad uzsākta smēķēšana, bērnu intervijās tika nosaukts 4 gadi, kamēr vairums bērnu par smēķēšanas sākšanas vecumu nosauca 12-15 gadus. Lai arī daļa bērnu atzina, ka smēķē klasiskās cigaretes, tomēr vairums izvēlas elektroniskās cigaretes, kas neatstāj smaržu, un līdz ar to rada mazāk problēmu, un pieaugušajiem ir grūtāk atkarību atpazīt. Viens jauniešs stāsta, ka elektroniskās cigaretes tiek iegūtas no dīļeriem, ko var atrast sociālajos tīklos. Agrāk sarunājot viņš tās varēja nopirkt veikalā, taču no dīlera tās pieejamas par 5 eiro (pirms tam veikalā tās maksāja 7 eiro). Konkrētais dīleris citas atkarību izraisošās vielas netirgoja.

Gandrīz visās intervijās, kurās bērni smēķēja, viņi atzina, ka arī lielākā daļa viņu draugu smēķē, kas pamudinājis sākt arī viņus. Sākotnēji smēķēt nav patīcis, bet ar laiku iepatīcies.

Int.: Vai tavā klasē vai draugu lokā jaunieši, ar kuriem tu esi kopā, smēķē vai lieto alkoholu vai kādu citu atkarības izraisošu vielu?

D: Nu, no skolas baigi nav tādi. Nu, bija agrāk, bet tad es nomainīju skolu, un tad es vienkārši ārā ar draugiem. Bet klasē nē.

Int.: Klasē nelieto neko. Bet tavā draugu lokā smēķē?

D: Jā.

Int.: Visi?

D: Ne visi. Bet lielākā daļa. (Daila, 16 gadi).

Tie bērni, kas smēķē parastās cigaretes, atzīst, ka izglītības iestādē regulāri viņiem tiek aizrādīts, ka viņi smird, bet tas viņus neuztrauc. Pārsvārā pieaugušie par situāciju uzzina, kad bērni ir pieķerti, jo tas noticis izglītības iestādē vai pie tās. Sākotnēji bieži tiek stāstīts, ka cigaretes vai salts (vienreiz lietojamā Salt e-cigarete) nav viņa, bet tad ar laiku pieaugušie saprot, ka bērns tomēr smēķē.

G: Un tad sākās arī, jā, kad tos reidus taista tiem pusaudzīem par tām pīpēšanas lietām. Nu, paši nenokēra pīpējot, bet mistiski vienmēr kāds viņam bija uz to reidu laika nodevis glabāšanā. Vai nu tos saltus, vai nu cigaretes, vai nu ko. Un viņam es tik stāstīju, ka, kāpēc tu ņem, lai viņu paši glabā, kur viņu grib, bet tev nav jāiesaistās. Tu saproti, ka tu redzi, ka pēc tam atrodi pie tevīm un tev ir protokols atkal. Un neko, bet tās bija vairākas reizes ar visu to, ka viņam stāstījām un runājām, un viss. Tad es arī atradu mājās jau, kur viņš kaut ko jau bija... Somā atradu un zem gultas atradu. (Grieta, pieaugušais).

Bērni kā galvenos cēloņus smēķēšanai min kompāniju, stresu un iespēju apreibināties, kā arī vēlmi izskatīties pieaugušam un "krutam". Runājot par smēķēšanas paradumiem, tie tika raksturoti dažādi, kur izsmēķēto cigarešu skaits atšķirīgos dzīves posmos mainījies.

Int.: Vai tu arī pīpē vai lieto alkoholu?

N: Es ar to alkoholu baigi neaizraujos, pēdējo reizi vasarā lietoju, biju uz pasākumu. Smēķēt smēķēju, bet tagad ļoti reti sāku smēķēt. Tagad katru dienu tikai pa vienai cigaretei. [...] Agrāk bija pa 10, pa sešām.

Int.: Kas tev lika samazināt? Tur jau arī vajag apņemšanos.

N: Kad es izaugšu liels, es negribu baigi smēķēt, dzert, gāzes lietot. Kad es izaugšu, es baigi to negribu darīt, es gribu vēl vecmammu redzēt, tāpēc ... Jā. (Norberts, 16 gadi).

Runājot par smēķēšanu, minēti vairāki veidi, kā cigaretes var iegūt - nozagt no ģimenes locekļiem vai radniekiem, atrast kādu pieaugušo, kas par samaksu nopērk, vai pasūtīt internetā. Vienā gadījumā tika minēta arī izsmēķu vākšana.

Gandrīz visi bērni norādīja, ka, ja gribētu, varētu viegli atnest smēķēšanu. Tomēr salīdzinoši bieži bērni atzina, ka nevēlas patraukt cigarešu smēķēšanu, jo nesaskata to kā lielu problēmu. Daļā gadījumu arī pieaugušie intervijās atzīst, ka labāk, lai bērns smēķē, nevis lieto narkotiskās vielas. Daži pieaugušie paši bērniem piegādā cigaretes, jo baidās, ka bērni mēģinās iegādāties cigaretes internetā, telegramkanālos un pieklūs arī citām atkarību izraisošām vielām.

Alkohols

Alkohols ir otrs visbiežāk pieminētais atkarību veids. Intervijās minētais laiks, kad alkoholu pamēģina pirmo reizi, ir 12, 13 gadi. Vairākās pieaugušo intervijās norādīts, ka bērns to lieto katru dienu. Tomēr pārsvarā tās ir dažas reizes mēnesī vai vienu reizi nedēļā.

Tie bērni, kas lietoja alkoholu katru dienu, bija nonākuši arī policijas redzeslokā par alkohola zādzību, bet vienā gadījumā meitene vairākas reizes bija bijusi ieslodzījuma vietā par alkohola zādzībām, bet, iznākot no tās, atsākusi to lietot.

I: Nu man termiņi ir īsi, bet Meža projekts ir gads. Es tūlīt atkal sēdēšu trīs mēnešus. Tur pasēdēšu, katru dienu viens un tas pats, skola, grāmatas es nelasu man ir televizors. [Par iepriekšējo reizi stāsta] Es [cietumā] ēdu un skatījos TV, ēdu un skatījos TV, ēdu un skatījos TV. Tā trīs mēneši. (Inga, 16 gadi).

I: Kaut kādi lauki, kur viņa pat nezina, kā tikt līdz tai Rīgai vai citai pilsētai. Nu, tad kad viņa sēdēja pusgadu cietumā, viņai tā apziņa bija, ka alkohols viss pie vainas, ka viss, ko viņa izdarījusi, ir alkohola dēļ. (Ivita, pieaugušais).

Runājot ar bērniem, kāpēc viņi lieto alkoholu, visbiežāk minēta vēlme izklaidēties, novērst garlaicību, "tusēties" un priecāties. Bērni intervijās raksturo situācijas, kur alkohols lietots kopā ar draugiem. Piemēram, Inga stāstīja, ka to dara, lai izklaidētos un nebūtu garlaicīgi. Pirms tam lietojusi narkotikas, bet viņai bijis bail nomirt no pārdozēšanas. Vienlaikus viņa atzina, ka, lai ko viņa lietotu, viņai nav mēra sajūtas un tāpēc lieto pārmērīgi. Viņa bija nonākusi divas reizes ieslodzījuma vietā alkohola reibumā izdarītu zādzību dēļ.

Int.: Kāpēc tu izvēlies alkoholu, nevis ko citu?

I: Es agrāk lietoju arī narkotikas, tad es pārtraucu, jo tas man radīja paranoju. Man bija bail nomirt no pārdozēšanas. Man nav bremžu, man bieži ir teikts, pietiek. Gan, kad lietoju narkotikas, gan alkoholu – man nav mēra. Ar narkotikām ir sarežģītāk – tu vienu reizi dabūsi samaisītu figūru un viss, nē, ar narkotikām viss. Es vienu reizi pārdozēju, man bija ļoti slikti.

Int.: Tu pati apstājies?

I: Jā, tagad es vairs nelietoju pusgadu, nu laikam jau gadu. Te to pat nezināja, nu, bija gan mājiņi, ka man ir lielas acis. (Inga, 16 gadi).

Lielai daļai bērnu alkohols ir daļa no viņu iknedēļas draugu pasākumiem. Kompānijās ir jaunāki un vecāki bērni, un vecākie palīdz iegādāties dzērienus. Vairāki bija izdarījuši dažādus likuma pārkāpumus alkohola reibumā vai arī policija viņus pieķērusi dzērumā publiskās vietās. Bija tādi, kas regulāri nogādāti ārstniecības iestādē vai policijā, tomēr turpinājuši lietot.

Narkotiskās vielas

Kopumā narkotiku lietošana intervijās pieminēta 25 reizes (konkrēti – marihuāna -10, amfetamīns -3, gāze -1, nekonkretizētas narkotiskās vielas – 11). Daļa intervēto bērnu ir **pamēģinājuši lietot narkotiskās vielas ziņkārības dēļ**. Trīs bērni norādīja, ka ir lietojuši gandrīz visu, izņemot heroīnu intravenozi. Visbiežāk pamēģināšana notikusi klases biedru vai draugu lokā, kur kāds savācis naudu un iegādājies, un tad visi kopā izmēģinājuši un sapratuši, ka tas viņiem nepatīk, tāpēc nav turpinājuši. Visbiežāk tas noticis 12-15 gadu vecumā.

Int.: Tad vēl par tām pirmām reizēm un to zālīti? Kas tā bija par situāciju?

D: Es nezinu, es arī biju ar draugiem ārā [apdzīvotās vietas nosaukums]. Vienkārši piedāvāja, un es arī gribēju vienkārši pamēģināt, kā ir. Bet tur jau bija ļoti maz iekšā, tur man nekas baigi nebija. Bet tad es ar vienu pazīstamo riktīgi uzpīpējām kāsti un tad bija riktīgi. Un tad es sapratu, ka tas nav priekš manīm. Nē, nu pāris reizes vēl bija, ka paņēmu dažas [...] vēl, bet tā nē.

Int.: Bet, ja tu saprati, ka nebija priekš tevīm, tad kāpēc tu vēl to darīji?

D: Tāpēc, ka pašā sākumā ir smieklīgi. Visu laiku viss liekas smieklīgi. Un tāpēc... Bet ar laiku nebija vairāk. Un tad es pateicu "nē". (Daila, 16 gadi).

Viena no pētījuma dalībniecēm stāstīja, ka viņas dēls apsūdzēts narkotiku tirdzniecībā, jo bijis tas, kurš iegādājies marihuānu saviem klases biedriem, lai arī lēmums to darīt, bija kopējs.

K: Devītās klases, viņa devītās klases žetonu vakarā, mans, nu, kā es tobrīd uzskatīju, nu, viņam 16, ļoti, nu, tāds, nu, sakarīgais dēls, izrādās bija narkotiku dīleris. Un tādā nozīmē, kā to man pasniedza pēc tam skola, un viss pārējais, ka viņš bija savācis naudu no klases biedriem, sazinājies tur ar kaut kādu un aizbraucis uz Rīgu, un nopircis zālīti, un viss. Viņi tad kopīgi bija pīpējuši. Kā vispār to skola uzzināja, un kā vispār to uzzināja vecāki, ka vienam no tiem čališiem izrādās bija kaut kas ar sirdi, un viņam bija palicis slikti. Un tad bija saukta ātrā palīdzība, un tā

tālāk. Un tikai tā es vispār uzzināju, ka manas dēls, redziet, brauc un klases biedrus apgādā ar zālīti. (Ksenija, pieaugušais).

Otra intervēto bērnu daļa **lieto narkotikas katru dienu**. Sieviete, kas strādā bērnu aprūpes iestādē, norādīja, ka narkotisko vielu lietošana viņu bērnu vidū desmit gadu laikā pieaugusi, norādot arī uz lielu vielu dažādību.

I: Un šo 10 gadu laikā tās atkarību problēmas ir pieaugušas. Protams, ka arī agrāk lietoja, bija "spaisa" laiki un kas tik tur vēl nebija. Bet šobrīd visi jaunieši, kas iestājas pie mums, viņi ir 14 un 15+, viņi visi jau ir ar kādu atkarību, tur smēķēšana būtu tas mazākais. Tur ir kaut kādu atkarības vielu lietošana, tabletītes, amfetamīns, vēl kaut kas. Un alkohols. Zāles pīpēšana.

Int.: Un praktiski visi?

I: Praktiski visi. Pēdējos gados visi, kas ir iestājušies, tādi 14+, viņi visi ir atkarīgie. (Ingeborga, pieaugušais).

V: Mani sauc Valērija, man ir 17 gadi. Es iepriekš dzīvoju Rīgā, tagad es dzīvoju audžuģimenē. Jā, man ir bijušas ļoti lielas problēmas ar atkarībām. Esmu praktiski visas narkotikas lietojusi, kas ir vispār eksistējušas. Nu, varbūt pāris neesmu, bet tā – lielāko daļu. Protams, špricējusies neesmu, nekad dzīvē, fui. (Visvaldis, 15 gadi, un Valērija, 17 gadi).

Arī šeit, runājot par iemesliem, kāpēc bērni izmēģinājuši lietot narkotiskās vielas primāri nosauktais faktors ir draugi, bet tiek pieminēts arī stress, trauksme un suicidālas domas, savukārt, narkotiskās vielas ļauj aizmirsties.

Int.: Tu teici, ka tavi draugi arī lieto. Kāpēc jaunieši uzsāk šādas lietas lietot?

N: Es domāju daudzi dēļ trauksmēm, daudzi dēļ traumām arī, dēļ suicidālām domām.

Int.: Un taviem draugiem, kādi ir iemesli?

N: Nu, es pateikšu par draudzeni – viņai ir suicidālās domas, kā pateikt to, nevis trauksme, bet traumas arī daudz, tāpēc, nu, jā. Man pašam ir trauksme katru dienu un traumas man arī ir, stresis. (Norberts, 16 gadi).

Bērnu aprūpes iestādes bērni atzīst, ka tie, kas regulāri lieto narkotikas, mēdz pārdozēt un bieži nonāk ārstniecības iestādē. Viņi ir izmēģinājuši dažādas rehabilitācijas programmas, kuras nav efektīvas, jo, atgriežoties iepriekšējā vidē, lietošana atsākas. Vairums no bērniem uzskata, ka lietošana ir viņu izvēle un, ja paši vēlētos, to pārtrauktu, tomēr realitātē to nespēj. Tikai ar laiku bērni atzīst, ka viņiem ir reāla atkarība.

Int.: Vai tev saka, ka tev ir atkarības? Kā reagē uz šīm situācijām?

N: Es ļoti daudziem esmu teicis, es sākumā slēpu, ka man ir atkarība...

Int.: Kā tu to saprati?

N: Kad es redzu, ka man ir lieli baloni pat 4, tā jau ir atkarība, es esmu arī to pamanījis, ka slimnīcas neko nepalīdz. Jā, mani sazāļos, un atkal es atbraukšu un sākšu to darīt, es atbraukšu pēc diviem vai trim mēnešiem un sākšu to darīt.. (Norberts, 16 gadi).

Vienā no intervijām pieaugušais (institūcijas pārstāvis) atzina, ka jūtas bezspēcīgs un uzskata, ka galvenais viņa uzdevums ir uzturēt bērnus dzīvus, cik ilgi iespējams, tāpēc cenšas bērnus pierakstīt uz dažādām rehabilitācijas programmām, tomēr atgriežoties no tām, to efekts bērnam nav ilgstošs.

Vairāki bērni, kas lietojuši un atmetuši smagās narkotikas, to izdarījuši, kad saskārušies ar kāda sev tuva cilvēka nāvi pārdozēšanas rezultātā. Viens no bērniem norādīja, ka turpinājis tajā brīdī lietot vairāk, tomēr tas līcis aizdomāties.

Tie, kuri regulāri lieto narkotiskās vielas, saskārušies arī ar citām nodevumā iepriekš norādītajām problēmām – zādzībām, citiem likumpārkāpumiem, izglītības iestādes neapmeklēšanu u.c.

Procesu atkarības

Vairākās intervijās tiek runāts par procesu atkarībām, tomēr tās nav izplatītākās interviju tēmas. Vairāki bērni ir atkarīgi no pārmērīgas viedierīču lietošanas, un tas ietekmē citas viņu dzīves jomas - spēju mācīties, nevēlēšanos darīt citas lietas un veicina sociālo izolāciju (atteikšanos no lietderīgiem brīvā laika pavadīšanas veidiem), agresiju un draudēšanu pieaugušajiem (ja viedierīces tiek atņemtas).

Int.: Jums ir ierobežojumi tehnikai? Kāpēc?

K: Tāpēc, ka nevar apstāties. (Ksenija, pieaugušais).

Tikai vienā intervijā bērns tiešā veidā atzina savu digitālo atkarību, pārējos gadījumos tas tika noliegts, norādot, ka pieaugušie pārspīlē.

D: Jā, man ir telefona atkarība.

Int.: Cik tev liels ir ekrāna laiks +/-?

D. Dienā? Es domāju 14 stundas, varbūt augstāk. Jo man viņš ir... Jo es dažkārt pa kluso stundas laikā izmantoju. Jo, es nezinu, vienkārši, jā. (Daila, 16 gadi).

Pieaugušo intervijās tika atzīts, ka pirmās procesu atkarības pazīmes parādās jau jaunākā vecuma bērniem un, ja jautājums netiek risināts, tad laika gaitā problēmas tikai pieaug. Vairākos gadījumos pieaugušie to uzskata kā savu atbildību gan tāpēc, ka pieļāvuši pārmērīgu viedierīču lietošanu, gan tāpēc, ka nav varējuši nodrošināt bērnam kvalitatīvas alternatīvas.

Pieaugušajiem atšķiras viedokļi, cik ilgs viedierīču patēriņš dienā liecinātu par atkarību vai tās risku. Runājot par šo atkarību veidu, kā galvenie mudinošie iemesli minēti - draugu ietekme, sabiedrības pārmērīgais spiediens izmantot tehnoloģijas un pašu tehnoloģiju vilinājums. Visbiežākais veids, kā pieaugušie šo problēmu risināja, bija piesakot bērnus sporta nodarbībām un ierobežojot laiku, ko pavadīt viedierīcēs, vai tās atņemot pavisam.

Savukārt bērni, arī tie, kas pavadīja salīdzinoši lielu laiku digitālajā vidē, īsti problēmas nesaskatīja, bet definēja to kā cita veida vidi, kur pavada laiku ar draugiem. Vairākās intervijās šie bērni minēja, ka nākotnē vēlas kļūt par IT speciālistiem, un šajā gadījumā laika pavadīšana pie datora no atkarības tika pārdefinēta par profesionālo interesi. Vienā

gadījumā bērns atzina, ka bērnu aprūpes iestādes viedoklis par viņa darbošanos ar datoriem mainījies, kad viņš neoficiāli sācis atbalstīt audzinātājus IT jomā, pārinstalēt iestādē datorus, palielināt to ātrumus u.c.

4. PROBLĒMU VEIDI PIEAUGUŠAJIEM

4.1. ATTIECĪBU PASLIKTINĀŠANĀS AR BĒRNIEM

Plaši iztīrāta problēma gan pieaugušo, gan bērnu intervijās ir attiecību pasliktināšanās ģimenē, norādot, ka bērnu un pieaugušo savstarpējās attiecības pasliktinās, jo pieaugušais ir tas, kas kontrolē un atgādina, kā ir jāuzvedas. Tas kaitina bērnus un liek viņiem izvairīties no sarunām vai veicina strīdus.

Septiņās pieaugušo intervijās norādīts, ka savstarpējās sarunas notiek skaļos toņos, iekļauj rupjības un apvainojumus un ka bērni ir agresīvi. Pieaugušie un citi ģimenē dzīvojošie bērni saskaras ar emocionālu un fizisku vardarbību, rupjībām un divos gadījumos pieaugušajiem ir arī bail par savu drošību, īpaši gadījumos, ja bērns ir liels un spēcīgs.

G: Es tiešām nezināju, ko darīt ar to bērnu. Kad tu nekādas atbildes nezini, un tu nezini, kāpēc viņš to dara, un nezini, kas viņam tajā galvā notiek un ko viņš domā. Jo, godīgi sakot, bija pat, nu, tas jau bija ātrāk, ka bija viņam, ka tās dusmu lēkmes uznāca, man bija sajūta, ka viņš izaugs liels, ka viņš mani var nogalināt. Man bija tāda sajūta, ar kādu skatienu viņš paskatījās uz mani, kad viņš bija dusmīgs. Ja tik iznīcinoši, es domāju – āprāts, viņš būs gatavs mani paņemt pie dziesmas. Bija man tāds laiks, jā, ka man, es ar šausmām domāju, kas mani sagaidīs, kad viņš būs stiprāks. Viņš jau tagad ir stiprāks pa mani, bet, kad viņš pieaugs, kad viņš būs liels un garš puika, un es viņam vairs neko nevarēšu pateikt... (Grieta, pieaugušais).

R: Pēdējais bija tas mums traģiskākais, protams, kas tur notika mājās, tad jau ar policiju. Jā, un pēc tās reizes viņš... nu, tēvu neuztver vispār. Es viņu arī nevaru audzināt, jo viņš man... varat korigēt, jo, tā kā viņš runā ar mani... Viņš man vienkārši rupji pasaka [loti rupjš vārds] jeb "Aizver muti!" Tā viņš runā ar mani. (Rebeka, pieaugušais).

Daļā gadījumu bērni turpina dzīvot ģimenē, bet pārtrauc komunicēt ar pieaugušajiem, lai arī formāli dzīvo kopā, attiecībās nav savstarpējo sarunu vai atbalsta.

Int.: Kā bija attiecības ar mammu?

L: Nu, tajos laikos mums tā kā vispār gandrīz, nu... nekontaktējāmies. Nu kā, mēs atnācām mājās no āra, ejam gulēt, no rīta atkal ejam ārā, un tā viss paliek. (Laila, 17 gadi).

K: Jā, un mēs visu, ko vajadzēja nokārtot, izdarījām, samaksājām, viņš pārdeva savu rolleri, ko pats bija pircis, un daļu to sodu samaksāja pats. Nu, tā tad viņam arī bija sekas tādā [veidā], nu tā. Un, vēl joprojām ir, ka viņš nevar tās tiesības kārtot. Bet, jā, un mēs bišķi pazaudējām viņu. Viņš it kā mums dzīvoja te, bet.... (Ksenija, pieaugušais).

Trīs intervijās pieaugušie norāda, ka problēmu rezultātā attiecības ir neatgriezeniski sabojātas. Bērns pēc iespējas ātrāk no pieaugušo mājas pārcēlies uz citu dzīvesvietu un vienā gadījumā pat neinformēja par to pieaugušo.

Int.: Cik gadi viņam bija, kad viņš nu tā kā aizgāja no jums?

T: Viņš ap Jāņiem, pagājušogad ap Jāņiem aizgāja.

Int.: Astonpadsmit viņam, sanāk, bija?

T: Jā. Nu, jā, jā... Nu jā.

Int.: Viņš Jūs tā kā informēja, ka viņš tā darīs?

T: Nē, viņš paņēma vienkārši un aizgāja. (Tālava, pieaugušais).

Divi bērni, kuri atradās bērnu aprūpes iestādēs, norādīja, ka viņu uzvedība ir bijusi pamats bērnu nonākšanai aprūpes iestādēs, jo pieaugušais, kas par viņiem rūpējies, nav varējis tikt ar viņiem galā un iesaistīta bāriņtiesa.

I: Man ir 16 gadi, nesen palika. No manis atteicās audžuģimene sliktas uzvedības dēļ. Es nenakšņoju mājās, sākumā viss sākās pamazām, es varēju klusām iedzert, tad es gāju pagalmā un iepazinos ar kompāniju. Sākām dzert, dzert un iet prom no mājām, es gribēju tusēties. Audžuģimene sāka piesieties. (Inga, 16 gadi).

Divās intervijās ir norādīts, ka bērni, lai panāktu sev vēlamo, ir ziņojuši par vardarbību no vecāku puses un nonākuši krīzes centrā. Vecāki tā rezultātā apsūdzēti emocionālā vardarbībā. Interviju dati liecina, ka vecāku attiecības ar bērniem šajos gadījumos nonākušas tik izteiktā strupceļā, ka vecākiem pašiem vajadzīgs atbalsts.

4.2. IZDEGŠANA UN VESELĪBAS PROBLĒMAS

Vairāki pieaugušie atzīst, ka bērnu uzvedības rezultātā ir pilnībā izdeguši. Dažas mātes intervijās atzīst, ka arī apkārtējie, piemēram, sociālā dienesta vai bāriņtiesas speciālisti atzīst to, ka viņas ir izdegušas un nespēj vairs risināt bērnu problēmas.

R: Man bija tā, kad es aizgāju pirmo reizi uz to sociālo daļu... nu, tas, kas ir valsts vispār sociālais dienests... viņi, redzot mani... nu, tas vispār bija... nu, raudāju visu laiku un tāda, zini... tad viņi uzreiz saka: "Bet Jums, Jums taču vajag palīdzību". (Rebeka, pieaugušais).

K: Es bāriņtiesā teicu, es tajā brīdī biju super izdegusi, es vienkārši teicu, es viņu nevaru šajā brīdī, es saku nē, man vajag laiku domāt, ko es daru. (Katrīna, pieaugušais).

Par izdegšanu vairāk runāja tie pieaugušie, kuru bērniem bija īpaši smagas situācijas - uzvedības un atkarību problēmas, kā arī pieaugušie, kuri bērnus audzina vieni. Piemēram, daudzbērnu māte, kas pēc vīra nāves audzina bērnus viena, atzina, ka izdegšanas rezultātā cietusi arī viņas veselība.

L: Ja ir divi vecāki, vēl var sadalīt - aiziet viens, vienalga, vai uz veikalu aiziet viens pats vai aiziet kaut kur kafejnīcā pasēdēt vienkārši kaut kādu brīdi, lai tu vari

vienkārši ne par ko nedomāt. [...] Bet, ja tu esi visu laiku viena ar bērniem, tur tas, tas, tas un darbs, un visu laiku skrien, skrien, skrien, ir tādi momenti, kad vienkārši vairs nav spēka un gribas vienkārši izslēgt kaut ko, atpūsties, kādu brīdi ne par ko nedomājot. Tāpēc, ka tajos brīžos, sevišķi, ja ir sarežģītības ar veselību, un ka kaut kur jāved viens un tas un šitas notiek, tu jau vairs nespēj koncentrēties visam, ka ir par daudz. (Laima, pieaugušais).

Četros gadījumos, kad pieaugušie dzīvoja šķirti, bērns tika pārvietots no viena vecāka mājām pie otra vecāka vai vienā gadījumā atstāts pie vecvecākiem. Intervijās varēja nojaust, ka pieaugušie vainoja viens otru bērna problēmās un sagaidīja, ka otrs risinās šīs problēmas.

Vienā no ģimenēm intervijas brīdī attiecības ar bērnu bija kļuvušas tik sliktas, ka bērns atradās krīzes centrā un pieaugušie nebija izlēmuši, vai atjaunos savas aizgādības tiesības, jo bija pilnībā izdeguši. Savukārt viena no mātēm intervijas laikā uzdeva jautājumu, vai viņa var ievietot savu bērnu krīzes centrā vai varbūt ir zināma kāda laba internātskola, jo viņa vairs nezina, kā rīkoties. Līdz ar to šīs izdegšanas rezultātā attiecības starp bērniem un pieaugušajiem var būt ļoti saspringtas un var tikt pat neatgriezeniski pārrautas.

Garīgās un fiziskās veselības problēmas kā sekas izdegšanai intervijās minētas vairākas reizes. Vairākas mātes atzīst, ka arī viņām ir nepieciešams atbalsts – kāds cilvēks, kas saprot un uzklausa arī viņas, jo situācijās, kad jārisina pašām savas problēmas un bērnu radītie izaicinājumi, viņas sevi ir pilnībā izsmēlušas.

4.3. SABIEDRĪBAS ATBALSTA TRŪKUMS

Vecāki, kam ir bērni ar uzvedības problēmas, saskaras ar spēcīgu sabiedrības nosodījumu. Tas izpaužas gan kā atklāts nosodījums, pārmetumi no skolotājiem un vecākiem, gan kā aizmuguriska bērna un vecāku aprunāšana. Vecāki nonāk situācijās, kur viņiem ir jāskaidrojas un jāatvainojas par bērna nodarīto, piemēram, nozagtajām mantām vai agresīvo uzvedību. Ir situācijas, kad vecāki ir spiesti uz klausīt agresīvus citu vecāku uzbrukumus, jo viņu bērns ir nodarījis pāri citam bērnam.

A: Tā meitenīte ļoti gaidīja manu puisīti, un viņi bija ļoti sadraudzējušies. Tad pagāja kaut kāds mēnesis un man audzinātāja saka, viņš tai meitenei vienkārši iesitis, nez no kurienes, un tad tas notika arvien biežāk un biežāk. Un tad tas vienā brīdī ekselējās, un man bija ļoti nepatīkama saruna ar tās meitenītes tēti, kas ļoti niknā un pamācošā tonī norādīja, ka tas tā nevar turpināties, ka mans dēls sit viņa bērnu un audzinātājas saka, ka visus bērnus sit. Tad teica, ka tas taču nav normāli. (Alda, pieaugušais).

Vecāki ir informēti par čatiem, kurā piedalās klases biedru vecāki, kur tiek apspriests viņu bērnu nodarītais. Sabiedrības nosodījums situācijā, kurā vecāki risina ļoti sarežģītas bērnu problēmas, ir izaicinājums, kas liek vecākiem justies vēl sliktāk. Viņiem pietrūkst

sabiedrības atbalsta, viņi jūtas vientuļi un nesaprasti. Viņi satraucas arī par to, ka neatkarīgi no tā, kurš situācijā ir vienīgs, vienmēr tiks vainots viņu bērns, necenšoties noskaidrot situāciju.

D: Tādēļ, ka droši vien arī es esmu aizdomājusies tieši par to atbalstu un ka viņš arī man... tā kā bieži pietrūkst, tās informācijas reizēm. Tad, kad es, nu, teiksim tā, audzinu savu bērnu... tad kad viņš ir izdarījis kaut ko... un man arī gribās reizēm arī vairāk no... arī just tādu sabiedrības atbalstu. Nu, lai nav tā, ka... ja vienreiz viņš kaut ko ir izdarījis vai kaut ko, ka viņš tiek jau uzreiz norakstīts. Ka tas jau būs tas, kurš būs huligāns vai kaut ko tamlīdzīgu. (Dina, pieaugušais).

4.4. PROBLĒMAS ATTIECĪBĀS AR DZĪVESBIEDRU

Runājot par attiecību problēmām ar dzīvesbiedru, ģimenes situācijas var iedalīt divās grupās. Viena grupa, kur **attiecības ar bērnu izveidojušās tik sarežģītas**, ka tas ietekmējis attiecības ar dzīvesbiedru (ne visos gadījumos bērna tēvu vai māti). Intervijas liecina, ka šajos gadījumos ģimenē ir nepārtraukti konflikti starp dzīvesbiedriem un arī konflikti ar bērniem. Konflikta cēlonis var būt pieaugušo atšķirīgie viedokļi par problēmu risināšanu u.c. Pieaugušie risina problēmas, kā māk. Daļā gadījumu tas rada trauksmi, depresiju un veselības problēmas pieaugušajiem, un viņiem var nepietikt resursu, lai risinātu problēmas ar dzīvesbiedru, jo bērnu problēmu risināšana paņem visus resursus. Pasliktinoties dzīvesbiedru savstarpējām attiecībām, bērnam esošās problēmas saasinās un izpaužas spilgtāk, kā arī rodas jaunas problēmas.

Otrajā grupā pieaugušo sliktās attiecības **nav tieši saistītas ar bērnu problēmām**. Proti, pieaugušo sliktās attiecības ir fons, kurā vēl pastāv problēmas arī ar bērnu vai pat pieaugušo sliktās attiecības ir bērna problēmu cēlonis. Atsevišķos gadījumos pieaugušie norāda, ka viņu savstarpējās attiecībās bijusi arī fiziska vardarbība, vairākos gadījumos minēta agresīva šķiršanās, kur bērni bijuši liecinieki visam šķiršanās procesam.

Z: Nu, tas bija tā, ka, par cik man tas bijušais vīrietis, ar ko es dzīvoju kopā, strādāja uz izbraucieniem, uz ārzemēm, tad, respektīvi, tad, kad viņš brauca atpakaļ mājās, es mēģināju to bērnu vairāk vest pie savas mammas, lai viņa pieskata. Jo es jau biju sapratusi, ka mums pierasts, kā viņš atbrauc mājās, tā vienmēr ir lieli skandāli un tamlīdzīgi, būtībā ne par ko, vai es kaut ko neizdarīju viņam pa prātam un tamlīdzīgi. (Zane, pieaugušais).

R: Reāli tu nezini, ja tev tur vīrs demolē māju, vai tev tur vienkārši saka "Pamēģini tikai", vai tu tur uzsit zilu aci vai vēl nez ko... un tev liekas: nu labi, es izsaukšu policiju, un viņi teiks: "Tiekat paši galā, tas ir ģimenes skandāls".[...] es saku: "Es esmu ar dēlu uz ielas". Viņi pateica: "Bet jums taču ir, kur iet. Nu, pie kaut kādas draudzenes aizejiet, paliekat pa nakti, no rīta jau viss būs labi, viņš būs izgulējies". Bet es: "Jūs laikam nesaprotat, kas notiek!" Nakts vidū, divos, policijā man tā atbild... nevis policijā, bet tā, kas sadala. Bet viņiem ir jāreaģē. "Nu labi, mēs tūlīt izsūtīsim brigādi". Brigādi mēs gaidījām pusstundu uz ielas, šeit mēs sēdējām.

Atbrauca policija... jā, un ieraugot to visu, kas tur iekšā darījās, viņi viņu vienkārši saslēdza roku dzelžos, aizveda. (Rebeka, pieaugušais).

Daļā gadījumu bērni šajā posmā tiek nosūtīti pie vecvecākiem. Vairākās intervijās norādīts, ka bērna uzvedība uzlabojās, kad bioloģisko vecāku attiecības tika šķirtas.

4.5. ATKARĪBAS

Gan intervijās ar bērniem, gan ar pieaugušajiem norādīts, ka arī viņi paši saskaras ar atkarībām. Pieaugušo smēķēšana intervijās parasti netiek problematizēta. Tomēr interviju saturs liecina, ka pieaugušie mēdz saskarties ar smagu alkoholismu un narkotisko vielu lietošanu, un arī viņiem ir vajadzīga palīdzība. Vairāki bērni atzīst, ka pirmo reizi gan alkoholu, gan narkotiskās vielas lietojoši tieši ģimenes vidē.

Viens bērns atzīst, ka viņš nonācis bērnu aprūpes iestādē tieši tāpēc, ka māte viņu, mazu esam, bija atstājusi pilnīgi vienu, jo pārsvarā dzērusi un nav bijusi mājās. Savukārt vēl cits bērnu aprūpes iestrādes audzēknis uz jautājumu, vai kādam no taviem radniekiem ir problēmas ar atkarībām, nosauca visus ģimenes locekļus.

Int.: Vai bioloģiskajā ģimenē kāds bija atkarīgs, vai tur ir saistība?

N: Es varu pateikt gandrīz visa ģimene, tur ir alkohols. Mamma – alkohols, krustmāte – alkohols. (Norberts, 16 gadi).

Tie ir tikai daži piemēri, tomēr tie parāda bērna un pieaugušo vidi kā spoguļus, kur pieaugušo problēmas ir novērojamas arī nākamajā paaudzē. Pieaugušo intervijās norādes par alkoholismu vairāk ir identificējamas, kad viņi runā par savu bijušo dzīvesbiedru problēmām. Tas ir iemesls, kāpēc vairākas mātes atzīst, ka baidās atstāt bērnus kopā ar tēvu, jo tas nav droši. Vairākās intervijās, savukārt, minēts, ka pieaugušais pats vai viņa dzīvesbiedrs izmantojis rehabilitācijas programmas, lai ārstētos no alkoholisma, un tāpēc vieglāk atpazīst bērnam atkarību problēmas.

5. PROBLĒMU RISINĀŠANA UN RISINĀJUMU UZTVERE

Intervijas liecina, ka pastāv divi galvenie problēmu risināšanas veidi gadījumos, kad bērni saskaras ar uzvedības vai atkarību problēmām: bērniem tiek piedāvāti pakalpojumi, lai šīs problēmas risinātu, vai viņi saskaras ar sankcijām, represijām un tiek sodīti par savu uzvedību. Reizēm bērni saskaras tikai ar vienu no risinājumu veidiem, tomēr daļā gadījumu bērni saņem gan kādus pakalpojumus, gan saskaras ar sankcijām un represijām, turklāt nereti bērni arī daļu pakalpojumu uztver kā sava veida represiju.

5.1. INFORMĒTĪBA PAR PROBLĒMU RISINĀŠANAS VEIDIEM

Lai varētu saņemt atbalstu un pakalpojumus uzvedības un atkarību problēmu risināšanai, būtiski ir zināt par to esamību. Sākotnēji, kad intervijās tiek jautāts, kur bērni un pieaugušie meklē informāciju par iespējam saņemt palīdzību uzvedības un atkarību problēmu gadījumā, gan bērni, gan pieaugušie kā informācijas avotus min *Google* meklētāju, sociālos tīklus un paziņas, to sniegtās atsauksmes. Pieaugušie ir meklējuši padziļinātu informāciju un ieteikumus bērnu audzināšanai sociālajos tīklos, lasījuši blogus. Vienā gadījumā minēta arī Labklājības ministrijas un Bērnu aizsardzības centra mājas lapa, kur publicēta informācija par atbalsta pakalpojumiem bērniem, pašvaldības mājas lapa un e-klase. Arī bērni zina, kur atrast atbalsta tālruņus un informāciju, kas viņus interesē.

K: Nu, zini kā, pamatā tas ir internets, jā, un arī atsauksmes. Un kaut ko par logopēdiem, par skolotājiem un kaut ko es meklēju internetā. Nav tāda viena vieta, kur es varbūt, un droši vien, ka arī nekad nebūs, tāpēc, ka tās ir ļoti, ļoti dažādas lietas. (Ksenija, pieaugušais).

N: Es jau to pats visu zinu no galvas. Es tiešām meklēju palīdzības tālruņus, man ir vajadzīgs psihologs, narkologs. Pie narkologa es neēju, jo man draudēja, ka mani aizsūtīs. (Norberts, 16 gadi).

Vairāki bērni norādīja, ka informāciju par palīdzību uzvedības un atkarību problēmu gadījumā meklējuši TikTokā un Instagram. Viena no meitenēm ironizēja par intervētāju, kad tā atzina, ka viņai nav TikTok.

I: Nezinu, soctīklos, telegrammā nē, tik TikTokā, es pati lietoju TikTok, tas ir katram otram. Visi lieto TikTok, pat vecenītes autobusā lieto TikTok. Manai vecmāmiņai ir 58, un viņai ir TikTok. (Inga, 16 gadi).

Tomēr pieci pieaugušie godīgi atzina, ka tad, kad saskaras ar situāciju, kur bērnam ir uzvedības vai atkarību problēmas, nesaprot, kur tieši vērsties pēc palīdzības un kā situāciju risināt, jo atbilstošu informāciju nav tik vienkārši atrast un pašiem nav pieredzes, kā rīkoties.

Z: Man liekas arī sociālajā dienestā pietrūka tās informācijas, jo ne visu var atrast. Tu ne visu zini, ko piedāvā. Un man, pieņemsim, tas, kas bija tāds mazākajam

bērnām, par cik es gāju tos BAE kursus, man viņi ne līdz galam palīdz, jo man mazākajam puikam uzvedība ar diezgan bēdīgām sekām, esmu vērsusies, arī vienkārši nākusi pie sociālā darbinieka un prasījusi ieteikumus, tad mani ir veduši pie cita sociālā darbinieka, kas vēl kaut ko ieteica [..]. Bet tad, kad man brīžiem, ka es neko nesaprotu, ko man tagad darīt, jo nekas no tā visa, kas ir standartā pareizākais, nestrādā. (Zane, pieaugušais).

Neatkarīgi no problēmu veida intervijās var identificēt vairākus ceļus, kā pētījuma dalībnieki uzzina par konkrēto pakalpojumu. Bieži tas ir saistīts ar kādu no institūcijām, kas sadarbojas ar bērnu vai ģimeni.

Pirmais veids ir saistīts ar bāriņtiesu vai policiju, kas nosūta bērnu vai pieaugušos pie sociālā darbinieka, kurš informē par pieejamajiem pakalpojumiem mērķa grupai.

Int.: Ko tu ieteiktu, kur griezties?

G: Nu, es pat nezinu, kur ir pirmā instance, es saku, man bija bāriņtiesa. Par cik ar bāriņtiesas lēmumu man viņas piešķīra, tad man citur nebija, kur vērsties, es jau nezināju pilnīgi neko, tad es vērsos pie bāriņtiesas. Un tad viņi pastāsta tālāk tev tur jākontaktējas ar soc. dienestu, tev tur jākontaktējas, ja viņi tev ieteiks ar šito, kas [atbalsta centrs], viņš ir tas... (Grieta, pieaugušais).

L: Tajā brīdī, kad sākās problēmas, likās, ka vispār esi izmests uz ielas un neko nesaproti – ne kur iet, ne ko darīt. Ļoti labi palīdz aiziet uz sociālo dienestu aprunāties, ļoti labas idejas iesaka. (Laima, pieaugušais).

Pētījuma dalībnieki norādīja, ka arī izglītības iestādēs, tai skaitā pirmsskolas izglītības iestādēs, viņiem ir piedāvāta informācija par dažāda veida atbalstu un pakalpojumiem, kas gan ne vienmēr atbilstoši bērna vajadzībām, bet ir labs sākums, lai problēmu risinātu. Pieaugušie saskatīja izglītības iestādes, tai skaitā pirmsskolas izglītības iestādes, kā vietas, kur vajadzētu būt informācijai par atbalsta un pakalpojumu iespējām un vietām, kur vērsties šādās situācijās. Izglītības iestāžu priekšrocība – tur vieglāk pieaugušos sasniegt.

Int.: Tad par informācijas avotiem. Par šo palīdzību, ko pati esat vai bērns ir saņēmis, kā jūs par to uzzinājāt?

S: Par to, kam mēs esam cauri izgājuši? Mums sākumā ieteica vienkārši skolotāja, un tad jau sākās no viena ārsta, tad bija nosūtījums uz nākamo ārstu, un tad jau tā viss tā kā ķēdītē aizgāja. Viens kaut ko ieteica un tad tālāk un tālāk. (Skaidrīte, pieaugušais).

Informācijas avoti ir arī draugi un paziņas, kas saskarūšas ar līdzīgām problēmām, piemēram, jauniešu centru gadījumos, apmierinātie pakalpojuma lietotāji tos ieteikuši citiem.

Sešās intervijās pētījuma dalībniekiem bija saskarsme ar kādu no specialistiem (logopēdu, psihologu, psihiatru), kas palīdzējis piemeklēt citus speciālistus, ieteicis kursus, kas ļauj izglītēt pieaugušos u.c. Vienā intervijā pieaugušais stāstīja, ka mēģinājis iet šo ceļu, jo konkrētajai speciālistei bijusi laba sadarbība ar citu bērnu, taču speciāliste vairs nebija sazināma. Līdz ar to svarīgi, lai pieejamā informācija ir aktuāla.

K: Biju meklējusi, gribēju jau iepriekš vērsties arī tā kā pēc psihologa palīdzības, meklēju internetā informāciju par šo, un saskāros ar to, ka informāciju – tur bija norādīts kaut kāds telefona numurs, uz kuru es zvanīju, bet tur necēla. Tad, vai zvanīju, un tāds numurs neeksistē, un es saprotu, ka informācijā acīmredzot novecojusi, un tas bija pirmais, ar ko es saskāros, kad meklēju tā kā palīdzību. Un tā arī, nu, es nesazvanīju, neatradu, kur vērsties, un tā mēs dzīvojam tālāk (Konstance, pieaugušais).

Māte, kas audzina meitu ar īpašām vajadzībām, intervijā atzina, ka pieaugušajiem ar šādiem bērniem ir sava neformālā kopiena, kurā viens otru savstarpēji informē par dažādām iespējām, jo pašiem šai informācijai “izburties cauri” ir grūti. Šajā grupā cirkulē arī informācija par atbalstu un pakalpojumiem bērniem ar uzvedības problēmām.

Int.: Kā tu katru reizi par to uzzini?

V: No cilvēkiem. Patiesībā, kad tu esi tajā tusiņā, terapeitu un psihiatru, bērnu un vecāku, tā jau tāda kā kopiena, mēs viens otram visu kaut ko pastāstām, palīdzam. No mutes mutē. Tā informācija nonāk, tad, kad jau esi tajā visā iekšā. (Velta, pieaugušais).

Vairāki pieaugušie, domājot par pieejamo informāciju, uzskata, ka šāda veida pakalpojumi sevi nereklamē un tāpēc atrast vienkopus informāciju, kas ir pieejams, cik tas maksā, ko var dabūt par velti, nav iespējams. Bez tam dažādās pašvaldībās iespējās atšķiras, kas padara situāciju vēl sarežģītāku. Pieaugušie vēlētos vienotu vietni, kur ir informācijas apkopojums par pieejamo atbalstu un pakalpojumiem konkrētā novadā, pilsētā vai ciematā.

Pieaugušie, kas biežāk saskaras ar bērniem, kuriem ir uzvedības vai atkarību problēmas, ir labāk informēti par atbalsta veidiem, jo par tiem viņiem pastāsta lekcijās un semināros, tomēr problemātisks aspekts ir vecuma ierobežojumi dažādiem pakalpojumiem, kas daļai bērnu neļauj saņemt palīdzību. Piemēram, atsevišķi pakalpojumi veidoti tikai motivētiem bērniem, citi pieejami tikai no 12 gadu vecuma. Problēmas ir ar tiem bērniem, kuri šajās kategorijās neiekļaujas. Intervijās norādīts, ka vislielākās problēmas ir ar bērniem vecumā līdz 12 gadiem, kuriem ir atkarību problēmas.

5.2. ATBALSTS UN PAKALPOJUMI, TO VEIDI

Šajā nodaļā aplūkosim dažādus atbalsta un pakalpojuma veidos, kas izmantoti uzvedības problēmu risināšanai vai atkarību ārstēšanai. Būtiski norādīt, ka daļā gadījumu pētījuma dalībnieki nespēja precīzi nosaukt rehabilitācijas programmu vai speciālistu, kas sniedzis pakalpojumu, tomēr vairumā gadījumu tas bija iespējams. Tāpat bija iespējamās situācijas, kad viens pētījuma dalībnieks izmantojis pakalpojumus, kas paredzēti gan bērniem ar atkarībām, gan bērniem ar uzvedības problēmām. Savukārt daļa pētījuma dalībnieku norāda, ka izmantojuši vairāku viena veida speciālistu pakalpojumus.

Tāpat jāņem vērā, ka ne visi no intervētajiem bērniem vai bērniem, par kuriem runā pieaugušie, ir izmantojuši pakalpojumus – daļa bērnu nav saņēmuši pakalpojumus, visbiežāk tāpēc, ka nav motivēti pakalpojumus izmantot.

Būtiski norādīt, ka virknē gadījumu bērni saņem pakalpojumus, kas domāti gan atkarību mazināšanai, gan uzvedības koriģēšanai, tāpēc turpmāk nodaļā secīgi tiks raksturots atbalsts un pakalpojumi, kas attiecas uz uzvedības koriģēšanu, pēc tam tas, kas attiecas uz atkarību mazināšanu, bet vēl tālāk tiks raksturots atbalsts un pakalpojumi, ko var izmantot dažādās kombinācijās bērniem ar dažādam problēmām. Tā kā gan ieguvumi, gan trūkumi ir individuāli, tad nav iespējams izdarīt vispārinājumus par katra konkrētā pakalpojuma saņēmējiem kopumā.

Atbalsts un pakalpojumi uzvedības koriģēšanai

Uzvedības koriģēšana ir individuālu pieeju kopums, meklējot bērnam atbilstošāko un labāko risinājumu problēmu pārvarēšanai. Intervijas liecina, ka uzvedības koriģēšanai tiek izmantots speciālistu atbalsts dažādās kombinācijās: psihologa, psihoterapeita un psihiatra konsultācijas, mākslas terapija, smilšu terapija, sporta pulciņi u.c. Uzvedības koriģēšana pieaugušo intervijās raksturota kā ilgstošs process, kas sastāv no sarunām ar bērnu, dažādu metožu pielietošanas (ko nodrošina speciālisti, kas raksturoti iepriekš), pozitīvās disciplinēšanas un motivēšanas. Nereti, kad bērns sakaras ar nopietnām uzvedības problēmām, bērnam tiek piedāvāts intensīvs speciālistu atbalsts, un pieaugušie (bērna vecāki) nesaprot katra pakalpojuma būtību. Tāpat reizēm paralēli tiek iesaistīti medicīnas jomas speciālisti, kuru prakses vieta atrodas dažādās Latvijas administratīvajās teritorijās, un tiek izrakstīti arī medikamenti. Viss kopā būtiski ietekmē bērna dienas ritmu un apgrūtina arī pieaugušo darba un ģimenes dzīves apvienošanu.

Saņemot pakalpojumus, pieaugušajiem ne vienmēr ir skaidra izvēlēto pakalpojumu loģika un iespējamie ieguvumi no konkrēto pakalpojumu saņemšanas. Četros gadījumos pieaugušie apšaubā piedāvātā risinājuma ietekmi uz bērna problēmu risināšanu.

K: Kad es saprotu, ka viņi īsti nezina, ko tieši, ka piedāvā visu pēc kārtas, un tad vediet tagad pie visiem pēc kārtas. Tāda vienkārši, nu, lai būtu kaut kāda ķeksīša aizpildīšana. Jā, ka viņi kaut ko, nu, tā kā, nevis īsti iedziļinoties tieši šajā gadījumā, bet, nu, ka, mēs jums tur piedāvājam to, to, to, mēs esam savu izdarījuši, tagad viss, jā, tāda drusku, man tā sajūta bija tāda, jā. (Ksenija, pieaugušais).

Ģimenes un izglītības iestādes līmenī intervijas ļauj identificēt, ka uzvedības koriģēšanai pielieto vēl arī sarunas un pārmetumus. Vairāki bērni intervijās norāda, ka, saņemot pārmetumus, viņi par tiem satraucas, pārdomā savu dzīvi, kā arī cenšas veikt izmaiņas vēlamajā virzienā. Tomēr salīdzinoši daudzi atzīst, ka viņiem ir vienalga par to. Pieaugušo uztverē šis atbalsts (pārmetumi) mazina bērna un viņu pašu pašapziņu.

Int.: Kā tu reaģēji uz tiem pārmetumiem?

V: No vienas puses uzvilkos dažreiz, no vienas puses pastāvēju klusu, un es nezinu, kā pastāstīt par to.

Int.: Tas kaut kā tā ietekmēja tavu dzīvi?

V: Tā neteiksim, ka ļoti, bet bišķiņ es sapratu, ka es biju vainīgs un ka nevajadzēja tā darīt, un, jā. (Vitaurs, 13 gadi).

Vienā gadījumā pedagoga pārmetumus pieaugušais traktēja kā emocionālo vardarbību.

Intervijas liecina, ka uzvedības koriģēšanai tiek izmantotas **sarunas** (ar vecākiem, pedagogiem, sociālajiem pedagogiem u.c.). Arī, uzdodot jautājumus par to, kā var mainīt citu bērnu uzvedību, bērni vispirms nosauca sarunas kā risinājumu, lai mainītu izpratni par kādu jautājumu, piemēram, uzvedību vai atkarībām. Intervijas liecina, ka arī paši bērni izmanto sarunas, lai pārliecinātu draugus, ka viņiem nepieciešams mainīties. Tomēr vienlaikus intervijās arī bērni atzīst, ka sarunas nav efektīvas, lai mainītu viņu uzvedību. Tātad visdrīzāk tam ir neliela ietekme arī uz draugiem.

Tas ļauj skatīties uz uzvedības koriģēšanu kā procesu, kurā var pielietot dažādus pakalpojumus un atbalstu, atšķirīgās kombinācijās, un nav iespējams paredzēt, kas sniegs vēlamo rezultātu. Vienlaikus vairākus atbalsta un pakalpojuma veidus, ko pašlaik pielieto, paši pētījuma dalībnieki atzīst par neefektīviem.

K: Nu, es izmantoju, tur bija agri, kaut kad ap skolas sākuma laiku, jā, slimnīcā, man liekas, tur bija kaut kādas nozīmētas programmas, kur bija pa 10 nodarbībām, tāds salikums viņam – logopēdija, mūzikas terapija, fizioterapija, man šķiet, ne fizioterapija, bet deju terapija. Kas vēl? Jā, mēs izgājām, bet neko tās desmit nodarbības viņam nedeja. Viņam tas tāds – nu, jā, izgājām. (Katrīna, pieaugušais).

Intervijās tiek minēti arī individuāli uzvedības problēmu risinājumi, kas kādam no bērniem darbojas – elpošanas tehnikas, adīšana, tamborēšana u.c. Lai identificētu, kas konkrētajam bērnam tiešām strādā un palīdz veikt uzlabojumus uzvedībā, bieži vien nepieciešams laiks un pacietība.

L: Gan elpošanas tehnikas, gan tādas lietas, kas ir ļoti, ļoti svētīgi. Un viņai ir parādījušies tagad draugi, kuru nebija. Jo pirmajās klasītēs, tad, kad bija tie konflikti un kaut kāda dusmu lēkmīte bija, bērni diezgan tā kā norobežojās, bija mazliet bail viņiem, tāpēc ka ir savādāka. (Laima, pieaugušais).

Atkarību ārstēšanas pakalpojumi kopumā

Runājot par atkarību ārstēšanu, biežāk tiek runāts par medicīniskām pieejām. Visbiežāk tiek minēta psihoneiroloģiskā slimnīca “Ģintermuiža”, narkologa pakalpojumi, arī citi speciālisti – psihologi, psihiatri, ārsti bērnu slimnīcā, kas veic detoksikāciju.

Kā galvenais izaicinājums atkarību problēmu risināšanā minēta **bērnu nevēlēšanās sadarboties ar speciālistiem un motivācijas trūkums mainīties**, neatkarīgi no tā, vai pakalpojums tiek sniegts ārstniecības iestādē vai ambulatori.

I: Tagad viņa ir iznākusi, divus mēnešus sākumā viņa turējās, nu jau iet atpakaļ vecajās sliedēs. Jau atkal bieži nenakšņo mājās, jau ir vairākas reizes Ģintermuižā. Nu, kad atkal sāk, atkal atgriezās savā vecajā vidē, līdz ar to viss atkal sākās.

Int.: Vai izdodas kaut kādā veidā ietekmēt šādu bērnu uzvedību?

I: Tikai runājot, nē. Vedot pie speciālistiem, viņi neatsakās, brauc, bet viņi ar viņiem nesadarbojas. Viņi tikai tur ķeksīšu pēc atsēž, nerunā ne ar narkologu, ne ar atkarību profilakšu speciālistu. Viņai visur saka, ka ir atkarības, ka ir jāiet pusaudzū mentora programma, viņa atsakās, jo viņa varot bez tā iztikt, bet nevar. (Ivita, pieaugušais).

Četri bērni, kas nonāca ārstniecības iestādēs, uztvēra ārstēšanu kā sankcijas un nesaskatīja, ka tas varētu uzlabot viņu turpmāko uzvedību. Viņi tiešā veidā norādīja, ka tas nemaina viņus un nemaina viņu uzskatus par atkarību izraisošajām vielām.

Int.: Valsts piedāvā dažādas ārstēšanās iespējas, tur Ģintermuiža, vēl kaut kādas...

I: Es esmu bijusi Ģintermuižā, Daugavpilī, Rīgā psihiatriskajās...

Int.: Palīdz?

I: Nē, nu kam kā. Tur tikai tabletīti, un psihologi ar tevi runā. Ja cilvēks pats negrib, viņu nekas nevar pāraudzināt.

Int.: Vai viņi tevi ietekmēja?

I: Nē, nulle ietekmes. Jo es atkal gāju dzert un visu pārējo. Ar tabletēm man nebija problēmas, ar alkoholu gan, jā. (Inga, 16 gadi).

Arī par narkologa konsultāciju ietekmi uz savām atkarību problēmām bērni ir skeptiski, piemēram, 17 gadīgais Oļegs atzina, ka apmeklēja narkologu ambulatori, lai viņam neliktu braukt uz slimnīcu "Ģintermuiža". Procesu viņš raksturo ironiski – narkologs viņam pajautā, vai smēķē, viņš saka, ka mazāk, 10 minūtes atbild uz jautājumiem par sevi un mācībām, bet nekas no tā nemainās, kaut arī prasību tikties ar narkologu viņš izpilda.

Otrs lielākais izaicinājums ir **vides ietekme**, jo, lai kurus pakalpojumus bērns izmantotu, ja viņš atgriežas iepriekšējā vidē, pastāv liela varbūtība, ka atsāks lietot.

Vēl viens izaicinājums ir formāla sadarbšanās, bet reāla sadarbība nenotiek. Intervijās runā arī par ārstēšanos pie narkologa, kuru teorētiski var apmeklēt ambulatori, bet tie, kas ir atkarīgi, to ambulatori neapmeklē vai apmeklē vienu reizi, lai Valsts probācijas dienesta plāns ir izpildīts.

Vislielākā problēma atkarību ārstēšanā pieaugušo skatījumā ir bērnu motivācija un gatavība mainīties. Viens no pieaugušajiem to saista ar virkni dažādu faktoru, ko ne vienmēr ir iespējams ietekmēt.

Int.: Vai bieži ir situācija, kad šie jaunieši atsakās no Ģintermuižas, no visa, viņi neko negrib, vai bieži ir šāds? Vai tomēr viņi izvēlas sadarboties?

L: Es teiktu – 50:50.

Int.: Un no kā tas ir atkarīgs?

L: Tas atkarīgs no paša bērna/jaunieša temperamenta, rakstura, izglītības līmeņa, domāšanas, vēsturiskās pieredzes, kāda viņam ir bijusi, no diagnozēm un visa pārējā. Arī no invaliditātes, protams. Ir smagāki bērni, ir mazāk smagi, nu, tā ir. Teiksim, tāds jauniešs, kuram ir vēl psihiskās diagnozes, viņam ir grūtāk izprast, ka viņam ir atkarība. Tad viņš arī nepieņem nekādu tālāk psihologu – a priekš kam?

Viņš saka – man nevajag, man nekādas atkarības nav, vakar nelietoju, bet aizvakar es sešus gāzes balonus izpūtu, piemēram. Viņiem ir tāda domāšana. (Lauris, pieaugušais).

Gatavība sadarboties un apmeklēt dažādas rehabilitācijas programmas ir cieši saistīta ar spēju savas problēmas atzīt un vēlmi tās risināt. Vismaz piecās intervijās bērni atzina, ka lieto atkarību izraisošās vielas, bet arī atzina, ka pašlaik vēlas izkļaidēties un priecāties, un atkarību vielu lietošana ir daļa no izklaides.

Kā pakalpojumi, kas nodrošina atkarību ārstēšanu, intervijās minēts “Meža projekts”, programma “Pārinieks”, Foršā māja u.c., kā arī psihologu un psihiatru pakalpojumi, jauniešu grupas u.c. pakalpojumi, ko pētījuma dalībnieki saņēmuši vai gribētu saņemt (tie raksturoti turpmākajās apakšnodaļās). Bet daudz biežāk, runājot par atkarību pārvarēšanu, bērni, kuriem ir kāda atkarība, norādīja, ka varēs tikt ar to galā paši, ja tikai gribēs.

Psihiatra pakalpojumi

Sadarbību ar psihiatru intervijās piemin gan pieaugušie, gan bērni, kas saskaras ar uzvedības un atkarību problēmām. Psihiatra pakalpojuma izmantošana tiešā veidā saistīta ar bērna veselību, piemēram, trauksmi, depresiju, citām saslimšanām.

Sadarbību ar psihiatru intervijās pētījuma dalībnieki vērtē atšķirīgi. Bērni biežāk piemin psihiatra apmeklējumu, bet padziļināti neizvērtē vai arī sniedz vērtējumu „normāls“, kas neļauj to padziļināti interpretēt.

Tikai trīs bērni intervijās plašāk novērtēja psihiatra sniegto pakalpojumu, tomēr novērtējumi ir savstarpēji pretrunīgi. Vienā intervijā 12 gadīgs zēns norādīja, ka psihiatra izrakstītie medikamenti viņam ir palīdzējuši un izmaiņas pamanījuši arī apkārtējie, bet komunikācija ar psihiatru vērtēta kā vienkārši vizīte. Otrajā intervijā bērns norādīja, ka psihiatra izrakstītie medikamenti viņam nav palīdzējuši, bet stāstījums liecina, ka zāles lietotas neregulāri vai neatbilstoši ārsta norādījumiem. Trešajā intervijā meitene stāstīja par lielisku sadarbību ar psihiatri-narkoloģi. Narkotisko vielu lietošanas rezultātā viņai sākusies šizofrēnija. Lai arī sākotnēji psihiatrei nav uzticējusies, tomēr zāles viņa lietojusi un halucinācijas ar laiku pazudušas. Ilgākā laika periodā meitenei ar psihiatri izveidojies labs un draudzīgs kontakts, jo ārste meiteni bijusi gatava uz klausīt un veidojusi tādas ārstu un pacientu attiecības, kas veicināja līdzestību zāļu lietošanā.

V: Nē, es baigi pat ar viņu neesmu runājusi, kaut es īstenībā gribēju ar viņu parunāt, jo man īstenībā ļoti iepatikās tā narkoloģe. Nu, tā kā viņa ir ļoti sakarīga. Nu, tā, ka ar viņu tiešām var parunāt, un viņa ir kāds, kas uzklausīs, viņai nav tā, ka... Viņai, piemēram, tas ir darbs, un daudziem viņa, nu vienkārši izraksta zāles un baigi tā nerunāja, nu runāja, bet nu tā. Un viņa ar mani, mēs runājam tā kā viņa būtu tā kā reāli draudzene, tā kā reāli, es viņai visu stāstu, kas ar mani notiek un tā tālāk, un, jā, tagad es kaut kā gribēju ar viņu sazvanīties. (Visvaldis, 15 gadi, un Valērija, 17 gadi).

Tomēr kopumā no intervijām secināms, ka pieredze var būt ļoti atšķirīga. Bija bērni, kas uzskatīja sadarbību ar psihiatru kā sankciju, jo viņiem tas bija jāapmeklē obligāti. Vienā gadījumā bērns konkrētajam psihiatram neuzticējās viņa dzimuma dēļ. Psihiatrs, kas viņam ir jāapmeklē, ir vīrietis, bet savu psiholoģisko traumu dēļ bērns norāda, ka vēlētos apmeklēt tikai psihiatru sievieti.

Vēl vairākās bērnu intervijās sadarbība ar psihiatru vērtēta kā dīvaina, ne pārāk ieinteresēta un formāla. Piemēram, viens no bērniem skaidro, ka vizīte aizņēmusi vien dažas minūtes, kurā nenotika pietiekoša iedziļināšanās un pietiekoša izskaidrošana.

V: Es biju pie psihiatra, bet viņš bija rīktīgi dīvains, viņš tāds pavecs, vai ne? Bet kā, viņš man uzdeva varbūt trīs jautājumus, viņš man pateica, ka man tas ir, man izrakstīja tādas un tādas zāles, un tādas zāles man vispār nepalīdzēja. Līdz ar to, iedomājies, tu būtu mans tas tur, un tu man uzdod trīs jautājumus, un kā tu vari saprast, kas man tiešām ir? (Visvaldis, 15 gadi, un Valērija, 17 gadi).

Pieaugušie intervijās daudz detalizētāk izvērtēja psihiatra pakalpojumus. Kā **lielākos trūkumus** psihiatra vizītei viņi minēja, ka izrakstītie medikamenti nav bijuši efektīvi vai arī nav bijis skaidrs, cik ilgi tos jālieto. Vienā gadījumā bērns medikamentu lietošanas rezultātā nonācis slimnīcā, jo parādījās alerģiska reakcija uz medikamentiem.

Int.: Ok, vēl pieminēja psihiatru [pilsētā]. Arī tur braucāt? Kā tur bija?

D: Nu, cerēju, ka būs tā kā lielāks kaut kāds atbalsts, kaut kāds ieteikums, bet tur gandrīz vai likās tā kā uz tādu, tā kā tāds nosodītais uz tiesu ir nosūtīts, jo attieksme, nu, tur bezmaz vai bija kā – bet tev ir jāiet un viss, tev tas ir jādara. Nevis, ka meklēt risinājumu un jautāt, kāpēc tu ne, nu, kas tev nepatīk, kas, ko, kā, nu, kaut kādiem maziem solīšiem meklēt kaut kādu risinājumu un tā. Bet, nu, tur nebija starpība bezmaz vai tā, ka tevi ir jāiet un viss, tev tas ir jādara. Protams, viņai izrakstīja divu veidu medikamentus, protams, nosaukumu neatceros. To viņa man arī vienu brīdi dzēra, un pēc tam viņa man atkal – kāda jēga, tāpat nepalīdz, kā viņa bieži vien saka. (Dace, pieaugušais).

S: Jā, bērnu psihiatre, viņa mums izrakstīja tās zālītes. Un nebija nekur minēts, cik ilgu laiku viņas ir jālieto. [...] Jo es lasīju padziļināti, ka tās zāles jālieto gandrīz gadu, tad ir jābūt pārtraukumam pāris mēneši, un tad ir atkal jālieto. Bet, ja es nebūtu pati tā kā aktīvi meklējusi, iesaistījusies, tad mēs vispār neko nezinātu. (Skaidrīte, pieaugušais).

Tāpat pieaugušajiem var būt nepieciešamība pēc saziņas ar ārstu vizīšu starplaikos par zāļu lietošanu, iedarbību vai par blaknēm.

Kā vēl viens trūkums psihiatra pakalpojumam norādīts salīdzinoši ilgs gaidīšanas laiks līdz vizītei.

Int: Es nezinu, jūs teicāt, ka jāgaida bija bērnam pie psihiatra, cik ilgi...

E. Vairāk par pusgadu bija.[...] Septiņi vai deviņi mēneši kaut kādi bija. Es tagad neatceros, kaut kas tāds bija, baidos samēlot, bet ilgi, jā. (Ella, pieaugušais).

Vienā gadījumā psihiatrs norādīja, ka palīdzība un medikamentu lietošana nepieciešama pašam bērna vecākam, ko pieaugušais uzskatīja par necieņu, bet tas var liecināt arī par reālo vecāka mentālo stāvokli.

Tomēr daļa pieaugušo, tieši pretēji, identificēja **ieguvumus** psihiatra apmeklējumam. Pirmkārt, psihiatrs spēja izvērtēt bērna veselību kopumā un noteikt, vai problēmas cēlonis ir bērna veselība – tas ļāva labāk diagnosticēt problēmu un to risināt. Daļa pieaugušo, saņemot diagnozi, jutās atviegloti, jo iepriekš ilgstoši saņēma pārmetumus par sevi kā sliktu vecāku. Tas ļāva šo stigmu mazināt.

Otrkārt, psihiatrs sniedza informāciju par citiem speciālistiem, kas sniedz atbalstu bērniem ar uzvedības un atkarību problēmām, kas pieaugušajiem bija noderīgi.

Int.: Tu jau stāstīji, ka jūs esat daudz griezušies pie visādām iestādēm, ko nozīmē prasīt palīdzību? Vai jums kā vecākam bija skaidrs, kur griezties pēc palīdzības? Kā jūs vispār par to uzzinājāt?

V: Sākumā nekas nav skaidrs, neko nevar saprast, jāsāk ar bērnu psihiatru, viņš tad jau tālāk iesaka citus speciālistus, izstāsta kur citus speciālistus meklēt. (Velta, pieaugušais).

Treškārt, ar dažiem psihiatriem bērniem bija patīkami komunicēt. Tas liecina, ka ieguvumi un trūkumi nav vispārināmi, bet drīzāk vērtējami noteiktā kontekstā un atkarīgi no konkrētajiem iesaistītajiem cilvēkiem.

Ārstniecības iestāžu pakalpojumi

Intervētie bērni un pieaugušie minēja vairākas ārstniecības iestādes – BKUS, "Daugavpils psihoneiroloģisko slimnīcu", "Bērnu psihoneiroloģisko slimnīcu "Ainaži" un slimnīcu "Ģintermuiža". Bērni ārstniecības iestādēs bija nonākuši dažādu iemeslu dēļ – gan saistībā ar atkarību problēmām, gan psihozēm, gan paškaitējumu vai vardarbīgu uzvedību. Citas slimnīcas, izņemot slimnīcu "Ģintermuiža" un BKUS, intervijās minētas vienu reizi. Līdz ar to plašu analīzi un secinājumus par tām izdarīt nav iespējams.

Pārsvarā sadarbība ar ārstniecības iestādi vērtēta negatīvi. Intervijās negatīvi raksturoti sadzīves apstākļi, darbinieku attieksme vai ēdiens. Bērni, kuri ārstniecības iestādēs bija uzturējušies, nevēlējās tur atgriezties, bet tas nenozīmē, ka tur viņiem netika sniegta palīdzība. Salīdzinot ar citiem pakalpojumiem, kam intervijās identificēti arī pozitīvi aspekti, psihoneiroloģiskās ārstniecības iestādes tika visvairāk kritizētas un uztvertas kā sankcijas. Pieaugušie intervijās norāda, ka bērni, par ko viņi rūpējās, izteikuši neapmierinātību, jo:

- 1) ārstniecības iestādē neļauj lietot telefonu, jo tas atslēdz viņus no komunikācijas sociālajos tīklos.

Int.: Ok, kādus uzlabojumus ieteiktu psihoneiroloģiskajai slimnīcai?

D: Es pieļauju domu, ka varbūt, nu, ka to, ka viņi tur tik strikti, kā saka, tikko, kā ieej iekšā, tev viss, tu esi atslēgts no sociālā tīkla, bet man liekas, ka to, man liekas, man liekas, vajag darīt pakāpeniski, jo, ja tu nogriezi kā ar nazi, tad, protams, tas,

piemēram, gan lielajiem, nu, labi, lielajiem būtu bišķi savādāk, ja, bet, tā, ka pusaudžiem tā vispār, man liekas, ir dzīves neatņemama sastāvdaļa, ka, man liekas, ka viņiem vajag pakāpeniski. (Dace, pieaugušais).

- 2) Īstenotajām rehabilitācijas programmām nav ilgstoša efekta – bērnam atgriežoties iepriekšējā vidē, viņš dažu nedēļu laikā atsāk lietot narkotiskās vielas.

L: Ģintermuiža vēl īsteno ļoti labu motivācijas programmu bērniem ar atkarībām no narkotiskām vielām. Šī programma ir laba, es esmu dzirdējis saturu. Jā, tur ir grupu nodarbības, speciālisti piesaistīti un mentori, diezgan tāda forša programma viņiem ir. Diemžēl viņa nav efektīva.

Int.: Kāpēc?

L: Jo, pirmkārt, šeit jāņem vērā vides faktors. Šeit, ja jauniešs aizbrauc un piesakās šajā programmā vienu mēnesi, pirmās 3 dienas viņš vēl ir motivēts. Bet šeit viņš saskaras ar to pašu vidi, tiem pašiem draugiem, paziņu loku, kas veicina atgriešanos uz iepriekšējām sliekšņiem. Viņš tur atsāk lietot šīs vielas. (Lauris, pieaugušais).

- 3) lai saņemtu pakalpojumu, ir ilgi jāgaida. Tas rada īpašas problēmas septiņpadsmitgadīgajiem jauniešiem, kas šos pakalpojumus var izmantot līdz 18 gadu vecumam.

L: Diezgan pasмага narkotisko vielu lietošanas atkarība. Nu, tā, ka bija mums arī gadījumi, kad vēl vakarā, citreiz arī nakts laikā saucām neatliekamo medicīnisko palīdzību, jo meitene kratījās, viņai bija slikti, viņa pati lūdza, lai viņai izsauktu šo ātro palīdzību. Tātad viņa jau bija nobriedusi un nomotivēta saņemt šo pakalpojumu "Ģintermuižā", piedaloties motivācijas programmā. Viss ir forši, aizgājām pie narkologa, dabūjām nosūtījumu, pēc tam aizgājām šo lēmumu nosvinēt, nopirkām burgerīšus, kolu, frī kartupeļus, tad zvanām uz "Ģintermuižas" motivācijas programmu, lai dod iespēju pieteikt. Jā, protams, bet pēc 8 vai 9 mēnešiem būs rinda. Ja būs ātrāk, mēs piezvanīsim. Meitenei pēc 7 mēnešiem paliek 18. (Lauris, pieaugušais).

- 4) ja bērns, nokļūstot ārstniecības iestādē, no pakalpojuma atsakās, tad palīdzība netiek sniegta, līdz ar to nav iespējams sniegt palīdzību nemotivētiem bērniem.

I: Un šī te "Ģintermuiža" ir... Mēs sadarbojamies ar bāriņtiesu un lūdzam, pamatojoties uz to, kas tam bērnam tajā vēsturē ir, ka ķersta tā policija, ka vajag ārstēšanu obligāto. To mēs atbalstu saņemam. Bet "Ģintermuižā" ir tas – vai tu gribi ārstēties? Nē, negribu. Un viņi viņu neuzņem. Jo viņi strādā ar motivētiem jauniešiem. Ja viņš nav motivēts un nesaka "jā", tad...

Int: Tad sanāk, ka pašlaik nav pakalpojuma nemotivētiem jauniešiem?

I: Jā, kas būtu svarīgāk. Ja es būšu motivēta nelietot, es droši vien meklēšu ceļus, ja, es iešu pie speciālista. (Ingeborga, pieaugušais).

- 5) netiek sniegts atbalsts tiem bērniem, kas noteiktajā brīdī atkarību izraisošas vielas nelieto, bet baidās atkal „norauties“. Trūkst iespēju saņemt pakalpojumu pēctecību,

kaut kādu atbalstu bērniem brīžos, kad ir vajadzība saglabāt rehabilitācijas programmas sasniegto rezultātu.

I: Mūsu centra puisis iznāca no cietuma, viņš pusotru gadu nebija lietojis. Viņš teica, ka grib vēl kādu programmu, lai viņam nepaslīd kāja. Un viņš brauca uz "Ģintermuižu" un viņam pateica – tu esi tīrs, tev nevajag. Ja viņš būtu salietojies un teiktu, ka viņš grib, tad viņu paņemtu. Ja viņš nav lietojis pusotru gadu, tad viņu nepaņēma, kas arī... Cilvēks lūdza palīdzību, nepilngadīgs jauniešs... (Ingeborga, pieaugušais).

Bērnu skatījumā pieredze, ko iegūst saņemot pakalpojumu, ir līdzīga kā ieslodzījuma vietā, un tāpēc viņi pakalpojumu uztver kā sankcijas, nevis atbalstu un risinājumu savām problēmām. Šo attieksmi pastiprina arī tas, ka vairāki bērni no bērnu aprūpes iestādēm tiek biedēti ar slimnīcu "Ģintermuižu" vai psihiatru ambulatori, ja neklausīs audzinātājus un nepārtrauks lietot atkarību izraisošās vielas.

D: Tur pirmajā nedēļā, kad tu esi tur, tu nevari iet ārā un tur visiem logiem nav tie klinķi, tur ir noņemti. Un durvīm tur ir ar tām kartītēm, ka jāpīkstina, lai attaisa, tā, ka man bija vienkārši... Es jutos, ka es būtu cietumnieks, kas iesprostots telpā. Un jā... Un katrām palātas durvīm tur nebija stikli ielikti, bet augšdaļa bija nogriezta, tā kā caurums, ka tas dežurants var atnākt un apskatīties. Un tur gaisma parasti spīdēja iekšā, kas man arī nepatīk. Mož tāpēc arī nevarēja pagulēt. (Daila, 16 gadi).

Int: Vai jums ir piedāvāti kaut kādi pakalpojumi?

O: Nu, mēs braucam pie narkologa. Es vismaz biju braucis, bet tagad vairs nē laikam, bet man draudēja – nebrauksi pie narkologa, tad vari tikt uz psiholoģisko... "Ģintermuižu", ja nemaldos, ā, uz narkoloģijas nodaļu var tikt, vo... (Oļegs, 17 gadi).

Par sadarbību ar slimnīcu "Ģintermuižu" bērni vai pieaugušie nesniedza pozitīvas atsauksmes. Tomēr vienā gadījumā bērnu aprūpes iestādes pārstāvis atzina, ka, lai arī slimnīcas "Ģintermuižu" programmu ietekme uz bērniem nav ilga, tomēr tajā laika posmā, kamēr viņi tur uzturas, tiek nodrošinātas viņu primārās tiesības, vajadzība pēc dzīvības.

Runājot par ārstniecības iestādēm, tiek pieminēts arī BKUS, kur nonāk bērni narkotisko vielu vai alkohola reibumā. Šī slimnīca no pieaugušo puses tiek kritizēta, jo pārāk ātri bērnus izraksta no slimnīcas, nesniedzot ilgstošāku atbalstu un nepalīdzot bērnu ievietot slimnīcā "Ģintermuižu", kas gan, protams, nav slimnīcas tiešā funkcija. Bērni tajā tiek ievietoti un tad pieaugušajiem tie ir jāizņem pēc nakts pavadīšanas BKUS. Vienas bērnu aprūpes iestādes vismaz 5 bērni vecumā no 13 līdz 14 gadiem gada laikā nakti pavadījuši BKUS.

I: Tad ir tādi, kurus regulāri naktī ved policija ar promilēm, tā, ka viņi ir pēc kāda kautiņa, pēc kādas zādzības. Ir tā, ka kādreiz viņus aiztur un nogādā Gaujas ielā, un mēs no rīta dodamies viņiem pakaļ, vai arī uzreiz ved uz slimnīcu, ja tur ir lielas promiles, Bērnu slimnīcā Vienības gatvē, regulāri. Mums pagājušogad iestājās, tā, es tagad tā galvā visu laiku domāju, manuprāt, pieci jaunieši, šie 13+, 14+. Četri no

viņiem ir konkrēti atkarīgie un tādi, ja, un divi ir tādi vadāmi. (Ingeborga, pieaugušais).

Tajā pat laikā viens no pieaugušajiem intervijā norādīja, ka tieši BKUS sniegtais atbalsts mentālās veselības stiprināšanai vienai no meitenēm bija būtisks atbalsts konkrētajā situācijā.

L: Bērnu slimnīcā bija ļoti jauka speciāliste, viņai ļoti patika, jo viņas tur izrunāja visu, tas bija īsi pēc tēta nāves. Un viņa ļoti daudz runāja arī par to, kas ir noticis. Man liekas, tas viņai palīdzēja vieglāk tikt pāri tām savām sajūtām, emocijām, utt., jo viņa ļoti pārdzīvoja to. (Laima, pieaugušais).

Psihologa un psihoterapeita (psihoterapijas speciālista) pakalpojumi

Psihologi un psihoterapeiti (psihoterapijas speciālisti) intervijās ļoti bieži tiek pieminēti kopā, un būtiski norādīt, ka paši pētījuma dalībnieki nenošķir tos, reizēm jaucot arī ar psihiatru, tāpēc arī pētījuma ietvaros ir problemātiski šos speciālistus diferencēt. Viņi tiek skatīti kā speciālisti, kas palīdz apzināties un risināt bērna vajadzības, kā arī mazināt simptomus, kas saistīti gan ar atkarību, gan uzvedības problēmām.

Vizītē pie psihologa var tik veikta bērna stāvokļa diagnostika, kā arī psihologs var ieteikt citus speciālistus, pakalpojumus, kas var palīdzēt bērnam viņa problēmu risināšanā, piemēram, bērns var tikt nosūtīts pie psihiatra. Tāpēc psihologa apmeklējuma mērķi un pieredzes var atšķirties.

Psihologi, par ko runā pieaugušo un bērnu intervijās, ir ar dažādu institucionālo piederību (izglītības iestāde, jauniešu centrs, ārstniecības iestāde, ieslodzījuma vieta u.c.). Daļa no bērniem saskārušies ar vairākiem psihologiem un izmēģinājuši atšķirīgus terapijas veidus.

Psihologi un psihoterapeiti (psihoterapijas speciālisti) bieži ir tie speciālisti, ar kuriem bērnam un viņa ģimenei neveidojas labs kontakts un nav veiksmīgas saskarsmes. Intervijās šāda sadarbība tika kritizēta 20 reizes, 13 gadījumos tika minēti ieguvumi, bet 2 reizes psihologu vai psihoterapeitu (psihoterapijas speciālistu) iesaisti uztvēra kā sodu vai sankcijas. Daži bērni turklāt nevēlas iet pie psihologa vai psihoterapeita (psihoterapijas speciālista), lai arī nekad iepriekš viņu nav apmeklējuši.

I: Ar psihologu viņa nesadarbojās, negrib. Arī tā meitene, kurai ir atkarības, kategoriski atsakās ar psihologu [sadarboties]. Viņa ir gatava ar psihiatru, ar narkologu, ar visu, bet ar psihologu nē. Viņa teica, ka tas ir drausmīgākais cilvēks, ar ko varētu runāties. Kāpēc man ir visa sava iekšiene jāatklāj svešam cilvēkam? Bet pusaudži negrib ar tiem psihologiem. Neviena no manām trīs meitenēm, neviena negrib. (Ivita, pieaugušais).

Vi: Es biju, un es ļoti nesen, vakardien, aizvakardien? Pie psihologa Rīgā. Viņš bija ļoti bezemocionāls, vai ne? Viņš man pasaka: "pastāsti, kas tev patīk". Nu, es teicu, ka man ļoti patīk mašīnas, vai ne? Viņš man teica: "pastāsti vēl kaut ko", es viņam pastāstīju par ralliju, par veco laiku ralliju. Un kā, viņš man tā, viņš tā kā bez

emocijām, tā kā robots: “es gribētu vēl kaut ko par to dzirdēt”. Man bija tā – kur tavas emocijas, tik dīvaini, vai ne? Es tam reāli, ko tik ļoti emocionāli, nu, ne emocionāli, bet tā kā ar emocijām izstāstu ļoti dzīvespriecīgi, viņš tā “es gribētu vēl”. Man bija tāds, es biju tā, ne vīlies, bet vīlies, vai ne? Viņš tā, pēc tam, es vēl kaut ko pastāstu, viņš tā: “vai tu gribētu ar mani vēlreiz atnākt uz sarunu?”. Es baigi negribēju pēc tās sarunas, tas ir baigi dīvaini, vai ne, bet man jau nav izvēles, vai ne? Es centīšos viņam nākamreiz pateikt: “kur ir viņa emocijas”. Tas ir tik dīvaini runāt tā, kā tāda sajūta, ka tu runā ar to pašu ChatGPT, tik ļoti dīvaini bija.

Int.: Tu saki, tev nav izvēles.

Vi: Mmm...Es tā domāju, ka man neļaus nebraukt. (Visvaldis, 15 gadi, un Valērija, 17 gadi).

Divi bērni atzīst, ka psihologa apmeklējumu saredz kā sankcijas. Iespējams, to veicina fakts, ka daļā gadījumu bērniem psihologa apmeklējumus nosaka bāriņtiesa, Valsts probācijas dienests vai policija, un, lai formāli pienākums tiktu izpildīts, bērni dodas uz psihologa konsultāciju, tajā formāli atsēž noteikto laiku un ar speciālistu nesadarbojās.

A: Man tur arī deva labus padomus, psihologs, ar kuru es runāju. Mums bija...

Int.: Ko viņš tev ieteica?

A: Tur vairāki ir tie ieteikumi, ja, kā tur viss. Bet [bērna vārds] uz sadarbību neiet. Nu, viņai tas viss nav vajadzīgs. (Alise, pieaugušais).

E: Es vienu reizi biju kaut kur ap to vecumu. Bet man liekas, ka ar mani tur baigi nerunāja, ja es pareizi atceros. Mēs tur runājām, bet baigi nekā tur nebija. Sākās ap 12 gadu vecumu. Ja nemaldos. Kaut kur. Nē, 12 gadi nebija. Varbūt ap 13, 14 gadu vecumu sākās.

Int.: Kas sākās?

E: Uz psiholoģijas centru iet. (Edgars, 16 gadi)

Trīs bērni no bērnu aprūpes iestādes atzīst, ka psihologiem, kas strādā viņu iestādē, neuzticas – tie nav cilvēki, kas paturēs viņu informāciju noslēpumā, tāpēc izvairās ar tiem runāt.

Int.: Kā tu vērtā sadarbību ar šiem speciālistiem?

N: Te ar psihologu? Nē, nu, man ir vairāki bērni teikuši, ka psiholoģe nostukačī ko viņai saka. Man viena meitene saka, ka stukačo to, ko par viņu ir teikusi.

Int.: Stukačo kam?

N: Vadībai un visiem šitiem, te arī ārpus, visiem šiem te Ģintermuižas. (Norberts, 16 gadi).

I: Tā ir figņa, es negribu iet pie speciālistiem, jo tie ir ... nu, nepatīk man ne psihologi, ne narkologi. Man nepatīk stāstīt par sevi. Man nepatīk, un es negribu par sevi stāstīt, jo es nekad to neesmu darījusi. (Inga, 16 gadi).

Arī izglītības iestāžu psihologi tiek saistīti ar sensitīvas informācijas izpaušanu un tāpēc tiek uzskatīti kā neuzticami. Būtiski, ka viens šāds gadījums mazina uzticību visiem specialistiem.

I: Bet man pašai slikta pieredze, es pati nebiju īpaši labais pusaudzis mammai 8.klasē. Un arī mamma mani aizsūtīja skolā pie psihologa, es viņai tur sazīmēju, visu izstāstīju, kas mani satrauc un viss. Un pēc tam es vakarā aizgāju pie kaimiņienes, kas māca 12.klasī, un viņa saka: "Tu gadījumā šodien nebiji pie psihologa?" un viņa nostāsta visu, ko biju stāstījusi. Tā kaimiņiene vienkārši atpazina pēc tā, ka viņa zina, kas ar mani notiek. Un viņa atpazina, ka psiholoģe stāsta par mani. Man arī vairs no tā laika ... ir trauma, ka psihologam uzticēties nevar. Pilnīgi piekrītu, ka ir mūsu jauniešiem arī. Priekš kam viņiem stāstīt to, kas sāp, svešam cilvēkam, kurš pēc tam pateiks – tu esi tāds, tu esi šitāds. (Ivita, pieaugušais).

Tāpat vairākās intervijās pētījuma dalībnieki minēja, ka izvairās apmeklēt izglītības iestādes vai vietējos psihologus, lai skolasbiedri nepadomātu, ka viņiem ir problēmas. Interesanti, ka negatīvas atsauksmes par psihologiem ir arī no tiem, kas pakalpojumu vispār nav izmantojuši.

Int.: Psihologs ir tev bijis?

A: Nē, es negribu vairāk viņus.

Int.: Nē, psihologs neder? Pastāsti, kāpēc.

A: Pēdējie divi psihologi mani vienkārši pffft.

Int.: Tev nebija, negāja kopā? Ko tu darīji, lai pārvarētu, tev bija jāiet?

A: Es vienkārši negāju. (Aija, 15 gadi).

Tikai divi bērni stāstīja par labu sadarbību ar psihologu, atzīstot, ka, lai arī problēmas, ko risināja, nebija vieglas, speciālista atbalsts un attieksme bija patīkama. Pēc sadarbības bērni redzēja uzlabojumus un spēja risināt savas traumas labāk. Svarīgi, ka bērni, kuri saskatīja ieguvumus no psihologa pakalpojuma, paši bija motivēti meklēt risinājumu savām problēmām.

B: Man patika tas, ka viņa mierīgi visu uztvēra, pat tad, ja tās situācijas bija ļoti smagas, kuras es skaidroju. Viņa tā ļoti mierīgi, es teiktu, mātišķi, izturējās. Viņa rūpējās un saprot, cik nopietni tas ir, un viņa mierīgi, vēsā prātā uztver un paskaidro, no kurienes tev varētu būt tās emocijas. Mēģina izprast. Jo tā ir vislielākā problēma – ka nemēģina saprast, no kurienes tās nāk pašā apakšā, dziļāk. Viņa to darīja. (Bille, 20 gadi, stāsta par savām bērnības laika problēmām).

Savukārt pieaugušie, kas paši vai kuru bērni apmeklējuši psihologu, saskatīja psihologa pakalpojumam vairāk ieguvumu. Viena māte stāstīja, ka sapratusi, kāpēc bērns uzvedas slikti un kā to mainīt. Cita stāstīja, ka atradusi pati stabilu veidu, kā būt saprotošai mātei, un tas labāk ļāvis risināt bērnu problēmas. Vienā intervijā tika minēts, ka pieaugušie ģimenē vienojušies par vienotiem bērna disciplinēšanas principiem, kas ļāvis noteikt bērnam skaidrākas robežas un risināt uzvedības problēmas. Viņuprāt, no psihologa saņemti vērtīgi padomi, kā risināt problēmas un kā labāk komunicēt. Vienā gadījumā psihologs bija sniedzis atbalstu bērnam eksāmenu kārtšanas periodā. Daļā gadījumu bērniem psihologa palīdzība sniegta tad, kad pieaugušie šķiras vai bērni pārdzīvo vecāka nāvi.

Salīdzinoši daudz pozitīvu atsauksmju par psihologu ir tad, kad pētījuma dalībnieki runā par smilšu² vai silto graudu³ terapijām, ko arī vada psihologs, un kuram ir cita, bērnam atraktīvāka un piemērotāka atbalsta sniegšanas metode. Smilšu vai graudu terapijā bērns drošā un sev patīkamā formā risina savas psiholoģiskās problēmas. Šī metode biežāk izmantota jaunāka vecuma bērniem, kas vēl nesarunājas, bet ir pielietota arī vecākiem bērniem. Pēc smilšu terapijas vairāki pieaugušie ievēroja pozitīvas izmaiņas – bērns bija kļuvis mierīgāks, attīstās valoda, uzlabojās savstarpējās attiecības, jo šīs metodes izmantošanas laikā bērns saņem nedalītu pieaugušā uzmanību, un bērnam ir iespēja izpaust savas emocijas un risināt savas problēmas.

E: Bērniem, man liekas, patika viss. Tu esi smiltiņās, tev viņās ir silti, tas kontakts, kā tas, kā tas saucas, kinestētiskais, jā. Un, jā, pretī ir tas pasniedzējs. Es tagad jau neatceros, jo patiešām tas bija pieci gadi, kādi seši. Bet bērniem patika. Viņi gribēja iet, es varu teikt tā, nu, man tieši tajā laikā, vecākais tā reaģēja, dusmās baigi tur blāva vai kaut ko, nu, tā, visu kaut ko. Un, un, un, un citus, var teikt, aizsūtīja līdzī, tāpēc, ka viņi gribēja, viņi dzirdēja, o, tur ir smiltiņas, var spēlēties, jā. Un tad ne jau kopā, bet tad viņus arī pierakstīja, jo tur bija tā pašā vietā piedāvājums, un varēja pat, nu, mēs arī maksājām tā cita lieta, bet... (Efeja, pieaugušais).

Tie pieaugušie un bērni, kas bija motivēti izmantot pakalpojumus, kā pakalpojuma trūkumu uzskatīja to, ka no pašvaldības budžeta apmaksātās 10 pakalpojuma reizes ir pārāk mazs apjoms, kā arī norādīja uz salīdzinoši ilgu gaidīšanas laiku rindā. Daļa uzskatīja, ka ne visi, kas varētu izmantot valsts apmaksātās desmit psihologa pakalpojuma reizes, par to ir informēti.

A: Es dzirdēju, ka bērnam 10 reizes gadā pienākas tas, un tāpēc es sāku par to runāt, un man teica, ka, jā, var nosūtīt. Jā, jo man pateica, ka ir visādas tās papildu nodarbības. Tāpatās, kā es iepriekš nezināju, ka arī pieaugušajiem visiem, nu, ka 10 tūres it kā pienākas, nu, ka var izmantot, bet, man liekas, ka tas arī baigi nav popularizēts. (Anemarija, pieaugušais).

Divi pieaugušie intervijās norādīja, ka arī paši apmeklē psihoterapeitus (psihoterapijas speciālistus), lai risinātu savas vai savu bērnu problēmas. Tomēr no pieejamās informācijas nav iespējams izdarīt plašākus secinājumus par pakalpojuma ieguvumiem vai trūkumiem.

Aplūkojot situāciju kopumā, var secināt, ka daļa bērnu psihologiem un psihoterapeitiem (psihoterapijas speciālistiem) neuzticas un saskata šim pakalpojumam būtiskus **trūkumus** - grūtības veidot kontaktu, risku privātuma pārkāpumiem. Arī veidam, kā bērns nokļūst pie

² Telpā atrodas smilšu kastes, kas pildītas ar smiltīm. Ar dažādām figūrām smiltīs tiek radītas smilšu bildes un stāsti. Ar smilšu terapijas metodes palīdzību var izpaust to, ko vārdos grūti pateikt.

³ Telpā atrodas trauks ar siltajiem graudiem. Nodarbības palīdz novērst stresa radītos traucējumus, uzlabo bērna fizisko un psihoemocionālo stāvokli, iepazīst emocijas, kuras var izraisīt ilgstošu stresu, un reaģēt uz tām.

speciālista, ir nozīme, jo institūciju nosūtītie bērni drīzāk pretojas pakalpojuma saņemšanai.

Tomēr var identificēt arī virkni **ieguvumu** – labu sadarbību, iespēju risināt problēmas un pārstrādāt traumas, iespēju saņemt padomus komunikācijā un saskarsmē ar citiem. Tā kā nereti minētie ieguvumi un trūkumi nonāk pretrunā, ja salīdzina atšķirīgu pieredzi, jāsecina, ka šeit līdzīgi kā psihiatru gadījumā pieredze ir izteikti individuāla un atkarīga no konkrētā bērna konkrētajām problēmām, bērna motivācijas tās risināt, konkrētā psihologa vai psihoterapeita (psihoterapijas speciālista) un institūcijas, kurā speciālists strādā u.c.

Sociālā darbinieka pakalpojumi

Pētījuma dalībnieki intervijās bieži norādīja, ka savu uzvedības vai atkarību problēmu risināšanā saskārušies ar sociālo darbinieku. Sociālais darbinieks (biežāk darbiniece), par ko intervijās bija runa, varēja strādāt dažādās vietās, piemēram, krīzes centrā, pašvaldības iestādēs – sociālajā dienestā, bērnu aprūpes iestādē, dienas centrā u.c. Vairākos gadījumos bērnus vai pieaugušos uz sociālo dienestu nosūtīja bāriņtiesas, bet citos - pētījuma dalībnieki uzreiz vērsušies sociālajā dienestā vai citā iestādē, kur sociālais darbinieks strādā, un saņēmuši atbalstu.

Sadarbība ar sociālo darbinieku un viņa spēja ietekmēt uzvedības vai atkarību problēmu risināšanu intervijās raksturota atšķirīgi. Trīs pieaugušo un četrās bērnu intervijās sociālais darbinieks raksturots kā atbalsta persona un draugs, ar ko parunāt situācijās, kad nav skaidrs, kā rīkoties, jo viņš zina par pieejamo atbalstu un uz to novirza. Šie bērni intervijās norādīja, ka sociālais darbinieks ir tas pieaugušais, ar ko viņi veido attiecības un iet runāties, ja saskaras ar problēmām.

Int.: Labi, tu arī apmeklē sociālo dienestu. Vai tu saņem tur atbalstu?

A: Jā, te ir daudz labāk, te var izrunāties, te ir par ko runāt. (Aļģis, 13 gadi).

Interesanti, ka intervijās minēts nošķīrums, ka kopumā sociālajam dienestam neuzticas, bet uzticas konkrētai sociālā dienesta darbiniecei, ar ko strādā un ar ko ir izveidotas tuvas attiecības. Tas īpaši raksturīgs laukos un vietās, kur kopienā visi viens otru pazīst.

Int.: Pie kā tu ej, ja tev ir problēmas?

N: Es sociālajiem darbiniekiem baigi neuzticos, bet es uzticos tai darbiniecei, pie kā es braucu, viņa mani uzklausa un tad viņa man kaut ko iesaka, tad es varbūt viņai kaut ko varu ieteikt. (Norberts, 16 gadi).

Int.: Vai tev šāda veida tikšanās sociālajā dienestā un konsultāciju ar sociālo darbinieku gribētos saņemt ilgāk?

S: (Jā.)

Int.: Cik ilgi tev gribētos nākt šeit?

S: Vēl kādus 10 gadus tiešām!

Int.: Kaut kādus 10 gadus! Kāpēc?

S: Jo šeit man patīk cilvēki, un tu jūties kā mājās vienkārši. (Selga, 14 gadi).

Savukārt vairākās citās intervijās sociālais darbinieks raksturots tieši pretēji – kā cilvēks, ar ko veidojas konflikts un ar ko saskarsme nav patīkama, jo viņš izteicis vērtējošus spriedumus, nav zinājis, ko darīt, un bijis agresīvs.

G: Nu, tur nedaudz bija [pilsētā], mums tur sanāca tāds neliels konflikts ar to vienu sociālo darbinieci, bet pēc tam mēs izlīgām mieru. Un, laikam, es bišķiņ biju uzkarsējusies pa daudz, es ļoti atvainojos un viss, un mēs, un tās bija tās pieaugušo, tādas kaut kādas, es tur pa kaut ko biju. Viņš kaut ko nepareizi, tur tā nebija tā, ka nav tā attieksme pareizā, bet tur visu nokārtoju un viss pēc tam bija kārtībā. (Grieta, pieaugušais).

E: Bet arī tas vārds "Sociālais dienests" mani arī nedaudz biedē.

Int.: Ar domu par to, ka te kaut kas apdraudošs vai arī?

E: Jā, tas tā kā aiziet aptuveni uz pratināšanu un tevi tā kā iedzen stūrī. Un tu domā, ka tu esi kaut ko baigi sliktu izdarījis. (Emirs, 17 gadi).

Tas ļauj secināt, ka sadarbība ar sociālo darbinieku var būtiski atšķirties dažādās situācijās un ir atkarīga no sociālā darbinieka profesionalitātes un klienta attieksmes.

Ieguvumi no sadarbības ar sociālo darbinieku minēti 11 reizes. Kā **galvenais sociālā darbinieka sniegtā atbalsta ieguvums** minēta bezmaksas mērķēta palīdzība brīdī, kad to visvairāk vajadzēja. Vairāki sociālos darbiniekus uztver kā uzticamu informācijas avotu gan kā problēmas risināt, gan kāds atbalsts ir pieejams noteiktajā pašvaldībā. Daļā gadījumu pētījuma dalībnieki bija pateicīgi sociālajam dienestam, kas sniedzis finansiālu atbalstu noteiktu specifisku pakalpojumu izmantošanai, ko paši nevarētu atļauties, piemēram, smilšu terapiju, silto graudu terapiju, nometnes bērniem u.c.

Trūkumi, sadarbojoties ar sociālo darbinieku, minēti 13 reizes. Kā **galvenais trūkums** minēts sociālā darbinieka nespēja atrisināt bērna galvenās vajadzības, piemēram, vajadzību pēc mājām. Divi pieaugušie norādīja, ka saskārušies ar sociālajiem darbiniekiem, kas bijuši slikti informēti par pašvaldības sniegtajiem atbalsta veidiem, bet trīs pieaugušie atzina, ka baidās no sociālā dienesta, jo sadarbības gaitā ģimenes situācija var parādīties tādā gaismā, kas var novest pie bērnu atņemšanas.

Z: Tas vien jau, ka Sociālais dienests, tas ir tāds...

Int.: Bubulis?

Z: Kad liekas, ka ir tā bailīgi nākt, vai tu beigās neparādi sevi no citas puses. Ka padomās, ka tu esi nevis tas vecāks, kas grib cīnīties, bet ka tomēr tu esi tas sliktais tajā visā. Tās bailes pazaudēt bērnus, kad tu dodies, un tāds vairāk. (Zane, pieaugušais).

S: Tas tāds vārds mani biedē – sociālais dienests, bāriņtiesa, nu, tādi vārdi biedējoši, nu, vēl policija, bet nav nekādas saistības mums bijušas. Sociālais dienests nav droši vien nekas traks, jo viņi arī reizēm vienkārši palīdz, ka mēģina palīdzēt. Bet liekās, nupat to bērnu savāks. Man viņi tā asociējās ar tādām lietām. Bet jā, es nezinu, nemāku tā pateikt, neesmu tā baigi iedzilīnājusies. (Skaidrīte, pieaugušais).

Likumsakarīgi, ka pieaugušie vairākās intervijās minēja, ka izvairās no sadarbības ar sociālo dienestu, jo tas stigmatizē ģimeni, nostāda to sliktā gaismā, tāpēc pie sociālā darbinieka ir gatavi vērsties tikai pilnīgas krīzes gadījumā. Divi pētījuma dalībnieki intervijās pauda pārstiegumu, ka, pārvarot šos aizspriedumus, sadarbība ar sociālo darbinieku bijusi patīkama un ļāvusi rast risinājumu problēmai. Vienā gadījumā, kā problēma norādīta sociālo darbinieku mainība.

T: Mums jau tās sociālās darbinieces mainījās diezgan bieži. Es saku, man grūti tā atcerēties pilnībā visas. (Tālis, pieaugušais).

Kā vienīgais ieteikums sociālā dienesta darbības uzlabojumiem, kas intervijās izskanēja, bija piedāvāt bērniem brīvprātīgi palīdzēt veco ļaužu pansionātos, lai bērniem ar uzvedības problēmām mācītu cieņu pret vecākiem cilvēkiem.

Dienas centru vai jauniešu centru pakalpojumi

Jauniešu centri vai vietas, kur pulcējas bērni, ir pakalpojumu veids, ko saista ar uzvedības un atkarību problēmu risināšanu. Dažās pašvaldībās tie tiek saukti par dienas centriem, tajos tiek rīkotas speciālas grupas mērķa grupas bērniem. Citās pašvaldībās ir jauniešu centri, kas specializējas tikai uz šo mērķa grupu. Pieaugušo skatījumā viena no šādu pakalpojumu priekšrocībām ir tāda, ka tie ļauj bērnam jēgpilni pavadīt brīvo laiku kontrolētā vidē.

A: Jauniešu centrs? Jā. Tur viņiem visādas spēles, viss kaut ko viņi tur dara. Un arī parunā, man liekas, ar tām meitenēm, kas tur strādā.

Int.: Tā ka tas ir palīdzošs?

A: Jā. Nestaigā vismaz pa ielām. (Agnese, pieaugušais).

Intervijas liecina, ka jauniešu centros tiek organizētas arī nodarbības uzvedības korekcijai un atkarību mazināšanai. Viena māte intervijā stāstīja, ka viņai bijušas kopīgas nodarbības ar meitu uzvedības korekcijai. Šīs nodarbības māte vērtēja pozitīvi, jo tas ļāva pavadīt laiku kopā un uzlabot attiecības.

Citā intervijā norādīts, ka jauniešu centros notiek arī grupu nodarbības jauniešiem, un tās tiek vērtētas pozitīvi. Lai arī ne visos gadījumos jaunieši izprot, kāpēc nodarbībā iesaistīti, viņi saredz ieguvumus, piemēram, ir ieguvuši izpratni, ko nevajadzētu darīt, patīkami pavadījuši laiku brīvā gaisotnē kopā ar vienaudžiem. Viens no intervētajiem jauniešiem uzskatīja, ka šī pakalpojuma forma viņam bijusi noderīgāka nekā darbs ar psihologu, jo tas bija noderīgi un interesanti vienlaikus.

Int.: Kāds bija tavš viedoklis par šīm jauniešu grupām?

T: Patiesībā tās bija noderīgas. Tur bija lielāka saikne starp cilvēkiem, un tāpēc tās strādāja labāk nekā individuālās sarunas ar psihologu. Tāpēc, manuprāt, būtu labi izveidot vairāk vietu, kur jaunieši var būt kopā un pavadīt laiku.

Int.: Tātad tavā izpratnē jauniešiem varētu palīdzēt jauniešu centri?

T: Jā, un tur varētu būt arī dažādi pasākumi – kaut kas interesants ar nelielām balvām, nakts pasākumi, nakts kino, kur vienkārši visi kopā skatās filmu uz lielā ekrāna. Tas radītu vidi, kur jaunieši justos labi. (Tālavs, 17 gadi).

Salīdzinot iespēju apmeklēt psihologu un iespēju apmeklēt jauniešu centru, jaunieši stāstīja, ka uz tām vienmēr vēlējies braukt, izlaidis tikai vienu reizi, kad bijis ārstniecības iestādē, un jauniešu centrā atradis īstus draugus. Tātad šis pakalpojums ir vērsts uz problēmu risināšanu, un vienlaikus ir tā forma, kas jauniešiem liekas pievilcīga un ļauj veidot attiecības ar vienaudžiem.

Kā lielākie šādu pakalpojumu ieguvumi tiek minēti kvalitatīva, kontrolēta vide, kur jaunieši var pavadīt laiku un saņemt atbalstu savu problēmu risināšanai viņiem pieņemamā un aizraujošā formā, kā arī iespēja veidot draudzīgas attiecības. Savukārt pie trūkumiem minēta pakalpojuma pieejamība, t.i. ne visur pakalpojums ir pieejams, īpaši laukos, kur teritoriālās reformas rezultātā daļa šādu centru ir likvidēti.

SIA “Bērnu un pusaudžu resursu centrs” pakalpojumi

Vairākās intervijās minēts PRC, kas sniedz multidisciplināru atbalstu bērniem ar dažādiem mentālās veselības riskiem. Pakalpojumus PRC bija izmantojuši seši bērni. Viena no mātēm intervijā vērtē pakalpojumu pozitīvi, jo tas meitas situāciju uzlabojis, kā arī bijis bez maksas, kas ģimenei ir bijis būtisks faktors ierobežotu finanšu līdzekļu apstākļos. Māte tomēr uzskatīja, ka meitai papildus PRC pakalpojumiem būtu vajadzīgs arī psihiatrs.

Int.: Pusaudžu resursa centru sāka apmeklēt dēļ kā?

D: Apmeklēja dēļ tā, ka viņa man negāja uz skolu. Tad mēs sākām meklēt visādus risinājumus, kā viņai palīdzēt, kā, motivēt viņu, to motivēt un atgūt kaut kā to dzīves mērķi, jo, kā viņa bieži vien saka, viņai, nu, nav nekādi mērķi, nu, nav. Un līdz ar to viņai viss liekas vienalga, viņai vienalga, ko apkārtējie domā. Bet man nez kāpēc liekas, ka viņai tomēr iekšēji ir svarīgi, ko tomēr apkārtējie domā, un tāpatās pārdzīvo. Un tāpat tas, ka viņa man minēja par to skolas maiņu un tā, un tad tikai viņa man rakstīja un teica, ka ar viņu tur neviens nerunā, ka viņai viss tur ir „zajebal“, viss ir apnicis, viss riebjas un nepatīk un tā. (Dace, pieaugušais).

Šajā gadījumā pieejams arī meitas vērtējums, kura atzina, ka arī viņai PRC jauniešu grupa patikusi labāk par psihologu. Viņa kā ieguvumu saredzēja attiecību uzlabošanos ar māti – pirms tam attiecības bijušas ļoti sliktas. Vairāki bērni, kas bija izmantojuši pakalpojumu, bija ar to apmierināti.

Arī viens no bērnu aprūpes iestādes pārstāvjiem, kam ir pieredze darbā ar lielāku bērnu skaitu, atzina, ka PRC pakalpojums bērniem patīk un viņi to labprāt izmanto. Divos gadījumos (vienā pieaugušais un vienā bērns) norāda, ka gribētu PRC pakalpojumu izmantot, bet tas ir grūti pieejams, jo ir rindas.

N: Nu, man laikam tur ir pieraksts, bet tur garas rindas. Es gribu uz to jauniešu centru. Jauniešu resursu centrs, uz to es gribu. Es nezinu, bet tur es gribētu iet. (Norberts, 16 gadi).

Savukārt viens puisis, kam Valsts probācijas dienests piedāvājis izmantot PRC pakalpojumu, norādīja, ka to nav izmantojis, jo neuzskata, ka viņam tur piedāvātā palīdzība ir atbilstoša un attālums no dzīvesvietas līdz pakalpojumam arī bijis liels. Vēl divi bērni norādīja, ka ir par PRC informēti, bet nedomā, ka tas būtu viņiem atbilstošs. Vienā citā gadījumā bērns bija izmantojis PRC piedāvātās konsultācijas, bet nesaskatīja no tām jēgu. To darīja, jo māte lika.

Bērnu aprūpes iestādes pārstāvis, kā konkrētā PRC pakalpojuma trūkumu norāda, ka tas pieejams bērniem no 12 gadu vecuma, tomēr būtu vajadzīgs arī jaunākiem bērniem un tā efektivitāti ietekmē vides faktori. Savukārt viens no bērniem, kas izmantoja PRC pakalpojumu, norāda, ka viena no piedāvātajām nodarbībām bērniem un vecākiem viņam šķiet pārāk gara, un tajā ir grūti nosēdēt, jo tas aizņem divas stundas.

Biedrības “Resiliences centrs” programmas “Dari” ietvaros nodrošinātais pakalpojums

Programma “Dari” minēta trīs pieaugušo intervijās un tiek pretrunīgi vērtēta. Viens no pieaugušajiem bija par programmu “Dari” informēts, bet viņam nebija viedokļa. Intervijās norādīts, ka programma “Dari” palīdz risināt uzvedības problēmas un tajā piedalās “sarežģīti” bērni. Viena no meitenēm, kas pieteikta programmā “Dari” no bērnu aprūpes iestādes, atgriezusies neapmierināta, jo uzskata, ka viņa neatbilst citiem programmā “Dari” iesaistītajiem bērniem, kas pārsvarā bijuši “Origo bērni”. Kā viens no riskiem bērnam, kurš piedalās programmā “Dari”, ir tas, ka, vienuviet pulcējot vairākus bērnus ar uzvedības problēmām, pats pakalpojums var kļūt par vidi, kas veicina uzvedības problēmas arī tiem bērniem, kuriem tās iepriekš nebija tik izteiktas.

I: Man arī viena cita meitene gāja tajā sociālajā dienestā Resiliences centra tajā programmā “Dari”. Arī viņai uzvedības traucējumi, viņu tur aizsūtījām. Viņa atnāk un saka: “Uz kurieni tu mani aizsūtīji?” Es viņai saku: “Kāpēc?” Viņa saka: “Tur ir visi ‘Origo bērni’”. Viņa neesot tāda, viņa sajūtās tajā kompānijā slikti, jo tur ir visi, kas ir zemāki par viņu, bet viņa to pirmo posmu izgāja un mēs vienojāmies, ka viņa vairāk neies. Tas arī, es, gribēdama labu, lai viņai viss kaut kas labāks būtu, viņa tika pie cilvēkiem, kas zemāki par viņu un viņa pakļaujas līdzī. Viņa jutās slikti, ka esmu viņu ielikusi pie tādiem cilvēkiem. Bet tas arī laikam līdz galam nebija izvērtēts vai tiešām atbilstošs... (Ivita, pieaugušais).

Pieaugušie intervijās sniedza negatīvus komentārus par programmas “Dari” atbilstību bērna vajadzībām, jo konstatēja risku bērniem iegūt zināšanas par atkarību vielu lietošanu. Tas liecina, ka svarīgi pirms pakalpojuma piešķiršanas vērtēt pakalpojuma atbilstību konkrētam bērnam, vērtēt rūpīgāk, iekļaujot vērtēšanā arī potenciālos riskus. Programmas “Dari” pozitīvais aspekts ir gatavība strādāt ar smagiem gadījumiem. Tomēr ierobežotā

informācija neļauj izdarīt plašus secinājumus, vai tiem bērniem, kuru situācija iesaistes brīdī bija daudz sliktāka, programma "Dari" sniedza kādus uzlabojumus un ieguvumus.

Mentora pakalpojumi

Kā viens no pakalpojumiem darbā ar jauniešiem ar atkarībām minēts mentors ar pieredzi atkarību pārvarēšanā. Mentors ir atbalsta un uzticības persona, kas bērnu iesaista dažādās aktivitātēs un motivē ar savu pieredzi. Mentors ļauj nodrošināt vairākas bērna vajadzības - veidot attiecības, socializēties un labi pavadīt laiku. Vairākās intervijās bērni norādīja, ka mentors viņiem ir būtisks cilvēks, ar ko viņi dalās savos noslēpumos un pilnībā uzticas. Minēti piemēri, kā šis pakalpojums strādā, un bērni bija apmierināti ar saņemto mentora pakalpojumu.

A: Es mīlu to programmu, es gribu tur atpakaļ, bet tas ir vienreizējs, tāpēc tagad man tur ir mentors, kas organizē to visu un mēdz dažreiz paņemt līdzi.

Int.: Kā tev ar mentoru?

A: Ideāli. (Aija, 15 gadi).

Bērni skaidroja, ka jūtas iedvesmoti no savu mentoru stāstiem. Pozitīvas atsauksmes ir arī par programmu "Palēciens", kas nodrošina mentoru atbalstu. Galvenie ieguvumi – iedvesmošana ar savu piemēru, draugs, atbalsta persona. No bērnu puses pozitīvi raksturota biedrības "Palēciens" organizētā nometne, kur tiek iesaistīti bērni ar mentoriem. Tā ir nometne ar pārgājieniem un nakšņošanu teltīs. No vienas puses šāda nometne ļāvuši bērnam jēgpilni pavadīt laiku, apgūt izdzīvošanas iemaņas, no otras puses nometnē bija paredzēti arī dažādi uzdevumi, kas ļāva bērnam iepazīt pašam sevi un citus.

Int.: Kāpēc tu esi šajā nometnē?

S: Interesanti izbaudīt apstākļus, pāriet pārgājienus un izbaudīt arī to, ka tu vari palikt mežā. Un tu zini, ja tāds gadījums notiks, tu zini, ko darīt tādā situācijā. Apmācoši tas ir... (Selga, 14 gadi).

Nometne tiek raksturota, kā pārgājienu sērija (katru dienu bērni noiet aptuveni 10 km). Pārgājiena laikā bērni iemācas sadarboties, domāt viens par otru, vienlaikus tas tiek raksturots kā jautrs un interesants process, kura laikā bērns var sevi izpaust un iegūt jaunas zināšanas.

Pētījuma dalībnieki stāstīja, ka bērns kopumā mentora pakalpojumu var saņemt 14 mēnešus un, savācot noteiktu punktu skaitu, var tikt pārgājienā uz ārzemēm. Punktus var vākt par līdzdalību dažādās aktivitātēs. Viens no mentora pakalpojuma dalībniekiem atzina, ka viņš varēja būt viņš pats, kā arī iederēties jauniešu vidū.

M: Mēs bijām, mums bija jāstaigā pa mežiem, dažādi izbraucieni. Mēs palikām pie jūras pa nakti – vienu vai divas dienas. Palikām pa naktīm visur. Mācījāmies, kā sarunāties ar cilvēkiem, piedalījāmies dažādos izaicinājumos. Tā bija pilna izaicinājumu pieredze. Mācījāmies par skautiem, mācījāmies šaut ar būtiskiem ieročiem, kā arī, kā nomaskēties. Tā bija vēl viena organizācija, kur mēs sadarbojāmies ar Pelēko vilku. Skautu nometne vai kaut kas tamlīdzīgs. Man tas

nesagādāja problēmas, jo biju piedalījies Jaunsardzē, un es sapratu, kā risināt dažādus izaicinājumus, piemēram, kā iekurināt uguni un citus praktiskus uzdevumus. (Marts, 17 gadi).

Kopumā programmu "Palēciens" jaunieši raksturoja kā jautru procesu, kura laikā viņš apguvis jaunas prasmes, iemācījies, kā samazināt savu nikotīna atkarību, mainījis skatījumu uz dzīvi. Šis jauniešs atzina, ka pats apsver iespēju kļūt par mentoru. Tomēr norādīja arī, ka viņa mentors šajā programmā viņa uzticību nodevis.

M: Mentors man bija, bet vairāk nav, jo es atteicos, jo toreiz tā mentoram uzticējos. Tagad burtiski uzticējos par visu kaut ko, un tad jau viņi nodeva tālāk visu bāriņtiesai, sociāliem un ar to man pietikās. (Marts, 17 gadi).

Kā vienu no lielākajiem programmas "Palēciens" ieguvumiem jauniešs atzina savu personīgo dzīves mērķu identificēšanu un strādāšanu pie tiem, bet kā lielāko trūkumu nosauca jau minēto uzticēšanās nodošanu.

Vienā gadījumā jauniešs nebija apmierināts ar programmu "Palēciens", jo tajā bija daudz jāiet, agri jāceļas un viņš sabojāja savas jaunās "krosenes". Tātad šī programma var nebūt piemērota tiem, kam nepatīk aktivitātes ārā.

Vairāki pētījuma dalībnieki bija piedalījušies programmā "Pārinieks". Šī programma ietver gan atbalstu pieaugušajiem, gan bērniem. Sākotnēji izvērtēšanas fāzē tikšanās notiek kopā bērnam ar pieaugušajiem, ko intervētie vērtē pozitīvi, jo tas uzlabo savstarpējās attiecības. Programmas "Pārinieks" ietvaros iespējams saņemt dažādu speciālistu, piemēram, narkologa vai psihologa, atbalstu. Viena no mātēm, kuras dēlam ir uzvedības problēmas, stāstīja, ka kopš bērns uzsācis programmu "Pārinieks", viņa uzvedība ir kļuvusi mierīgāka. Tomēr viņi šo programmu tikai uzsākuši, tāpēc plašāku vērtējumu sniegt vēl nebija gatavi. Tālākā posmā paredzēta bērna sadarbība ar viņa "pārinieku" - mentoru.

Pētījuma dalībniekiem bija atšķirīga pieredze un viņi bija dažādos pakalpojumu saņemšanas posmos. Kā galvenais **mentora pakalpojumu trūkums** tika minēts tas, ka mentori mainās. Viens no bērniem minēja, ka nu jau viņam ir trešais mentors. Tas saistīts ar faktu, ka piekrišot nodrošināt mentora pakalpojumu, mentori bieži vien neapzinās, ka tas aizņems vairāk laika nekā sākumā viņi domā. Tāpat arī attiecības ar bērnu ne vienmēr veidojas veiksmīgas. Likumiskie pārstāvji bērnu aprūpes iestādēs norāda, ka situācijās, kad gaidas no mentora neattaisnojas, tiek sagrauta bērna uzticēšanās.

Individuālās sociālās rehabilitācijas programma ar izmitināšanu bērniem ar uzvedības traucējumiem (jeb tā saucamais "Meža projekts")

"Meža projekts" ir programma, ko nodrošina nodibinājums "Latvijas SOS bērnu ciematu asociācija" un kas paredzēta bērniem ar uzvedības un atkarību problēmām. Bērnu aprūpes iestāžu pārstāvji norāda, ka bērni šo programmu parasti neizvēlas, jo tā nozīmē pilnīgu vides maiņu un ierobežotu iespēju sazināties ar draugiem un tuviniekiem. Neskatoties uz to, pieaugušie šobrīd šo programmu vērtē kā ļoti noderīgu.

Programmas priekšrocības ir ģimeniska vide lauku apvidū, kas mazina iepriekšējās vides ietekmi un palīdz bērnam atteikties no atkarību izraisošo vielu lietošanas. Ir divi gadījumi kad intervijās ir minēta šīs programmas izvēle, bērna otra alternatīva ir soda izciešana ieslodzījuma vietā. Vienā no bērnu aprūpes iestādēm pieaugušais skaidroja situāciju par vienu no audzēknēm:

I: Mēs viņu gribējām sūtīt SOS "Meža projektā". Viņa kategoriski atteicās, visādi viņai..., jo mēs zinājām, ka viņai draudēs tas cietums, ka labāk, ka viņa aiziet uz to projektu. Tur ģimeniska vide un viss, viņa atteicās un ne pa kam. Un tad, kad viņa bija cietumā, es viņai teicu, lai viņa iznāk un tad mēģina. Viņa teica, ka padomās, bet tagad, kad es atkal ar viņu sāku runāt par to projektu...Bez viņas piekrišanas neko nevar izdarīt. Un mums ir arī viņai bāriņtiesas lēmums, ka viņai ir piespiedu ārstēšana, bet, ja viņa pasaka „nē”, nevar. Tad viņa ir aizbēgusi no visām iespējamām slimnīcām. Ir mēģināts ārstēt, bet, ja viņa pasaka „nē”, nevar. (Ivita, pieaugušais).

Programma ir jauna, un tajā piedalās tikai tie bērni, kuri paši piekrīt un ir motivēti mainīties. Līdz šim visi bērni, kas uzsākuši dalību, joprojām turpina saņemt pakalpojumu, tāpēc vēl nav iespējams novērtēt programmas ilgtermiņa ietekmi. Tomēr pieaugušie programmas šī brīža rezultātus vērtē pozitīvi un uzskata, ka programma palīdz bērniem mainīties un sākt normālu dzīvi. Vienlaikus pastāv bažas, vai pēc diviem gadiem, kad bērni atgriezīsies savā iepriekšējā vidē, šie rezultāti saglabāsies.

Int.: Vai ir kaut kādas lietas, ko domājat arī no [...] programmām, kur jūs esat redzējuši, ka viņām ir efekts uz uzvedību, ir tās izmaiņas, varbūt tādas paliekošākas, ka jūs redzat, ka kaut kas tur ir bijis efektīvs?

I. Tad, kad beigsies tas "Meža projekts" un, ja viņi neatgriezīsies savā iepriekšējā dzīvē, tad es varēšu teikt, ka.... . (Ingeborga, pieaugušais).

Līdz šim brīdim lielākie ieguvumi programmā iesaistītajiem bērniem ir mācību atsākšana, smēķēšanas atmešana, sporta nodarbību uzsākšana. Tātad ir virkne pazīmju, ka bērnu dzīve, vismaz noteiktajā laika posmā, ir uzlabojusies. Jāatzīst, ka tie bērni, par kuriem bija runa intervijās, mācījās attālināti.

Kā galvenais programmas trūkums vienā intervijā minēts tas, ka programmā iesaista tikai motivētos bērnus, proti, ja bērns atsakās, bērns programmā netiek uzņemts, kā arī tiek veikta salīdzinoši gara priekšizpēte, kuras laikā bērns var pārdomāt. Priekšizpēte tiek veikta, lai saprastu vai bērns atbilst programmas saņemšanas nosacījumiem un vai ir motivēts.

Bērnu, kas programmā piedalās, viedoklis netika noskaidrots viņu ierobežotās saziņas iespēju dēļ, kas ir viens no programmas nosacījumiem.

Sociālā pedagoga atbalsts

Sociālais pedagogs tiešā veidā intervijās pieminēts 18 reizes un netika skatīts kādu konkrētu vajadzību risināšanai. Tas drīzāk ir tas speciālists, kas saskaras ar bērniem,

kuriem izglītības iestādē, tai skaitā pirmskolas izglītības iestādē, ir uzvedības problēmas. Līdzīgi kā sociālo darbinieku gadījumā sadarbība raksturota ļoti polarizēti – ir tādi, kam sociālais pedagogs bijis kā atbalsts un draugs, citiem – tieši pretēji, veidojies konflikts un sadarbība nav izdevusies.

M: Viņa man sniedza vairāk atbalsta nekā vecāki. Viņa pat ieteica mēģināt katru dienu samazināt cigarešu skaitu, un vienā brīdī es pat kādu nedēļu nepipēju. It kā bija iecerēts to izdarīt mēnesi, bet svētku nedēļā es atkal sāku pipēt. Tad es sapratu, ka, ja pārāk strauji mēģini atmest, tas var radīt problēmas ar veselību. Jo īpaši nedrīkst to darīt pārāk strauji. No rīta pieceļoties, es biju dusmīgs un īgns visu dienu, un tas nepalīdzēja. Tāpēc sapratu, ka ir jāiet lēnāk un jāpieiet tam pakāpeniski. (Marts, 17 gadi).

Int.: Ir arī skolā, vai jūs to esat izmantojuši, skolā ir sociālais pedagogs?

T: Jā, dēls pie viņa katru dienu pa lielam iet.

Int.: Tad tas jau ir jums kā atbalsta persona.

T: Jā, nu, dēlam. (Tālis, pieaugušais).

Pieaugušie, kuru bērni saskaršies ar uzvedības vai atkarību problēmām, novērtē, ja izglītības iestādē, tai skaitā pirmskolas izglītības iestādē, ir izveidots skaidrs problēmu risināšanas algoritms, t.i. darbības plāns, kur sociālais pedagogs vada sarunu ar pieaugušajiem un palīdz meklēt risinājumu – tad viņiem ir pārliecība, ka tiek meklēts risinājums. Sociālais pedagogs sniedz informāciju arī par to, kur pieaugušais vēl var griezties, lai labāk risinātu bērnu problēmas. Tomēr trīs intervijās pieaugušie un bērni bija kritiski par saņemtajiem ieteikumiem, jo, viņuprāt, tie neatbilda bērna vajadzībām, piemēram, bērnam, kam ir uzvedības problēmas, tika ieteikta smaguma sega⁴ vai logopēds. Vienā gadījumā bērns norādīja, ka sociālā pedagoga galvenais uzdevums ir aizrādīt.

A: Bet sociālais pedagogs, viņa tur arī dažreiz pārspīlē. Piemēram, ja man kabatā stāv... Man var jeb kas stāvēt uz galda. Man ir kaut vai, es nezinu, man uz rokas varētu būt pulkstenis, viņa man teiktu, lai es ielieku somā. It kā kaut ko tur varētu izdarīt. Viņi ir daudziem aizrādījuši. Skolotāji vienkārši vairāk nekaro, viņi necenšas neko darīt ar to, bet sociālais pedagogs vēl mēģina. (Aļģis, 13 gadi).

Viens no bērniem skaidroja, ka sociālā pedagoģe mēdz pati aizsvilties un dusmās kliegt uz bērniem, ja viņi rīkojušies nepareizi.

E: Pa dienu viņa ir ļoti laipna, kamēr nav izdarīts nekas slikts, bet tad, kad tu aizej un sēdi un runā, viņa paliek ļoti agresīva un riktīgi sāk blaut virsū – un viss šitais un tas, tāpēc viņa nevienam nepatīk. (Ernests, 16 gadi).

Savukārt cits bērns norādīja, ka sociālā pedagoģe visu laiku mudina mācīties, bet, ja bērns prasa reālu palīdzību mācībās, tad to nesniedz, tāpēc viņš šo palīdzību vērtē kā nederīgu.

⁴ Smaguma segas ir izgatavotas no īpašiem materiāliem un pildvielām, kas ļauj tām radīt vieglu spiedienu uz ķermeni. Tās iesaka izmantot cilvēkiem ar trauksmi, bezmiegu, UDHS, autismu, sensorās apstrādes traucējumiem.

Arī kāds no pieaugušajiem norādīja, ka sadarbība ar sociālo pedagogu bija neveiksmīga, jo apsolītais uzvedības korekcijas plāns netika realizēts pedagoga aizņemības dēļ.

K: Un it kā tika izstrādāts ar sociālo pedagogu, ka viņi ieviesīs kaut kādu sistēmu, ka viņam, lai viņš... [..] Nu, tāda tā kā uzskatāma atskaišu sistēma, kur varēs par to viņa uzvedību, viņu tā kā turēt līdz. [..] Ideja viņiem bija, bet nekad netika izstrādāta, jā, un mēs tikām pārsvarā saukti un teikti - paņemam viņu uzreiz pēc skolas. (Katrīna, pieaugušais).

Vienā gadījumā sadarbība ar sociālo pedagogu novērtēta kā ļoti slikta. Pētījuma dalībnieks uzskatīja, ka sociālais pedagogs vajājis viņa meitu, kā rezultātā meitai radās paškaitējuma domas. Šādam cilvēkam, kā uzskata pētījuma dalībnieks, izglītības iestādē strādāt nevajadzētu.

A: Nu tas saistīts, jo nu, jo īstenībā viss galvenais konflikts jau bija ar sociālo pedagoģi, un galvenais konflikta iemesls bija nevis [dēls], bet [meita]. Vispār nonāca tik tālu, ka [meita] sāka domāt par pašnāvību. (Aivis, pieaugušais).

Galvenie ieguvumi no sociālā pedagoga atbalsta minēta motivācija cīnīties ar atkarībām, attiecību veidošana ar bērniem, informācijas sniegšana un konfliktu moderēšana. Savukārt **galvenie trūkumi** – formāls atbalsts, negatīva attieksme pret bērniem, problēmu ignorēšana, solījumu nepildīšana, uzvedības problēmu saasināšana. Arī šajā gadījumā acīmredzot nav iespēju vispārināt, jo atšķiras gan sociālie pedagogi, gan bērni, līdz ar to vērtējums drīzāk ir sniegts par konkrētā sociālā pedagoga sniegto pakalpojumu konkrētajam bērnam, nevis par sociālā pedagoga pakalpojumiem kopumā.

Atbalsta pakalpojumi mācībās

Atbalsta pakalpojumi mācībās tiek saistīti nevis ar bērnu vajadzībām, bet drīzāk ar to gadījumu risināšanu, kad bērni nevēlas mācīties. Intervijās ar pieaugušajiem tika atzīts, ka bērniem, kas nemācās, kam ir zema motivācija mācīties, ir jāsniedz ļoti liels atbalsts, lai viņi varētu sekot līdz mācību programmai. Četros gadījumos bērniem bija atvieglojumi vai individuāli mācību plāni, kas ietver arī papildu atbalstu no izglītības iestādes - atgādņu izmantošanu, papildu konsultācijas, pagarinātu mācību ilgumu. Tomēr divās intervijās norādīts, ka šis atbalsts tika nodrošināts formāli.

K: Kad ir tie mācību atvieglojumi, un it kā par to tiek informēti visi skolotāji, bet viņi to aizmirst. Nu, tajā ikdienā stundā viņi, nu, nestrādā ar to bērnu. Es saprotu, ka nevar 30 bērnu klasē, protams, viņš nevar tas pedagogs, bet tajā pašā laikā... (Ksenija, pieaugušais).

Vienā gadījumā bērna māte norādīja, ka bērnam ir iespēja apmeklēt konsultācijas, kur pedagogs var papildus skaidrot bērnam neapgūto mācību vielu. Tomēr arī tajās ne vienmēr pedagogs var pievērsties katram bērnam, jo vienlaikus tiek veikta kontroldarbu pārrakstīšana un iekavētās mācību vielas skaidrošana.

Četrās intervijās kā atbalsts mācībās tika minēts logopēds, kurš gan palīdzējis apgūt to, kā mācīties, gan kā sadzirdēt noteiktās skaņas. Sadarbība ar logopēdu visos gadījumos raksturota kā laba un noderīga, tā pozitīvi ietekmējusi bērna sekmes, tomēr pieaugušie gribētu zināt vairāk, kāds ir nodarbību saturs un kādu atbalstu vajadzētu sniegt pašiem vecākiem.

D: Par nožēlu man, jo tas ir mans lauciņš. Gramatika un viss... Un viņam tas nav. Un skolotāja toreiz ieteica, ka logopēds palīdzēs viņam dzirdēt. Nu, dzirdēt tās skaņas pareizās. Gan arī pieturzīmes saklausīt, ja. Un to... tas viņam... sākumā viņš, protams, pretojās, jo trešajā klasē, kurš iet pie logopēda... un tad man viņam bija jāskaidro, ka tas nav... runāt tu māki, bet... Bet tev, pilnīgi citādāk strādās ar tevi. Tev palīdzēs. Un pēc tam viņš ļoti labprātīgi. Viņam laikam bija ļoti laba sadarbība ar to logopēdu, un... (Dina, pieaugušais).

Sešās intervijās iekļautas norādes, ka atbalstu mācībās bērniem nodrošina pieaugušie, katru dienu pēc mācību stundām, papildus mācoties kopā, īpaši pirms pārbaudes darbiem. Bet tas negatīvi ietekmē bērnu un pieaugušo savstarpējās attiecības, kā arī rada grūtības pieaugušajiem saskaņot darbu ar privāto dzīvi un bērna mācībām. Tāpat tas nav risinājums, ja pieaugušie nespēj sniegt bērniem atbalstu.

K: Nu, es teiksim, sēžu klāt un lieku viņai tur rakstīt vai pārrakstīt to formulu vai, nu, tad arī ir labāk, nu, ja mēs izgriežam no kaut kādām izkopētiem materiāliem vai kaut kur, tad ielīmējam, tad arī viņa zina, kur tas ir, viņa atceras to. Viena lieta, ka viņa tās atgādnas aizmirst lietot vai arī, nu, negrib lietot. (Ksenija, pieaugušais).

D: Bet, ko es esmu sapratusi... Pirms pārbaudes darbiem, iepriekšējā vakarā ir jāsež. Jāskaidro. Jāzīmē. Gan shēmas, lai viņam... tad viņam sanāk [...].

Int.: Vai ir kāds atbalsta veids, ko jūs redzētu, kas varētu palīdzēt, nu, jūsu bērniņam, nu tā kā... pašam mobilizēties vairāk uz savām lietām un pienākumiem?

D: Kā atbalstu... es pieļauju, ka jā... nu, skolā noteikti noderētu stundās palīgs. Nu, ne tikai, protams, manam, bet kas palīdzētu... (Dina, pieaugušais).

Lai nebojātu savas attiecības, bet vienlaikus sniegtu bērniem atbalstu, vairāki pieaugušie atzīst, ka algo privātskolotājus, kuru cenas ir no 15 eiro līdz 40 eiro par nodarbību. Šo palīdzību sniedz cilvēki ar zināšanām mācību priekšmetos, bet šie pakalpojumi gandrīz nekad nav reģistrēti. Pieaugušie pedagogus atrod caur sociālajiem tīkliem vai privāti. Privātskolotāju apmaksa ir papildu izdevumi ģimenes budžetā.

Int.: Jā, bet tu teici, ka [...] meitai ir privātskolotāji. Kas ir tas iemesls, kāpēc jūs izvēlējāties privātskolotāju? Kāpēc jums nepietika, nu, tikai ar skolu?

E: Nu, tādēļ, ka viņai nepietika, viņai vajag individuālo pieeju, lai viņai vairākas, vairākas reizes stāsta vienu un to pašu. Jā, privātskolotāja ir divreiz nedēļā, kaut kādus, nu, ko mums vajag, ņem matemātiku, latviešu valodu un tā tālāk, bet, nu, viņai vienalga, nu, viņai vajag to individuālo. Jā, kad viņai izstāsta un atkārto vienu un to pašu lietu vairākas reizes, kas, manuprāt, arī diezgan traki, arī ir tajā mācību sistēmā bet, nu, daudzi bērni tiek galā. Vai, es nezinu, ģēniji visi. (Efeja, pieaugušais).

K: Nu, es vedu reizi nedēļā uz stundiņu, tie ir 15 eiro, nu, tā kā, bet, nu, tas viss neoficiāli. (Ksenija, pieaugušais).

Reāli tas nozīmē, ka daļai bērnu vajadzīgs papildu atbalsts, jo mācības izglītības iestādē nenodrošina pietiekamas zināšanas. Tāpēc pieaugušie papildus maksā, lai nodrošinātu bērnam zināšanas noteiktās mācību vielas apgūšanai. Tās ir būtiskas papildu izmaksas, īpaši gadījumā, ja ģimenē ir vairāki bērni, kam vajadzīgs atbalsts.

Piecos gadījumos mācību sasniegumi tiek saistīti ar pedagogu un viņa attieksmi pret bērnu. Labs pedagogs veicina bērnu vēlmi mācīties (pieminēts piecos gadījumos), slikts – rada nepatiku pret mācību priekšmetu un mācībām kopumā (pieminēts divos gadījumos).

M: Kamēr nebija šīs skolotājas, bērns nemācījās vispār. Viņš pat palika uz otru gadu un tas viņu neuztrauca – skolotāji vienkārši atbildēja: "Tev vajag – tu arī lasi." Tas radīja attieksmi: "Es daru, ko gribu." Nebija nekādu robežu. Tad parādījās šī skolotāja. Viņa skaidri parādīja, ka viņa ir skolotāja.

Int.: Jā, bet skolotāji taču neļauj?

M: Nē. Viņas balss intonācija un stingrība. Viņa neļauj, bet runā tā, ka bērni saprot – viņa ir autoritāte. (Matilde, pieaugušais).

Viens no pieaugušajiem norāda, ka, ja bērns nerod iespējas uzlabot attiecības ar pedagogu, labāk būtu bērnam mainīt izglītības iestādi.

L: Ja konfliktus ar pedagogiem, ar skolu, ar visu pārējo tu nevari atrisināt, varbūt ir jāmeklē cits ceļš vai cita skola, vai cits pedagogs, vai vēl kaut kas jādara, nevar sēdēt un gaidīt, kamēr tas viss atrisināsies un neko. (Laima, pieaugušais).

Trīs no pieaugušajiem kā risinājumu, lai nebūtu jāsaskaras ar bezgalīgam izglītības iestādes darbinieku sūdzībām, mācībām izvēlas privātās izglītības iestādes, tai skaitā pirmskolas izglītības iestādes un maksā par to. Savukārt vēl vairāki pētījuma dalībnieki norādīja, ka paši vai viņu bērni izvēlas attālināto mācīšanos. Būtiski, ka divi no bērniem, kas dzīvo bērnu aprūpes iestādēs, bija izvēlējušies attālinātu mācību formu kā sev piemērotāko. Vēl pieaugušie kā risinājumu izmantoja mazas izglītības iestādes, kurās pedagogam ir jāpievērš uzmanība mazākam bērnu skaitam.

G: Mēs esam atraduši risinājumu veidu. Es tūlīt pastāstīšu, bet tur krītas tās atzīmes. Un es viņam saku, tu zini, kas no tā visa ir labums. Nav nevienas piezīmes. Un man nezvana no skolas un neprasa, nesaka ka tu tur nebiji ar mācību līdzekļiem vai tur nebiji izpildījis kaut ko, vai es nezinu. Tas ir forši, mierīgi, mierīgāk. Mierīgāks viņš tiešām ir, mierīgs un mani netrobo, un viss ir labi. Risinājumu atradām - viņam draugs, kāpēc viņš pats ir tajās attālinātajās mācībās, jo draugs arī mācās attālināti. (Granta, pieaugušais).

Int: Cik jums tas maksā?

V: Privātskola ar pašvaldības atbalstu aptuveni 90 eiro, un tad man sanāk bez tā 320 eiro laikam. Aptuveni 400 eiro ir tā skolas maksa, laikam, jā, un pēc tam no pašvaldības ir daļējais finansējums. Es esmu lūgusi pašvaldībai apmaksāt pilnībā, jo ir precedenti, bet no tā es saņēmu atteikumu. (Velta, pieaugušais).

Aplūkojot šos atbalsta pasākumus, var secināt, ka atbalsts mācībās netiek sniegts, tādā veidā, lai bērni ar atkarību un uzvedības problēmām justos atbalstīti un tiktu panākts reāls risinājums zināšanu apguvē. Ja risinājumi ir atrasti, tie saistīti ar pieaugušo būtiskiem papildu finansiāliem izdevumiem vai laika ieguldījumu, taču tie nav pieejami, ja pieaugušie to nevar vai nav motivēti atļauties. Ja bērni ilgstoši neapgūst nepieciešamo mācību vielas apjomu un vairākas reizes paliek uz otru gadu, pastāv risks, ka viņi pārtrauc mācīties vispār, kas nozīmē, ka tas ietekmē arī viņu iespējas iekļauties darba tirgū.

Profesijas izvēle un darbs

Jaunieši, kas piedalījās intervijās, norāda, ka palīdz pieaugušajiem ikdienā, un seši no viņiem vasarā ir strādājuši, lasot ogas, palīdzot būvniecībā vai sabiedriskajā ēdināšanā. Vairāki jaunieši norādīja, ka plāno strādāt šajā vasarā atkal, izmantojot vasaras prakses iespējas.

Int.: Varbūt tu strādā?

V: Pagaidām nē. Varbūt šeit, vasarā, strādāšu. Hesburgerā.

Int.: Tādi plāni, ja?

V: Jā. (Visvaldis, 15 gadi, un Valērija, 17 gadi).

Tomēr šie vasaras darbi tiešā veidā nav saistāmi ar jauniešu nākotnes plāniem. Divi jaunieši strādāja arī intervijas norises brīdī, jo bija pārtraukuši mācības un bija vajadzīga nauda – viens strādāja kafejnīcā, otrs veikalā par krāvēju. Vienā gadījumā darbs bija motivācija atsākt mācīties, lai nākotnē būtu iespējas strādāt vieglāku darbu.

Uz jautājumiem par profesijas izvēli vairumam jauniešu nebija skaidras atbildes. Dažos gadījumos viņi runāja par darbu lauksaimniecībā vai pavāra, IT speciālista, manikīra speciālista, biškopja profesiju. Vienā no intervijām jaunieta norādīja, ka tikko sasniegs 18 gadu vecumu, dosies uz ārzemēm bez skaidra plāna, ko darīs un kur strādās. Vienā gadījumā jauniešiem bija izteikta aizraušana ar tehnoloģijām un datoriem un viņa profesijas izvēle ir saistīta ar vēlmi nodarboties ar šādām lietām nākotnē.

Interese izglītība un brīvā laika pavadīšana

Intervijās pētījuma dalībnieki interese izglītībai, sporta nodarbībām un citām brīvā laika aktivitātēm, lieto apzīmējumu “pulciņi”, kas nav pakalpojumi, kas tiešā veidā ir plānoti uzvedības vai atkarību problēmu mazināšanai, tomēr atbilst vairākām pētījuma dalībnieku nosauktajām vajadzībām (vajadzības pēc jēgpilnas brīvā laika pavadīšanas, vajadzība iekļauties un veidot attiecības), kuru neapmierināšanu pētījuma dalībnieki intervijās saista ar uzvedības un atkarību problēmu attīstību.

Int.: Varbūt kaut kādu, ne tikai sporta pulciņā, bet vispār brīvā laika pavadīšanai, ko viņiem iedot? Nu, ko viņiem iedot, ko viņi varētu darīt?

G: Kvalitatīvu laiku, kas... tādu laiku, kad tu kaut ko dari un tas laiks paskrien vienkārši... Ka tevi riktīgi interesanti ir.

Int.: Vai es pareizi sapratu, ka tas varētu būt "atrast katram jaunietim piemērotu aktivitāti", kas viņu aizrauj?

G: Jā. Jebkādu. (Gatis, 18 gadi).

Pulciņi ir pieaugušo kontrolēta vide, kurā tiek apgūtas dažādas nodarbes vai veiktas dažādas aktivitātes. Pētījuma dalībnieki uzskata, ka nodarbošanās aizpilda brīvo laiku, vienlaikus samazinot to laiku, kurā tiek darīts kas sociāli nosodāms. Vairāki bērni, kas bija izmēģinājuši atkarību izraisošas vielas, bet nebija kļuvuši atkarīgi, skaidroja to ar citām aktivitātēm, kas novērsušas domas un palīdzējušas nelietot. Divi no tiem, kas nebija pārtraukuši lietot atkarību izraisošas vielas, to skaidroja ar ierobežotām iespējām atrast sev piemērotas nodarbes un garlaicību.

Tomēr aplūkojot šo ideju kritiski, tas drīzāk ir viens no kultūras pieņēmumiem, ka bērniem ar strukturētu dienu nav atkarību problēmas, un viņi nesaskaras ar uzvedības problēmām. Vairāki bērni intervijās norādīja, ka, lietojot vielas, viņi ir pārtraukuši nodarboties ar aktivitātēm, kas aizņēma viņu laiku pirms tam vai dara to reti. Par to liecina arī kādas mātes pieredze, kas spieda savus dēlus apmeklēt pulciņus.

K: Nu, viņiem bija līdz kaut kādiem padsmiņiem treniņiem, uz kuriem es diezgan tā kā viņus spiedu iet, nu, neteiksim, nu, nu, bet viņiem bija jāiet. Viņi visu laiku mēģināja arī kaut kā, bet mums bija divas izvēles iespējas – vai tu ej uz džudo vai tautas dejām. (Ksenija, pieaugušais).

Šīs mātes pūliņi neattaisnojās, jo neatkarīgi no pulciņu apmeklēšanas dēļi uzsāka lietot atkarību izraisošas vielas. Arī citās intervijās ar bērniem, kam bija procesu atkarības vai kas lietoja narkotiskās vielas un alkoholu, tika norādīts, ka pulciņi šādās situācijās tiek pamesti.

Int.: Ārpus klases nodarbībās piedalās?

M: Šobrīd viņš nekur nepiedalās. Nekas īpaši neinteresē. Florbolu pameta, futbolu arī.

Int.: Kāpēc?

M: Nezinu... Varbūt nepatika kompānija, varbūt vienkārši apnika. Viņš to īsti nepaskaidroja. Vienkārši pateica: "Vairs negribu." Un viss. Man šķiet, ka viņš pats nezina, ko grib. (Matilde, pieaugušais).

Tomēr vienlaikus bērni saskata pulciņu nozīmi atkarību ārstēšanas procesā, lai novērstu savas domas no lietošanas. Vairāki bērni, kas cenšas atmest atkarību izraisošo vielu lietošanu, intervijās norāda, ka izvēlas fiziski nogurdinošus sporta veidus (skriešanu, boksu, cīņas sportu).

Pieaugušajiem, kuriem ir bērni ar uzvedības problēmām, īpaši tie, kuriem agresīva uzvedība vai pārmērīgs kustīgums, sporta nodarbības izmantoja, lai bērnu fiziski nodarbinātu, un bērnam būtu vieglāk koncentrēt uzmanību mācībām. Šie pieaugušie saskatīja pulciņu apmeklējumiem pozitīvus rezultātus. Vienā gadījumā māte norādīja, ka būtiski ir arī tas, ka, ja izglītības iestādē bērna kustīgums tiek kritizēts, tad sportā bērns varēja justies labi, veidot draudzīgas attiecības. Kāda cita māte stāstīja, ka bērniem ar

uzvedības problēmām sākotnēji bija grūti atrast pulciņus, kas aizrauj, tomēr, kad tas izdevās, bērna uzvedība mainījās uz pozitīvo pusi.

S: Viņš, kad mācījāmies [nosaukums] skolā, viņš man gāja džudo pulciņā, tad mēs... džudo pulciņu viņš vairs apmeklēt negribēja, tad mēs devāmies uz peldēšanas pulciņu, tas viņam ļoti patika. Un es visu laiku mēģināju, ja nav viens pulciņš, tad obligāti ir jābūt kādam citam tā vietā, ka tu nevari neko nedarīt. Nu, vot, tad pagājušogad visu vasaru viņš spēlēja futbolu. Un ļoti bija aizrāvēs ar sportu, kad katru vakaru iet ar meitenēm un puisiem uz laukumu un spēlē. Un kopš pagājušā gada oktobra viņš man iet [nosaukums] sporta kompleksā uz futbola nodarbībām, jā, trīsreiz nedēļā pa stundai, reizēm pat paliek ilgāk. Tas viņam ļoti, ļoti patīk. Viņš ir ļoti aizrāvēs ar futbolu. Viņi tad braukā arī uz sacensībām. Tā kā es domāju, ka viņš ir īstajā vietā. (Skaidrīte, pieaugušais).

Intervijas liecina, ka pieaugušo un bērnu izvēlēs ne vienmēr sakrīt. Tomēr, ja bērns pulciņa izvēli neatbalsta, pulciņš netiks apmeklēts.

Tātad **galvenais ieguvums**, ko akcentē gan bērni, gan pieaugušie ir kontrolētā vidē veiktas jēgpilnas nodarbes, iederēšanās un attiecību veidošana. Savukārt runājot par **trūkumiem**, vairākkārt pieaugušie un bērni min, ka ne vienmēr bērni var atļauties apmeklēt tos pulciņus, ko vēlētos, jo tas prasa papildu finanses.

N: Es gribētu ļoti iet pie zirgiem, jā, es gribētu uz jāšanas treniņiem, man ļoti daudzi draugi un paziņas ir teikuši, ka zirgi ļoti palīdz no atkarībām un visu šo, ka tu par to aizmirsti. Vēl mani interesē klavieres, klavieres es biju spēlējis trīs gadus, bet es aizgāju no tās skolas un beidzu spēlēt, bet es gribu vēl. Ir vēl tautas dejas, bet tautas dejās ir tāda fiča, ka tur vajag češkas un pastalas, tas viss ir dārgs process. (Norberts, 16 gadi).

Uz šo problēmu norādīja arī jaunieši, kam ir atkarību risks – viņi vēlētos apmeklēt sporta zāli, motokrosu, jāšanu un dejošanu, bet tas nebija iespējams ierobežotā finansējuma dēļ. Dīvos gadījumos ierobežojumi, kas ietekmēja jauniešu iespējas apmeklēt “sapņu pulciņu”, saistījās ar dzīvesvietu. Bērni dzīvoja laukos, un tur pulciņi, kas viņu interesē, nebija pieejami.

Lekcijas un kursi vecākiem un atbalsta grupas audžuvecākiem

Lekcijas vecākiem un atbalsta grupas audžuvecākiem ir pakalpojumi, kas intervijās saistīti ar vajadzību pēc atbalsta pieaugušajiem, labākai bērna audzināšanai, un tātad nodrošina bērna vajadzību pēc drošas vides. Lekcijas izmantojuši pieaugušie, kam ir bērni ar uzvedības problēmām. Intervijās tika minētas dažādas lekcijas. Daļa norāda, ka ir piedalījušies lekcijās par bērnu emocionālo audzināšanu, lekciju kursā “Ceļvedis audzinot pusaudzi” (CAP), citi nevarēja precizēt lekciju nosaukumu. Lekcijas par bērnu audzināšanu pieaugušajiem intervijās minētas 29 reizes.

G: Jā, es gāju ar, es izgāju kādas trīs lekcijas es noklausījos, vai divas, nu, tos kursus izgāju. Divus pilnus kursus, jā – ceļvedis audzinot pusaudzi, droši vien bērna

emocionāla audzināšana. Un tad vēl tā [vārds] vēl bija, bija vēl viens, vēl viens kurss bija. Tas arī bija par pusaudžiem, tieši par visu to. (Grieta, pieaugušais).

Z: Kad gāju kursus papildus, tad BEA kurss, pēc tam CAP kursi, jo CAP kursi ir vairāk tam vecākajam bērnam, jo tas par pusaudžiem. Tas bija tas brīdis, kad es aizgāju pie mammas bišķiņ padzīvot, man mamma ļoti liels atbalsts bija, jo es nevarēju vienkārši fiziski visu paspēt, tad mamma bija tas atbalsts, kas palīdzēja ātrāk visu izdarīt, ar kuru es varēju arī parunāt, kaut kādos stresa momentos. (Zane, pieaugušais).

Pieaugušie, kuri šādus kursus bija apmeklējuši, tos vērtēja kā **ļoti pozitīvu ieguvumu** - apgūtas jaunas metodes, kā komunicēt, kā bērnus disciplinēt. Tas ir būtiski, jo pieaugušie atzīst, ka bērnu audzināšanas principi, salīdzinot ar viņu bērnību, ir mainījušies un vecie principi vairs nedarbojas.

Atbalsta grupas audžuvecākiem pieminētas tikai trīs reizes (divās intervijās), bet skatītas kā būtisks emocionāls atbalsts un padomdevējs audžubērnu audzināšanā. Bet tikai viens no pieaugušajiem intervijā norādīja, ka ir šo pakalpojumu izmantojis. Vairākas reizes tas tika pieminēts, runājot ar audžuvecākiem, lai rekrutētu bērnus intervijām (respektīvi, ārpus formālās interviju daļas). Cik varēja nojaust, atbalsta grupas darbības principi bija līdzīgi, tikai attiecās uz specifisku mērķa grupu – audžuvecākiem.

Abus pakalpojumus izmantojušie pieaugušie tos novērtē kā iespēju uzzināt, ka arī citi pieaugušie saskaras ar līdzīgām problēmām un ir pārstiegti, ka vienu problēmu dažādi pieaugušie risina atšķirīgos veidos. Ieguvums ir arī savstarpēja dalīšanās pieredzē, atbalsts, uzdevumi, kas lika satuvināties ar bērnu, un informatīvie materiāli, kas tika pārskatīti arī pēc kursu beigām, saskaroties ar jaunām problēmām.

G: Vienvārdsakot, kad nu tur bija ļoti daudz kādas tādas frāzes, kas arī palika galvā. Ja tad, kad. Kas man visvairāk laikam patika pašā sākumā. Tas teikums tāds – kad, esot šeit, mēs visi runājam, mēs dalāmies ar savu pieredzi un visu, un jāatceras viena lieta – nekas nav nepareizi. Un tas palika ļoti, ļoti prātā, kas arī ļoti, ļoti palīdzēja. [...] Mēs esam normāli cilvēki, un mēs varam dzīvot, un mēs varam kļūdīties, un mēs varam mācīties. Un tas laikam ir tas, kas man visvairāk patika, ka nevis es dzīvoju kaut kādos standartos, kaut kādos sabiedrības uzliktos standartos. (Granta, pieaugušais).

Lielākie **trūkumi**, kas minēti, runājot par šiem kursiem, ir nespēja pielāgot kursu apmeklējumu savam darba grafikam (maiņu darba laiks), problēma atrast, kas kursu laikā pieskatītu bērnus, kā arī grūtības izbraukāt no lauku reģioniem. Lai uzlabotu kursu apmeklējumu, vienā gadījumā tika ieteikts - ja mācības tiek plānotas jaunākā vecuma bērnu vecākiem, lekciju organizatoriem nepieciešams nodrošināt arī bērnu pieskatīšanas pakalpojumus.

Tikai divās intervijās tika pieminētas specifiskas atbalsta grupas audžuvecākiem. Pieredze tika novērtēta pozitīvi, jo varēja saņemt atbalstu līdzīgi kā citu vecāku nodarbībās. Kā trūkums pakalpojuma izmantošanai tika minēta ierobežota pieejamība (konkrētais

pieaugušais dzīvoja laukos). Tomēr, tā kā informācija par šo pakalpojumu bija minēta tikai dažas reizes, izdarīt plašākus secinājumus par to nav iespējams.

Audžuģimenes un bērnu aprūpes iestādes

Audžuģimenes un bērnu aprūpes iestādes ir pakalpojumi, kas tiek nodrošināti bērnam, lai sniegtu viņam drošu vidi, mājas un aprūpi. Veiktie novērojumi liecina, ka pastāv mēģinājumi vidi pietuvināt ģimenei – bērnu aprūpes iestādēs ir ieviests dzīvokļu princips, kas atgādina ģimeni ar vairākiem bērniem. Daļa pētījumā iesaistīto bērnu dzīvoja audžuģimenēs. Būtiski arī, ka daļā gadījumu audžuvecāki un pieaugušie bērnu aprūpes iestādēs bija kļuvuši bērniem par atbalsta un uzticības personām un tiem, ar ko viņi vēlas parunāt, ja ir problēmas un vajag emocionālo atbalstu.

Vienlaikus gan pieaugušo, gan arī bērnu komentāri liecināja, ka bērnu uztverē vide bērnu aprūpes iestādēs nav pietiekoši ģimeniska. Trīs bērni, kas dzīvoja bērnu aprūpes iestādēs vai pie audžuvecākiem, norādīja, ka pieaugušie viņus pietiekoši neuzklausā un neveido siltas attiecības, neizskaidro noteikumus. Vienā no intervijām, kurā bērni stāstīja, ka audžumāte neveido tuvas attiecības ar viņiem, vairāki audžuģimenē uzņemtie bērni bija kļuvuši par atbalstu viens otram. Vairākos gadījumos bērni intervijās mēģināja uzskaitīt audžuvecāku pārkāpumus un atsaucās uz likumiem un savām tiesībām, atzīstot, ka arī paši ne vienmēr pilda savus pienākumus.

E: Man aizliedz kaut ko bez paziņojuma, kāpēc. Un vispārībā ir tāds likums ģimenēm – audžuģimenēm man liekas tas tikai vai kā, ka vecāki nevar aizliegt bērnam bez iemesla. Ka jābūt iemeslam. Es atradu to likumu, tas ir reāls likums. Es to [audžumātei] rādu, [audžumātei] pilnīgi vienalga uz to, protams. Un viņa bieži aizliedz kaut ko bez iemesla. Līdz tikiem, vot, izdarīt to un to, vot, kaut ko aizliedz, bet es saku “kāpēc?” – “a, vot, tāpēc”, [skaļāk] “kāpēc?” – “a, vot, tāpēc – pats zini kāpēc”. Nu, ja es zinātu, es, pirmkārt, pat neprastu. Un ir visādas, vot, dēļ šitā visa konflikts arī sākas, ka viņa aizliedz kaut ko bez iemesla. Viņa nevar pateikt iemeslu. (Edgars, 16 gadi).

Divās intervijās bērni norāda, ka audžuvecāki draud, ka no viņiem atteiksies, ja bērni nedarīs to, ko audžuvecāki grib, un tas neuzlabo attiecības un rada bērnam bailes.

Int.: Vai viņa tev ir teikusi, ka viņa grib atteikties no tevis?

E: Jā. Kādas trīs reizes.

Int.: Un ko tu ar to iesāki?

E: Es viņai teicu, ka es par to neko, nekādu atteikšanos negribu, jo es te jau dzīvoju cik gadus, es jau pieradu, es gribu dadzīvot tos divus gadus, kas palika. Es saku “ok, es izmainīšos, es izmainīšos”, bet īstenībā man izmainīties nevajag, tas ir viņai vajag izmainīties. (Edgars, 16 gadi).

Bērni intervijās ir kritiski – viņi uzskata, ka pieaugušie bieži pārspīlē problēmas un pārmērīgi bērnus grib mainīt, kā arī koncentrējas uz problēmām un neredz bērnu sasniegumus. Vienā intervijā bērni vēlējās, lai audžumāte mainās, savukārt citā tika

norādīts, ka viņš apzinās, ka audžumāte nemainīsies, un tāpēc sadzīvo, bet jūtas nevis kā ģimenē, bet kā viesnīcā, kurā nav ģimeniskas sajūtas.

Divās intervijās bērni norādīja, ka bērnu pašu uzvedība bijis iemesls, kāpēc viņi no audžuģimenes vai ģimenes nonāca bērnu aprūpes iestādē.

Tomēr bija arī bērni, kas saskatīja ieguvumus no bērnu aprūpes iestādes vai audžuģimenes, norādot, ka šādā veidā viņu dzīvei ir daudz vairāk iespēju un atbalsta, nekā viņi varētu saņemt savās mājās – tiek nodrošināta salīdzinoši stabila vide, kurā dzīvot.

Savukārt audžuvecāki un pieaugušie bērnu aprūpes iestādēs norādīja, ka bērniem, ar ko strādā, ir arī dažādas uzvedības un atkarību problēmas, tāpēc ir jāiegulda milzīgs darbs, lai šie bērni mainītos un sāktu ievērot noteikumus un dažādas uzvedības normas.

L: Protams, ka mēs saskaramies. Jo šie bērni bieži vien ienāk pie mums no disfunkcionālām ģimenēm, kur iepriekš nekad nav bijušas noteiktas robežas, kur bērni bija cietuši no vardarbības un arī redzējuši, kā tiek risinātas problēmas caur vardarbību, fiziska spēka pielietošanu, emocionālu pazemošanu. Un viņi ar visu šo bagāžu atnāk šeit. Tas nav tā, ka tas parādās tikai tāpēc, ka viņi ir te ievietoti, viņi ar to jau atnāk. (Lauris, pieaugušais).

Audžuvecāki atzina, ka paši un viņiem zināmie audžuvecāki ir saskaršies ar problēmām, par kādām nebija pat iedomājušies. Divās intervijās bērnu aprūpes iestādēs pieaugušie norādīja, ka bērni ar uzvedības un atkarību problēmām paši iestādē veido ne pārāk labu vidi, kas var apdraudēt drošību citiem mazākiem bērnu aprūpes iestādes bērniem, īpaši, ja ierodas iestādē reibumā un ir agresīvi.

5.3. KOPĒJĀS PROBLĒMAS PAKALPOJUMU SAŅEMŠANĀ

Pieejamība

Pakalpojumu pieejamība ietekmē to saņemšanas pieredzi. Intervijās var identificēt vairākus aspektus, kas saistās ar pakalpojumu pieejamību. Pirmais aspekts ir **iespēja viegli piekļūt pakalpojumam** - pieņemams ceļa attālums, lai turp nokļūtu ar sabiedrisko transportu. Jaunākā vecuma bērnu gadījumā pieaugušie deva priekšroku tādiem pakalpojumiem, kas atradās tuvu pirmsskolas izglītības iestādei. Jo tālāk no dzīvesvietas pakalpojums tika sniegts, jo grūtāk bija to izmantot. Savukārt jauniešu gadījumā, tieši pretēji, pieaugušie vēlējās, lai pakalpojums neatrastos tuvu dzīvesvietai un izglītības iestādei, jo baidījās par stigmatizāciju, ko varētu radīt pakalpojuma izmantošana.

Int.: Domājot par ideālo atbalsta veidu, kas tev pietrūkst?

A: Es nezinu, bet, ja ir kāds pakalpojums, tam ir jābūt maksimāli tuvu vietai, kur tas vecāks jau ir, visdrīzāk tajā pašā izglītības iestādē. Es domāju, braukt līdz Rīgai, kaut vai tās ir 20 minūtes, tas ir šķērslis.

Int.: Tad, ja tāds pakalpojums ir Rīgā, nav risinājums šādām situācijām?

A: Tas ir risinājums pusaudžiem, kam ir lielāki izaicinājumi un cita veida grūtības, kas ir gatavi kaut kur doties un gatavi kaut ko risināt, kāpēc tad ir labi, ka ir ārpus

izglītības iestādes, jo tur ir svarīgi, ko citi redzēs un ko citi padomās. Varbūt ir labi, ka ir atbalsta grupas dažādiem pusaudžiem no dažādām iestādēm un skolām. (Alda, pieaugušais).

Pieejamība ir īpaši būtiska, ja pakalpojums paredz vairākas konsultācijas, īpaši laukos ar slikti nodrošinātu sabiedrisko transportu. Tajās ģimenēs, kurās bija pieejams savs transports, tā gan netika minēta kā problēma. Savukārt tajās, kurās savs transports nebija pieejams, pat neliels attālums kļuva par iemeslu, lai atteiktos no pakalpojuma.

A: Piedāvāja nevis psihologa pakalpojumus, bet kādas 10 reizes tur braukt, un tad ar viņu runātu. Bet, tā kā tas nebija šausmīgi liels tas pārkāpums, tad viņi viņam neiesaka. Nu, kā lai pasaka, ka normāls bērns, ka viņam tā kā nevajag.

Int.: Tad jūs atteicāt to palīdzību, taisnība?

A: Nu, jā. Jo taču gabals jābraukā. (Agnese, pieaugušais).

E: Kad es ātrāk tieku mājās, savādāk man ir jāsedz [pilsētā] 3 stundas līdz nākamajam autobusam. Vai nu viņi iekrīt tieši tajos datumos, kad man jau ir izplānots kaut kas kaut kur, bet atkal, ja viņas neapmeklē – tās nodarbības – tad viņas liek arvien vairāk un vairāk, un tad ilgāk tu uz viņām ej. Man paveicās, ka man ļoti maz jāiet uz viņu, man ir tikai 3 mēneši, manam brālim bija 6 mēneši. (Ernests, 16 gadi).

Otrs pieejamības aspekts, ko intervijās minēja pētījuma dalībnieki, bija **izmaksas**. Salīdzinoši daudzi pakalpojumi un atbalsts bija bezmaksas, vai līdzmaksājums bija neliels, jo to finansēja valsts vai pašvaldība. Tomēr daļai piedāvāto pakalpojumu valsts vai pašvaldību finansētais apjoms bija nepietiekams, un, lai turpinātu saņemt šos pakalpojumus, izmaksas bija jāsedz no privātiem līdzekļiem. Pakalpojumi bija dārgi. Nepietiekams bezmaksas konsultāciju skaits tika kritizēts psihologa pakalpojuma gadījumā.

Z: Trūkst varbūt tas, ka vajadzētu lielāku pieejamību, kaut vai to pašu psihologu ne tikai reizi mēnesī vai varbūt pusotrā, jo tas tomēr ir tas atbalsts, kas tev neder 10 nodarbības gada laikā. Tas tomēr ir ilgs periods. Ja cilvēkam ir grūti, tad viena reize mēnesī neko nemainīs. Vai arī tai vienai reizei jābūt tādai pamatīgai. Un citreiz vēl tas, ka ir jābraukā uz citām pilsētām. (Zane, pieaugušais).

Ja psihologu apmeklē privāti, par konsultāciju nosauktās cenas variēja no 20 eiro līdz 50 eiro, privātskolotājs – no 15 eiro līdz 40 eiro par reizi. Tāpēc daļa no pakalpojumiem, ko neapmaksā valsts vai pašvaldība, nav pētījuma dalībniekiem pieejama. Vairākas reizes šo aspektu minēja arī tie, kam bija vairāki bērni. Tikai divi no pētījuma dalībniekiem atzina, ka izmanto privātos pakalpojumus un pakalpojumu izmaksas viņiem nav šķērslis, lai tos izmantotu.

K: Man liekas, ka tad tas bija 50 eiro par, par vienu, jā, par vienu vizīti.

Int.: Jā, mēnesī, jūsu ģimenei tas izmaksāja kaut kādus 200 eiro, jā, tas ir daudz.

K: Plus vēl vešana, stāvvietā, nu, tīri, degviela, laiks, nu, jā, tas viss kopā, es saku, bet tas ir tajā brīdī, man tas bija iespējams, un to varēju atļaut, nu, varēju atļauties.

[..] Jā, bet, nu, es tos līdzekļus varēju novirzīt tam, un tas bija ļoti labi, ka es to, man liekas, ka tas tieši tajā brīdī arī bija vajadzīgs, un, nu, jā, un, baigi forši bija tas, ka tā psiholoģija arī tiešām pateica, ka, jā, mēs varam turpināt kā emocionālais atbalsts, bet tajā lietā, kuras dēļ jūs pie manas nācāt, nu, tur vajag citu speciālistu. (Ksenija, pieaugušais).

Trešais pieejamības aspekts, kas parādījās intervijās, ir saistīts ar **pakalpojuma dizainu**, proti, pakalpojumā ir iekļauti ierobežojumi, kas padara to nepieejamu noteiktai sabiedrības grupai. Vairākos pakalpojumos ir noteikts vecuma ierobežojums, dažos svarīga ir bērna motivācija, citos bērnam nedrīkst būt garīgā rakstura traucējumi. Tas ļauj identificēt grupas, kuras pakalpojumu nevarēs izmantot.

Int.: Vai atbalsts ir no noteikta vecuma?

L: Jā. Piemēram, biedrība "Resiliences centrs", viņi īsteno saskarsmes programmu "Dari" jauniešiem vecuma posmā no 13 līdz 18 gadiem.

Int.: Viņa ir efektīva?

L: Nezinu.

Int.: Vēl neesat izmantojuši.

L: Jā. Mums ir jauniešiem noteikts, bet viņi šobrīd atsakās.

Int.: Tad jūs vēl nezināt.

L: Jā, mēs esam procesā. Vēl mēģināsim motivēt.

Int.: Tad 12 tur neiekļūst?

L: Un 11 arī nē. Un tāpat ir arī ar Pusaudžu resursu centru.

Int.: Un viņi arī ir no 12? Tad jums būtu vajadzīgs kaut kas starpposmā starp pusaudžu un bērnu pakalpojumiem. (Lauris, pieaugušais).

Kā specifiska grupa, kam ir problemātiski nodrošināt kādu atbalstu, minēti arī astoņpadsmitgadīgi jaunieši, jo viņiem neviena no šīm programmām vairs nepienākas.

Kā vēl viena pieejamības problēma minēta **garas rindas līdz pakalpojuma saņemšanai** – daļā gadījumu, kad rinda pienāk, problēma vairs nav aktuāla (kas ne vienmēr nozīmē, ka atrisinājusies pati no sevis) vai bērns vairs neatbilst vecuma grupai, kam pakalpojums paredzēts.

Motivācija

Vairumam no pētījumā iesaistītajiem bērniem nav motivācijas saņemt pakalpojumus un nav arī motivācijas risināt uzvedības vai atkarību problēmas. Uz motivācijas trūkumu norāda arī pieaugušie.

Int.: Vai jūsu bērni ir izmantojuši kādu palīdzību grūtību pārvarēšanai?

M: Nē, jo viņi paši neuzskata, ka ir atkarīgi. Viņi nekad nav bijuši spiesti kaut kur iet vai darīt kaut ko, kas viņiem neinteresē. Es uzskatu, ka bērnam pašam jābūt motivētam. Ja viņš pats ir ieinteresēts, viņš ies un darīs, bet, ja viņš negrib, tad piespiedu kārtā tam nebūs nekādas jēgas. (Matilde, pieaugušais).

Interviju dati liecina, ka augstāka apmeklēšanas motivācija bija pakalpojumiem, kas saistīti ar citiem bērniem un grupu aktivitātēm – tikai viens no bērniem norādīja, ka grupu nodarbības viņam nepatīk.

Bērnu motivācija ir svarīga arī tāpēc, ka vairākos gadījumos arī pakalpojuma saņemšanas nosacījumi paredz, ka bērnam ir jābūt motivētam (piemēram, “Meža projekts”). Ja bērni atsakās, viņiem pakalpojums netiek piedāvāts. Tomēr arī tiem pakalpojumiem, kam motivācija nav obligāts nosacījums pakalpojuma saņemšanai, iesaistīšanās, nevis fiziska klātbūtne, dod lielāku labumu.

Daļa bērnu intervijās norādīja, ka viņiem problēmu nav vispār, tikai pieaugušie visu pārspīlē. Kamēr bērni problēmu neatzīst, pakalpojumi nav viņiem lietderīgi, jo viņiem nav problēmu, kuras jārisina. Divi bērni pakalpojumus atteicās izmantot, jo uzskatīja tos par bezjēdzīgiem – viņi bija novērojuši, ka pakalpojumu apmeklēšana neietekmē viņus, ja paši nav gatavi mainīties, bet mainīties pašlaik viņi nevēlējās – ir labi, kā ir. Citi savu nevēlēšanos saņemt pakalpojumu pat nepamatoja, vienkārši norādīja, ka nevajag.

G: Man ar meitenēm, bet viņas jau bija vecākas, un, nu, 12 un 14 ar viņām palika, nu, tā kā neatrisināts tās visas, tās problēmas. Viņas strikti pat palika pie sava. Mums neko nevajag, nekāda palīdzība, mēs neko negribam, un mums neko nevajag, un viss, un liec tu mums mieru. Es biju gatava tā kā, bet viņas ne, viņas nepiekrīt, ne psihologiem, ne, ne, nu nekam tādām [...] Ja tikai gribēju palīdzēt, bet, nu, tajā brīdī viņas nepieņēma, viņas pateica “nē un viss, mums to nevajag”. (Grieta, pieaugušais).

Vairāki bērni tieši nenoraidīja pakalpojumus vai nevarēja to izdarīt, ņemot vērā uzliktos pienākumus. Viņi tos apmeklēja, bet faktiski neiesaistījās, proti, tos apmeklēja, bet nesadarbojās ar speciālistiem. Šajos gadījumos bērni norādīja, ka kāds līcis pakalpojumu apmeklēt un viņi to darījuši, bet ieguvumu nesaskata. Septiņos gadījumos šāda situācija minēta tad, ja pakalpojuma apmeklējumu kā pienākumu uzlika Valsts probācijas dienests, policija vai bāriņtiesa – tad pakalpojuma saņemšana tika uztverta kā sankcija. Turklāt daļā gadījumu, pasākumus neapmeklējot, bērns varēja nonākt ieslodzījuma vietā. Tātad šādi pasākumi tiks visdrīzāk apmeklēti regulāri, bet bez motivācijas.

Int.: Ko tu ieteiktu, kas varbūt būtu vajadzīgs, kas tev būtu palīdzošs?

A: Man vienkārši nevajag neko, tāpēc es jau arī nesapratu, kāpēc man piešķīra to probāciju, es vienkārši neredzēju jēgu. Ja tā godīgi.

Int.: Bet kāpēc tu ej uz turieni?

A: Tāpēc, ka man liek. Ja nebūtu nekādas sekas par to, ka neēju, es neietu. (Aļģis, 13 gadi).

Vairāki bērni norādīja, ka viņu probācijas pasākumi ietver arī pienākumu apmeklēt noteiktu lekciju kursu vai saņemt pakalpojumu. Piemēram, viens no pētījumā dalībniekiem bija ļoti neapmierināts, ka viņam regulāri jādodas uz Valsts probācijas dienestu un jārunā par savām emocijām.

A: Bet tur ir jau kuro probāciju visu laiku [jārunā] par emocijām. [...] Saprast katrā reizē, piemēram, kaut ko izdomāt citu – par to runāt vai par to. Tā jau principā mums te tā nav, bet ir vairāk par ko runāt un atklātāk runāt. Bet tur principā nav baigi, par ko. Nosēdi tik tās 40 minūtes un tik runā par kaut kādām dusmām, prieku, par ko vēl ne. Neredzu jēgu tam. (Aļģis, 13 gadi).

Pieaugušie gan norādīja, ka Valsts probācijas dienesta uzraudzība bērnus piezemēja un lika pārdomāt savu uzvedību. Tātad arī nemotivētai pakalpojuma saņemšanai var būt kāds pozitīvs efekts. Tomēr vairumā gadījumu bērni paši to nesaskatīja.

Citos gadījumos, šķiet, ka bērnam netika pietiekami izskaidrots, kas ir noteiktā pakalpojuma mērķis un kā tas darbojas. Bija gadījumi, kad bērniem tika pat melots, lai motivētu izmantot pakalpojumu, un tas radījis vilšanos. Piemēram, viens bērns sagaidīja, ka apmeklēs pakalpojumu reizi mēnesī un problēmas būs atrisinātas. Tas liecina, ka visdrīzāk šajā gadījumā bērna motivācija mainītos, ja viņam būtu skaidrs, kā pakalpojums darbojas un cik reizes tas ir jāapmeklē.

Tomēr visbiežāk bērnu motivācijas trūkums saņemt pakalpojumus ir saistīts ar viņu skatījumu uz problēmu risināšanu. Piemēram, vairāki bērni ticēja, ka pakalpojums nevar motivēt viņus mainīties, to var izdarīt tikai viņi pašai ar savu gribasspēku. Vairāki arī minēja, ka atmetuši smēķēšanu, jo tā nolēmuši, tomēr vēlāk izrādījās, ka saņēmuši dažādus pakalpojumus, taču tos viņi nesaistīja ar smēķēšanas atmešanu. Vēl divi bērni motivāciju mainīties saskatīja savos nākotnes mērķos, ko saistīja ar savu profesionālo darbību – viens, piemēram, plānoja militāro karjeru, tāpēc bija uzsācis skriet un atmetis smēķēšanu, viens vēlas dzīvot labu dzīvi nākotnē.

Vienā gadījumā bērns norādīja, ka no psihologa pakalpojuma atteicies, jo tas bijis attālinātā formātā, bet viņam patīk tikai klātienēs sadarbība. Savukārt cits atteicies no jauniešu centra apmeklējuma, jo viņam nepatīk grupu nodarbības. Līdz ar to pakalpojuma piemērotību savām vajadzībām bērns var izvērtēt arī specifiskāk. Tas nenozīmē, ka viņam nav motivācija saņemt pakalpojumus, bet tas nozīmē, ka viņš nav gatavs saņemt pakalpojumu, kas neatbilst viņa izpratnei par to, kas viņam var palīdzēt un ir pieņemams.

Vienā gadījumā bērns atzina, ka pieņemtu palīdzību no narkologa tikai un vienīgi tad, ja pakalpojums būtu anonīms un neietekmētu viņa iespējas nākotnē iegūt autovadītāja apliecību vai veidot militāro karjeru.

Bērna motivēšana ir viens no lielākajiem izaicinājumiem. Likumiskie pārstāvji no bērnu aprūpes iestādēm, norādīja, ka vieglāk motivēt apmeklēt pakalpojumus ir jaunāka vecuma bērnus.

Int.: Vai ir jums tādi jaunieši, kas ilgstoši izmanto šo psihoterapeitu un psihologu?

L: Pa lielam tie ir gados jaunāki bērni. Pusaudzī pārsvarā atsakās no psihologa un psihoterapeita. (Lauris, pieaugušais).

Tas rada nepieciešamību radīt pakalpojumus, kas vērsti nevis uz darbu ar atkarību un uzvedības problēmām, bet to attīstības riskiem. Tomēr, būtiski saprast, ka pakalpojumu formai ir jābūt atbilstošai bērna vajadzībām.

6. PAKALPOJUMU ATBILSTĪBA VAJADZĪBĀM

6.1. ATBILSTĪBA BĒRNU VAJADZĪBĀM

Bērnu intervijās var identificēt vairākas bērnu grupas:

- 1) bērni, kuriem pakalpojumi, pēc viņu domām, nav nepieciešami vispār. Tas saistīts ar motivācijas trūkumu problēmas risināt un līdz ar to pat, ja pakalpojumu dizains ļautu risināt bērna vajadzības, viņiem tie nešķistu nepieciešami;
- 2) bērni, kuriem, kā viņiem šķiet, nav piešķirti atbilstoši pakalpojumi;
- 3) bērni, kuru vajadzības, kā viņi domā, var risināt un tiek risinātas ar piešķirtajiem pakalpojumiem.

Turpmākajā tekstā tiks izvērtēts tas, cik lielā mērā pakalpojums atbilst bērna vajadzībām, savukārt, tas, vai pakalpojums atbilst konkrētajām problēmām, skatīts iepriekš nodaļā par pakalpojumiem.

Aplūkojot bērna specifiskās vajadzības **“pozitīva, saprotoša un pieņemoša vide”**, var konstatēt, ka pašlaik ir mēģinājumi atrisināt bērna **vajadzības pēc ģimenes un mājām** gadījumos, kad pieaugušajiem tiek pārtrauktas aizgādības tiesības un bērns tiek ievietots audžuģimenē vai bērnu aprūpes iestādē, kura ir pietuvināta ģimeniskai videi, tomēr intervijās ir kritika no bērnu puses un uzskati, ka tas nav līdz galam izdevies. Trīs no bērniem pauž pārmetumus audžumātei, ka, salīdzinot ar attieksmi pret saviem bērniem, viņa nav pietiekami ieinteresēta vai emocionāli silta pret audžubērniem. Tāpat intervijās ar bērniem no bērnu aprūpes iestādēm izskanēja kritika pret šīs iestādes pieaugušajiem. Tomēr arī ģimenēs ne vienmēr ir tādas attiecības, kā varētu bērns vēlēties. Bērnu idejas par ģimeni bieži vien ir idealizētas, īpaši, ja viņi ar ģimenisku vidi nav saskaršies. Tāpēc daļā gadījumu arī tās lietas, kas pakalpojumu ietvaros tiek bērna labā darītas, netiek līdz galam novērtētas un tiek kritizētas. Tomēr bija arī gadījumi, kad bērni intervijās atzina, ka bērnu aprūpes iestāde ir labākā vieta viņiem un sniedz daudz lielākas iespējas, nekā spētu viņu bioloģiskā ģimene.

Daļā gadījumu situācijas bērnu bioloģiskajās ģimenēs vai attiecības ar pieaugušajiem nav pozitīvas, bez tam arī uzvedības vai atkarību problēmu rezultātā vide var mainīties un attiecības pasliktināties. Šajā gadījumā kā risinājums tiek piedāvāta psihologa palīdzība gan bērniem, gan pieaugušajiem, bet dažreiz pakalpojums tiek izmantots formāli un līdz ar to ir neefektīvs. Divās intervijās norādīts, ka uzvedības un atkarību problēmu rezultātā neatgriezeniski tiek sabojātas attiecības.

Pozitīvas un pieņemošas vides veicināšanai pakalpojumi tiek piedāvāti ne tikai ārpusģimenes aprūpē, bet arī ģimenēs. Piemēram, krīzes situācijās ģimenē tiek iesaistīti bāriņtiesas pārstāvji un sociālie darbinieki, kā arī nodrošināti psihologa pakalpojumi pieaugušajiem un bērniem vai lekcijas pieaugušajiem par bērnu audzināšanu. Piecas reizes minēts, ka ģimenes cenšas izvairīties no atbalsta prasīšanas, baidoties no saskarsmes ar sociālo dienestu vai bāriņtiesu, piemēram, baidoties, ka bērnus no ģimenes

var tikt izņemts. Taču vienlaikus vairāki piemēri liecina arī par pakalpojumu labvēlīgu ietekmi uz bērnu un pieaugušo attiecībām ģimenē. Vismaz divās intervijās pieaugušie norādījuši, ka bāriņtiesa ir bijusi atbalstoša, palīdzējusi risināt problēmas un sniegusi padomus, kā labāk risināt problēmas ar bērniem.

Nākamā bērnu vajadzība pēc pozitīvas, saprotošas un pieņemošas vides – **“draugi un kompānija”** – tiek mēģināta apmierināt divos veidos. Pirmais, ar tādiem pakalpojumiem kā mentori, jauniešu centri, nometnes u.c., otrs, ar pulciņiem. Ja bērni izvēlējas savu vidi mainīt, tad piedāvātos pakalpojumus pašlaik bērni vērtē ļoti pozitīvi. Bērni izteikuši par tiem pat sajūsmu (biežāk par jauniešu centriem, dienas centriem un mentoriem, bet arī par atsevišķām jauniešu programmām, piemēram, “Palēciens”). Tas ļāvis risināt daļu no bērnu problēmām un bijis atspēriens, lai risinātu jautājumus, kas saistītas ar uzvedības problēmām. Vairāki bērni atzina, ka, apmeklējot šos pakalpojumus, viņi ir atraduši sev draugus un dzīves mērķi. Tātad pakalpojumiem ir ietekme uz bērnu vajadzību nodrošināšanu.

Pozitīva, saprotoša un iekļaujoša vide izglītības iestādēs pašlaik ir vāji apmierināta bērnu vajadzība. Daļā gadījumu tieši izglītības iestāde ir cēlonis uzvedības un atkarību problēmām. Lai arī valstī ir iekļaujošā izglītība, intervijās pieaugušie norādīja, ka bērnu, kurus grūtāk audzināt un izglītēt, vecāki tiek mudināti apmeklēt speciālistus, lai bērnam mainītu izglītības programmu.

D: Vienu brīdi, tad, kad man vīrs bija ar to klases audzinātāju uz pārrunām, viņa pajautāja, vai viņam nav nu kaut kāda diagnoze, nu, teiksim ar to uzmanības deficītu. (Dina, pieaugušais).

Z: Bet šajā gadījumā klases audzinātāja mums iedeva, ja vajag, tad ir tāds izglītības psihologs, bet tur atkal ir nevis kā manos laikos atsevišķs psihologs, ar ko runāja, bet tur atkal viņi izpēta bērnu, kāda viņam ir uzvedība, ar domu, ja kaut kas bērnam nav tā, kā vajag. (Zane, pieaugušais).

Izglītības iestāžu personāls tiešā un netiešā veidā izrāda nepatiku pret bērniem, kas neatbilst “laba” skolēna priekšstatiem, un pret viņiem atbildīgajiem pieaugušajiem. Minēti gadījumi, kad izglītības iestādes pedagogi vai darbinieki bijuši emocionāli vardarbīgi pret bērnu un pieaugušo.

A: Nu, pieņemsim, meitai klases priekšā viņai vienai tika pārbaudīts, vai viņai ir utis. Int.: Kas???

A: Klases priekšā tika pārbaudīta... visi bērni bija skolā tad, kad viņus sauca, a meita nebija, un māsiņa ienāk klasē un viss. (Alise, pieaugušais).

Rezultātā bērni ar uzvedības grūtībām mainījuši izglītības iestādes un klases vairākas reizes. Daļa izglītības iestāžu darbinieku atšķirīgu bērnu redz kā problēmu, nemeklējot cēloņus un risinājumus izglītības iestādes ietvaros, bet ārpus tās.

Vienā intervijā konstatēts gadījums, kad bērna vardarbīga uzvedība ir rezultāts situācijas ignorēšanai no izglītības iestādes darbinieku puses – zēns ticis apsūdzēts vardarbībā un

viņam ieteikts ignorēt situāciju, kad klases biedrs seksuāli aizskāris klases biedrenes, lai gan būtībā zēns risinājis problēmas, ko nerisināja izglītības iestādes darbinieki.

Int.: Varbūt kaut kādi ieteikumi, nu jā, piemēram, klases audzinātājiem?

G: Uzklaut arī, tā kā daļēji, bērna problēmu. Nu, jo vienkārši, jā, varbūt audzinātājam liekas baigi viegli vienkārši, ja tevi kāds izprovocē, piemēram, tikpat labi, nu, ja tu esi kopā ar kādu meiteni. Tikpat labi vienkārši izprovocē, kaut ko bāžas virsū, kaut ko vēl, nu, reāli perverss ir pret tām meitenēm, protams, izprovocē vēl kaut ko. Nu, protams, baigi pat, ja skolotājam tā [pašai] būtu, viņa pati jau nevarētu noturēties. Un, piemēram, viņai vienkārši arī nevarētu vienkārši apgriezties un aiziet, it kā nekas nebija. Diezgan daudz klases audzinātāji saka: “nu, vienkārši pagriezies un aizej prom!”, baigi viegli. Arī sociālie pedagogi. Nu, jā, tas jau neko nemaina.

Int.: Tā kā īsti neņem vērā to, kā lai pasaka...

G: Nu, arī nesniedz baigo padomu. Aizej pēc padoma, o, “nu vienkārši apgriezies un ej prom vai vienkārši pasaki: stop, man tā nepatīk” [augstākā balsī, sarkastiski], jā, jā. (Gvido, 13 gadi).

Tiek minēti arī gadījumi, kad bērniem ar uzvedības grūtībām tiek pārņemta nepareiza uzvedība, jo viņi cenšas risināt problēmas patstāvīgi situācijās, kad saskaras ar regulāru vardarbību izglītības iestādē.

Man atsūta kaut kāda skolotāja, ka meita esot pēc florbola spēles kaut kādam puisim nūju ielikusi sieviešu tualetes podā. Nu tāds man riktīgs raksts, tur viss, vismaz aprakstīts, un puikam tagad bija jāpārkāpj pāri saviem principiem, jāiet pakaļ tai nūjai. Nu, es pie sevis tā domāju: labi, ja es katreiz rakstītu, nu, ko... Es viņai uzrakstu uz to, es saku, “nē, nu, labi, darīt tā īsti nav, bet cik cienīgi ir no puīša puses iet sūdzēties par tādiem niekiem”, es saku, “manas meitas soma regulāri atrodas puīšu pusuā, un man pat ir video”, un es viņai nosūtu arī to video, jo tas ir regulāri, ja. Es saku, meita man zvana: “Mammu, tu vari man atbraukt pakaļ? Mana soma atkal bija pusuā”. (Alise, pieaugušais).

Tomēr būtiski norādīt, ka intervijās minēti arī pozitīvi piemēri, kur tieši izglītības iestādes psihologs un sociālais pedagogs, aktīvi strādājot, ir spējuši risināt kāda skolēna atkarību un uzvedības problēmas. Tādas situācijas ir dažādas, tās atkarīgas no iesaistīto darbinieku personības un profesionalitātes.

Vajadzībai **pēc piemēra, kam līdzināties, ko atdarināt** pašlaik atbilst mentora pakalpojumi, ko kopumā bērni un pieaugušie vērtē pozitīvi, bet šī pakalpojuma problēma ir saistīta ar darbinieku mainību. Ja bērnam mentors nomainās trīs reizes, tad bērna uzticība paraugam mazinās, un pakalpojumam ir pretējs efekts.

Bērnu vajadzību pēc **jēgpilnas brīvā laika pavadīšanas** pašvaldībās nodrošina dažādi pakalpojumi. Visbiežāk šīs vajadzības apmierināšanai ir pieejami dažādi pulciņi. Daļā gadījumu tie ir maksas, daļā bezmaksas. Vajadzību pēc šiem pakalpojumiem atzīst gan bērni, gan pieaugušie. Tos lieto gan uzvedības problēmu, gan atkarību profilaksei, proti, lai bērnam nav laika darīt “muļķības”. Bērni ar atkarību problēmām norādīja, ka tie ir

lietderīgi arī tajā fāzē, kad atkarība tiek pārvarēta. Lielākais izaicinājums ir atrast piemērotu, interesantu nodarbi katram bērnam. Tāpat atšķirīga ir pulciņu pieejamība pilsētās, laukos, un pieejamība atkarībā no ģimenes finansiālajām iespējām.

Vajadzība pēc **izglītības un darba** pašlaik pašu bērnu vidū nav izteikta, kas var liecināt, ka viņiem arī nākotnē tas var radīt grūtības. Pašlaik esošie atbalsta pasākumi mācībās, lai bērns iegūtu izglītību, nav pietiekami, sevišķi lielajās izglītības iestādēs. Par to liecina nepieciešamība apmaksāt privātskolotājus. Divos gadījumos arī tad, ja bērns prasa atbalstu, lai mācītos, tas bieži tiek sniegts formālu padomu veidā, bet ne praktiskā palīdzībā. Vienā gadījumā minēts pedagogs, kas vispār atsakās mācīt bērnu ar uzvedības problēmām.

Problēmas bērniem ar mācību grūtībām rada arī tas, ka bērnu nesekmīgās atzīmes pašlaik nav labojamas, tātad ir liels risks šiem bērniem palikt uz otru gadu. Ja bērns paliek vairākas reizes vienā klasē, ir liela varbūtība, ka izglītības iestādi viņš pārstās apmeklēt vispār. Pašlaik atbalsta trūkums izglītības iestādēs tiek kompensēts ar lielu pieaugušo iesaisti bērnu mācībās vakaros, kā arī, apmaksājot bērniem privātskolotājus.

Intervijās netika konstatēti pakalpojumi, kas specifiski veicinātu profesiju apguvi. Tikai seši no intervētajiem bērniem norāda, ka vasarā strādāja, neviens neminēja citus pakalpojumus, kas mudinātu apgūt kādu profesiju. Bija divi bērni, kas pārstājuši mācīties un strādāja zemu apmaksātus darbus, un viņi nesaskatīja to kā savu nākotnes profesiju.

Kustības un telpa ir vajadzība, kuras neapmierināšana izraisa uzvedības problēmas izglītības iestādē, tai skaitā pirmsskolas izglītības iestādē. Pašlaik šīs vajadzības pieaugušie risina, atrodot ārpusskolas aktivitātes vai citas iespējas bērnam izkustēties, taču būtu nepieciešams atrast pielāgojamus pakalpojumus, kas ļautu bērniem netikt sodītiem izglītības iestādēs, tai skaitā pirmsskolas izglītības iestādēs par šo savu vajadzību realizēšanu.

Vajadzības pēc veselības nodrošināšanai valstī ir dažādi pakalpojumi, kas tiek piedāvāti bērniem, kas saskaras ar fiziskās vai mentālās veselības problēmām – psihiatrs, neirologs, psihologs, psihoterapeits. Tomēr būtiski norādīt, ka daļā gadījumu šo speciālistu sniegtā pakalpojumu kvalitāte nav pietiekama, rindas to saņemšanai ir garas, kā arī pastāv pakalpojumu pieejamības grūtības lauku apvidos. Tāpat ne visos gadījumos ir skaidra tālākā rīcība pēc speciālista pakalpojumu saņemšanas, arī pieejamo bezmaksas konsultāciju skaits pie psihologa pieaugušo skatījumā ir nepietiekams. Savukārt izglītības iestāžu pieprasījumi pēc noteiktu speciālistu atzinumiem var būt saistīti nevis ar reālām bērnu vajadzībām, bet drīzāk pazīme, kas liecina par vēlmi bērnus izstumt no izglītības iestādes. Tas, savukārt, vēl vairāk palielina rindas pēc pakalpojumiem.

Vajadzības pēc dzīvības nodrošināšanai pašlaik izmanto BKUS un psihoneiroloģisko slimnīcu sniegtos pakalpojumus, kā arī narkologu un psihiatru ambulatoros pakalpojumus. Ja par psihiatru un narkologu pakalpojumiem ir salīdzinoši maz komentāru, tad psihoneiroloģisko slimnīcu (Ģintermuiža, Ainaži) sniegtie pakalpojumi netiek pozitīvi vērtēti. Vairākos gadījumos bērni, kam palīdzība būtu vajadzīga, no tās atsakās, jo viņiem ir bail no konkrētās vides, tā neatbilst bērnu skatījumam par to, kā viņi var atveseļoties.

Pašlaik kā, iespējama, pozitīva alternatīva šim atbilst "Meža projekts", bet tā rezultātus vēl nevar objektīvi izvērtēt.

6.2. ATBILSTĪBA PIEAUGUŠO VAJADZĪBĀM

Pieaugušo skatījums par pakalpojumu atbilstību viņu vajadzībām pašlaik nav viennozīmīgs. Vairāki pieaugušie norādīja, ka bijuši izmisuši, nav zinājuši, ko darīt noteiktā situācija, tāpēc ir pateicīgi par sniegto palīdzību, jo tas bijis liels atbalsts. Tas liek viņiem domāt, ka nav korekti palīdzību kritiski izvērtēt.

Aplūkojot specifiskas pieaugušo vajadzības, var redzēt, ka to apmierināšanai ir pieejams mazāk atbilstošu pakalpojumu.

Pieaugušajiem bija izteikta **vajadzība strādāt**, kas pašlaik netiek nodrošināta, īpaši smagākajos gadījumos, kad darba un bērnu aprūpes savienošana nav iespējama. Daļā gadījumu to risina, izmantojot ģimenes resursus, bet pieaugušajiem, kam nav pieejama alternatīva, izvēlas strādāt un tas samazina bērna iespējas saņemt atbalstu uzvedības un atkarību problēmu risināšanā.

Vajadzība pēc labām attiecībām ar saviem bērniem ir būtiska un tās nodrošināšanai pašlaik piedāvā psihologa palīdzību gan bērniem, gan pieaugušajiem. Daļā gadījumu pieaugušie kā atbalsta personu bija atraduši sociālo darbinieku, kas darbojies kā mediators bērnu un pieaugušo attiecībās. Vairums pakalpojumu, kur strādā ar uzvedības vai atkarību problēmām, ietver arī konsultācijas pieaugušajiem, ko pieaugušie vērtē pozitīvi. Vajadzības nodrošināšanā palīdz arī lekcijas un kursi pieaugušajiem un atbalsta grupas audžuvecākiem. Šo atbalstu pieaugušie vērtēja pozitīvi, jo tas ļauj kļūt par labākiem vecākiem/audžuvecākiem sarežģītās situācijās. Tomēr būtiski norādīt, ka lekciju pieejamība reģionos bija apgrūtināta, un daļa pieaugušo izmantoja iespēju pieslēgties lekcijām tiešsaistē.

Vajadzība pēc laika sev un draugiem ir vajadzība pieaugušajiem, kas pašlaik ar pakalpojumiem netiek nodrošināta vispār. Pieaugušie ar bērniem, kam ir uzvedības vai atkarību problēmas, nereti izdeg un sociāli izolējas, jo nevar atstāt bērnus vienus vai vismaz aktīvi neiesaistīties problēmu risināšanā. Viņiem tiek piedāvāti psihologa un psihoterapeita (psihoterapijas speciālista) pakalpojumi, bet tas drīzāk risina problēmas sekas, nevis cēloni. Kopumā līdzīgi kā ar vajadzību strādāt šeit ir runa par resursiem, lai vecāki noteiktu laika posmu varētu dzīvot pilnvērtīgāku dzīvi, nepārtraukti nedomājot un neveltot laiku bērnu problēmu risināšanai.

Grūtības nodrošināt **vajadzību pēc iederēšanās** rada sabiedrības nosodījums un negatīvā attieksme par bērnu darbībām. Pētījuma dalībnieki norādīja, ka vecākiem un audžuvecākiem piedāvātās lekcijas, kurās viņi dalās ar dažādām pieredzēm, ir palīdzošas, jo ļauj saprast bērnu attīstības procesus, iepazīties ar citiem pieaugušajiem, kas arī saskaras ar līdzīgām problēmām, justies pieņemtiem un iegūt jēgpilnus padomus problēmu risināšanai.

Vajadzība pēc sabiedrības atbalsta ir vajadzība, kas pieaugušajiem pašlaik netiek pietiekami nodrošināta. Svarīga būtu arī publiska diskusija, kurā tiktu runāts par iekļaujošāku un atbalstošāku vidi pieaugušajiem, kas audzina bērnus ar uzvedības un atkarību problēmām, skatot tās kā sabiedrības veselības problēmas, nevis izlaidību un neaudzinātību. Tas ļautu risināt gan bērnu problēmas, gan pieaugušajiem ļautu nejusties sociāli izolētiem un izslēgtiem.

SECINĀJUMI

PAR MĒRĶA GRUPU

Nodevumā konceptuāli aplūkotas divas bērnu grupas - bērni ar uzvedības problēmām un bērni ar atkarību problēmām, kā arī pieaugušie – vairumā gadījumu viņi saskaras nevis ar vienu bērnu problēmu, bet ar dažādu problēmu kombinācijām.

Vairums bērnu, kas piedalījās intervijās, faktiski bija jaunieši. Tomēr daļā gadījumu uzvedības un atkarību problēmu pazīmes parādījās jau pirmsskolas vecuma bērniem. Piemēram, jaunākais bērns, kurš mēģinājis smēķēt, bija tikai četrus gadus vecs. Starp pirmsskolas vecuma bērniem tika novēroti arī digitālās atkarības riski, agresīva uzvedība un grūtības iekļauties vienaudžu vidū. Tas liecina, ka dažādas problēmas var iesakņoties jau bērna agrīnajā vecumā, un to pazīmes ir vērts pamanīt un risināt savlaicīgi.

Intervijās piedalījās pieaugušie, kuri ir dažādu profesiju pārstāvji un kuriem ir dažādas materiālās iespējas, tāpēc nav pamata uzskatīt, ka bērnu uzvedības vai atkarību problēmas tieši saistītas ar pieaugušo nodarbošanos vai ienākumu līmeni. Sarunas notika arī ar bērniem un pieaugušajiem, kuru saziņas valoda ir krievu, taču arī šajā ziņā būtiskas atšķirības netika novērotas.

PAR VAJADZĪBĀM

Intervijās parādījās dažādas vajadzības, kas saistītas ar bērnu uzvedības un atkarību problēmām, un vienam bērnam varēja nebūt apmierinātas uzreiz vairākas vajadzības.

Bērnu uzvedības vai atkarību problēmu attīstības riski tika saistīti ar pozitīvas un pieņemamas vides trūkumu – mājās, draugu lokā un izglītības iestādē. Intervijās sniegtā informācija liecina, ka bērni saskaras ar problēmām visās iepriekš minētajās vidēs. Audžuģimenēm un bērnu aprūpes iestādēm ne vienmēr izdodas veidot tādu vidi bērniem, kas atbilstu viņu priekšstatam par ģimeniskumu. Arī ģimenēs mēdz būt atkarību un savstarpējo attiecību problēmas. Ja bērnam mājās ir problēmas un kā alternatīva (gan tiem bērniem, kas dzīvo bioloģiskajās ģimenēs, gan tiem, kas dzīvo ārpusģimenes aprūpē) tiek izvēlēta draugu kompānija, kur vismaz vienam no bērniem ir uzvedības vai atkarību problēmas, tas nereti veicina bērnu uzvedības problēmas un atkarību izraisošo vielu lietošanu, jo kopīga "lietošana" ir būtiska, lai bērns iekļautos kompānijā. Tāpat kompānijām un draugiem ir arī cita ietekme uz bērnu – tās ir attiecības, kas nereti ietver interesi un rūpes, un var būt iekļaujošāka vide nekā, piemēram, izglītības iestāde.

Intervijās izglītības iestādi bērni, galvenokārt, raksturo kā nedraudzīgu un izstumjošu vidi, kas tajos gadījumos, ja bērnam mājās nav atbalsta, kļūst par vēl vienu cēloni, lai bērns pārstātu mācīties un pilnībā pievērstos savai draugu kompānijai. Runājot par izglītības iestādēm, bērni bieži runā par atbalsta trūkumu un izstumšanu situācijās, kurās viņi neatbilst priekšstatiem par "labu bērnu" un rada apkārtējiem problēmas. Tāpēc viņiem bieži nākas paļauties tikai uz sevi.

Bērni mācās atdarinot, tāpēc svarīgs ir piemērs. Runājot ar bērniem ar uzvedības vai atkarību problēmām un viņu ģimenes locekļiem, galvenokārt, runa ir par tiem piemēriem, kas jau ietver atkarību izraisošo vielu lietošanu un vēlāk turpinās, atdarinot draugus un kompānijas locekļus. Tomēr bērni intervijās akcentējuši arī vajadzību pēc pozitīviem paraugiem un autoritātēm, kam līdzināties.

Bērni ar uzvedības grūtībām attiecībās ar vecākiem un arī citiem bērniem var izmantot agresīvu komunikāciju, reizēm arī būt verbāli vai fiziski vardarbīgi, tas ietekmē viņu attiecības ar apkārtējiem. Šī agresīvā komunikācija var būt rezultāts viņu vajadzību neapmierināšanai, sekas dažādu vielu lietošanai vai mentālās veselības problēmām.

Intervētie bērni reti saskata vajadzību pēc izglītības un nodarbošanās, tāpēc viņiem bieži trūkst motivācijas mācīties. Izglītības iestādē šie bērni nereti tiek atstumti, un tas mudina viņus pamest mācības pavisam. Rezultātā viņiem paliek daudz brīvā laika, taču bieži vien nav nekā, ar ko jēgpilni aizpildīt šo brīvo laiku.

Izglītības iestādēs bērniem, kuriem vajag daudz kustēties, bieži trūkst iespēju to darīt. Vide nav piemērota viņu vajadzībām – nav pietiekami daudz vietas vai iespēju kustībām. Tā vietā, lai mainītu un pielāgotu vidi, šādus bērnus par aktīvu uzvedību bieži soda.

Tāpat intervijās tika runāts arī par to, ka bērniem svarīga ir veselība un dzīvība. Dažreiz veselības problēmas ir viens no iemesliem, kāpēc bērniem rodas uzvedības un atkarību problēmas. Taču tas darbojas arī otrādi – uzvedības un atkarību problēmas var kaitēt bērnu veselībai un pat apdraudēt viņu dzīvību.

Arī pieaugušajiem, kuru bērniem bija uzvedības un atkarību problēmas, bija neapmierinātas vajadzības – saskaņot darbu ar bērnu audzināšanu (kas saistās ar iespēju saņemt asistenta atbalstu, atrast laiku sev, partnerim, draugiem), labas attiecības ar bērniem, kā arī vajadzība iederēties sabiedrībā. Šo vajadzību neapmierināšana veicina pieaugušajiem izdegšanas riskus.

PAR PROBLĒMĀM

Būtiski saprast, ka no vienas vajadzības neapmierināšanas var rasties ļoti atšķirīgi problēmu veidi, savukārt, problēmu rezultātā var rasties jaunas neapmierinātas vajadzības. Piemēram, problēmas mājās, vienam izpaudīsies atkarībā, citam vardarbībā. Tas var pasliktināt attiecības ar pieaugušajiem, kas ietekmēs bērna vajadzību pēc atbalstošas vides mājās, kas atkal var radīt jaunas uzvedības problēmas.

Tika identificētas vairākas problēmas bērniem – emociju kontroles problēmas, izolēšanos, zagšana un citi likumpārkāpumi, attiecību pasliktināšanās ar pieaugušajiem, paškaitējums, vardarbība, nevēlēšanās mācīties un mācību grūtības, atkarību izraisošu vielu lietošana, procesu atkarība.

Bērni, kuriem ir šīs problēmas, bieži vien saskaras ar pieaugušo negatīvu attieksmi un nosodījumu, tāpēc viņiem tiek sniegts nevis reāls atbalsts problēmu risināšanai, bet dažāda veida represijas un sankcijas.

Tāpat tika identificētas problēmas, ar ko saskaras pieaugušie – izdegšana, problēmas attiecībās ar bērnu un partneri, atkarības. Vislielākās problēmas savu vajadzību apmierināšanā pieaugušie saskatīja darba un ģimenes dzīves savienošanā, kas saistīts ar nemitīgo nepieciešamību iesaistīties bērna problēmu risināšanā.

PAR ATBALSTA UN PAKALPOJUMU SAŅEMŠANU

Bērnu un pieaugušo vajadzību un problēmu risināšanai tiek piedāvāts dažāds atbalsts un pakalpojumi, kas vērsti uz noteiktu problēmu risināšanu. Tomēr bērnam vienlaikus var netikt apmierinātas vairākas vajadzības un viņam vienlaikus var būt vairākas problēmas, kas pieprasa kombinētus risinājumus.

Katram no pakalpojuma veidiem nodevumā norādīti konkrēti ieguvumi un trūkumi, kas ļauj izvērtēt pakalpojumu no saņēmēja skata punkta. Vissliktāk tiek vērtēti pakalpojumi, kam būtu jānodrošina atbalsts izglītības iestādēs, psihologa atbalsts un ārstēšanās psihoneiroloģiskajās ārstniecības iestādēs.

Pastāv atšķirība pakalpojumu saņemšanā starp bērniem, kas dzīvo ģimenēs un bērniem, kuri dzīvo ārpusģimenes aprūpē. Bērniem, kas dzīvo ārpusģimenes aprūpē, tiek piedāvāts lielāks pakalpojumu skaits, taču biežāk bērni tos uztver kā daļu no sankcijām, tāpēc nav motivēti izmantot. Tas drīzāk varētu liecināt par mēģinājumu aizpildīt visu bērna brīvo laiku, nevis piedāvāt risinājumus konkrētām problēmām.

Lai pakalpojumu saņemšana bērnam būtu noderīga, svarīgi, lai bērns pats tos gribētu saņemt un būtu motivēts iesaistīties. Taču bieži šie pakalpojumi tiek uzlikti kā sods – to saņemšanu nosaka policija, Valsts probācijas dienests vai bāriņtiesa. Tāpēc bērni tajos piedalās tikai formāli (ķeksīša pēc) un bez īstas iesaistes. Ja pakalpojums tiek uzlikts par pienākumu, ir svarīgi saprast, vai tam piespiedu kārtā vispār būs jēga.

Daļā gadījumu bērni nevis konceptuāli nepiekrīt pakalpojuma saņemšanai, bet drīzāk pakalpojuma formai, kas viņu skatījumā viņiem nav piemērota. Atsevišķos gadījumos pakalpojuma izvēlē svarīgas ir pakalpojuma un atbalsta detaļas, piemēram, pakalpojuma sniedzēja dzimums vai vēlme saņemt tikai individuālu pakalpojumu, jo ir bailes no citiem cilvēkiem vai konkrēta dzimuma cilvēkiem.

Nav pakalpojumu, kas risinātu to bērnu vajadzības, kas pašlaik nelieto atkarību izraisošas vielas, bet saredz risku, ka varētu atsākt to darīt.

Pastāv atšķirības dažādu pakalpojumu pieejamībā, īpaši reģionos, tāpat atšķiras arī pieejamība pakalpojumiem, ja tie jāfinansē pieaugušajiem, jo ģimeņu finanšu iespējas ir dažādas.

Daļā gadījumu svarīgs risinājums bērna uzvedības koriģēšanai var būt arī atbalsts bērna ģimenei.

REKOMENDĀCIJAS

Piedāvājot atbalstu un pakalpojumus, svarīgi:

- izvērtēt konkrēto bērna situāciju un vajadzības, nevis piedāvāt visus iespējamus pakalpojumus. Mērķtiecīga pakalpojumu saņemšana mazina izdegšanas riskus pieaugušajiem, dod labākus rezultātus bērniem un patērē mazāk resursu;
- pakalpojumus veidot iespējami elastīgus, jo atšķiras gan bērni, gan pakalpojumu sniedzēji, tāpēc iespējami labākā rezultāta sasniegšanai nepieciešams pakalpojumu piedāvājumu pielāgot bērnu vajadzībām;
- noskaidrot vēlamo pakalpojuma formu, jo daļa bērnu un pieaugušo kā sev piemērotus pakalpojumus saredz tikai individuālas konsultācijas, kamēr citiem piemērotāks ir atbalsts grupās;
- veicināt bērna motivāciju, skaidrojot noteikumus, pakalpojuma ilgumu, mērķi un sasniedzamo rezultātu, kā arī pārrunāt ar bērnu pakalpojuma detaļas un identificēt tās, kuras var traucēt vai ietekmēt pakalpojuma saņemšanu (piemēram, pakalpojuma sniedzēja dzimums).

Rekomendējam pakalpojumus piedāvāt, ja bērnam ir motivācija tos izmantot un viņš pats ir gatavs savu uzvedību mainīt.

Svarīgi domāt, kā nodrošināt pakalpojumiem reģionālo pārklājumu, jo dažādās pašvaldībās pakalpojumu pieejamība ir atšķirīga. Ja pakalpojums nav vienkārši pieejams, tas var netikt izmantots arī tad, ja vajadzīgs.

Nepieciešamas būtiskas izmaiņas izglītības iestādēs, lai veidotu iekļaujošu vidi. Iespējams, izglītības iestāžu darbiniekiem ir nepieciešamas papildu mācības par to, kā strādāt ar bērniem ar uzvedības un atkarību problēmām. Piemēri rāda, ka izglītības iestāžu sociālie pedagogi un psihologi var būtiski palīdzēt bērnu problēmu risināšanā – īpaši tad, ja viņiem izdodas izveidot uzticības pilnas attiecības ar bērnu, ja viņi strādā ar ieinteresētību un īsteno solītās aktivitātes uzvedības uzlabošanai. Taču ne vienmēr tas notiek – ne visos gadījumos speciālistu darbs ir pietiekami iedarbīgs.

Izglītības iestādēs svarīgs ir **reāls** atbalsts (regulāras papildu konsultācijas, neskaidro jautājumu paskaidrošana, nevis pārmetumi vai ieteikumi saņemties un mācīties) bērniem ar grūtībām mācībās. Īpaši tas ir svarīgs tām bērnu grupām, kur pieaugušais nevar sniegt bērnam atbalstu ierobežoto zināšanu, ienākumu, darba vai noguruma dēļ.

Svarīgi atrast veidus, kā psihoneiroloģiskajās ārstniecības iestādēs bērniem ārstēt atkarības viņiem piemērotākā veidā, vienlaikus izvērtējot, vai visos gadījumos ir nepieciešams liegt piekļuvi telefoniem un digitālajām ierīcēm.

Savukārt, ja bērns piesakās pakalpojumam un ir 17 gadus vecs, pakalpojumu vajadzētu piešķirt prioritāri.

Problemātiska ir arī atbalsta un pakalpojumu ilgtermiņa ietekme, īpaši gadījumos, ja bērns pēc saņemtā pakalpojuma atgriežas iepriekšējā vidē. Tāpēc būtu svarīgi izveidot īpašus

pakalpojumus bērniem, kuri ārstējušies no atkarībām, lai viņi saņemtu atbalstu arī pēc ārstēšanās, pirms problēmas atkal saasinās. Pašlaik palīdzība pieejama tikai tad, kad atkarība jau ir atgriezusies.

Nepieciešams arī attīstīt pakalpojumus, kas domāti pirmsskolas vecuma bērniem ar uzvedības un atkarību riskiem, vēlams tuvu dzīvesvietai, vislabāk pirmsskolas izglītības iestādēs. Kopumā ir svarīgi koncentrēties uz problēmu agrīnu identifikāciju un risināšanu.

Bērniem, kam uzvedības problēmas ir saistītas ar veselības problēmām, svarīgi nodrošināt savlaicīgu piekļuvi ārstiem, izskaidrot zāļu lietošanu, zāļu ietekmi uz viņu problēmām un tālāko ārstēšanas plānu.

Svarīgi turpināt nodrošināt pakalpojumus (pulciņus, sporta skolas, nometnes, jauniešu centrus u.c), kur bērni var atrast alternatīvu vidi un risināt savas problēmas pieņemošā un iekļaujošā formā. Vienlaikus svarīgi uzraudzīt, lai pakalpojumu sniegšanas vietas, kur koncentrējas bērni ar atkarību problēmām, neklūtu par vidi, kas negatīvi ietekmē bērna uzvedību.

Mentoru programmās jāmēģina samazināt darbinieku mainību.

Nozīmīgi ir atbalstīt un izglītēt pieaugušos, veidot atelpas iespējas – pievērst uzmanību ne tikai bērnu, bet arī pieaugušo vajadzībām, jo viņi ir “atslēgas figūras” bērnu dzīvē un viņu spējā mainīties.

Visbeidzot svarīgi izglītēt sabiedrību, lai novērstu situācijas, kad pieaugušajiem, kuru bērni saskaras ar uzvedības un atkarību problēmām, ir jāsaskaras arī ar emocionālo vardarbību no sabiedrības puses.

PIELIKUMI

1. PIELIKUMS. INTERVIJU VADLĪNIJAS BĒRNIEM AR UZVEDĪBAS VAI ATKARĪBU PROBLĒMĀM

Ievads

Vai vari nedaudz pastāstīt par sevi, cik tev ir gadu, vai tu kaut kur mācies? Vai tu apmeklē kādus pulciņus? Ar ko tu ikdienā dzīvo kopā? Vai vasarā vai citā laikā tu strādā? (ja jautājums relevants) Kur?

Atkarības/uzvedības grūtības

Vai tev klasē/draugu lokā bērni pīpē, lieto alkoholu vai citas atkarību izraisošas vielas? Vai arī tev reizēm sanāk rīkoties līdzīgi? Cik gados tu pirmo reizi pamēģināji ... (atkarībā no atbildes?) Kādās situācijās tu šādi rīkojies?

Vai tev klasē ir bērni, kuri apsūkājas, sit vai kā citādi slikti uzvedas? Kāpēc viņi, tavuprāt, tā dara? Vai arī tev reizēm sanāk rīkoties līdzīgi? Kādās situācijās tu šādi rīkojas? Kā tev šķiet, kas tev palīdz uzvesties savādāk? Kas tev traucē to darīt? Kā tev šķiet, kas traucē bērniem pārvarēt uzvedības grūtības un atkarības? Kā tev šķiet, kas palīdzētu bērniem pārvarēt uzvedības grūtības un atkarības?

Papildu uzvedinošie jautājumu par situāciju, kurā rīkojas līdzīgi kā vienaudži (ja vajag): Par kādu uzvedību tu visbiežāk saņem pārmetumus no apkārtējiem? Vai kāds tev ir aizrādījis par smēķēšanu, atkarību izraisošu vielu lietošanu, pārlietu telefona lietošanu, spēļu spēlēšanu, varbūt cita veida nepareizu agresīvu uzvedību? Vai vari minēt kādu piemēru, kur šādus komentārus saņem? Kā tas tev liek justies? Kā tu uz to reaģē? Kā tas ietekmē tavu dzīvi?

Vai tavā ģimenē vēl kāds saskaras ar līdzīgām grūtībām? Kā tava ģimene uz to reaģē, kā tas visus ietekmē?

Atbalsts un palīdzība

Kas ikdienā tev sniedz palīdzību un atbalstu? Kā tas tev palīdz? Kādu vēl atbalstu no apkārtējiem tu vēlētos saņemt? Vai Tu esi kādam jautājis palīdzību vai teicis, ka Tev ir nepieciešama palīdzība? Kāda palīdzība vai atbalsts ir vajadzīga tavai ģimenei, kāpēc? Kas ikdienā sniedz atbalstu tavai ģimenei? Vai tu kādam esi sniedzis atbalstu? Kā tas izpaužas? Kā tu juties, kad tu kādam esi sniedzis palīdzību?

Palīdzība

Vai esi dzirdējis par kādu palīdzību bērniem, kas lieto dažādas vielas vai saskaras ar uzvedības grūtībām? Kādiem?

Vai esi pats vai tavi draugi ikdienā izmantojis/-uši kādu atbalstu/palīdzību, kas mērķēti atkarības vai uzvedības grūtību pārvarēšanai (piemēram, sociālajā dienestā, skolā, dienas centrā, kultūras centrā, pie ārsta vai apmeklējis kādus pulciņus citur)? Kādu?

(Nākamie jautājumi, ja ir saņēmis kādu atbalstu) Vai vari pastāstīt par katru no palīdzības veidiem, ko esi saņēmis? Vai, tavuprāt, tie tev bija nepieciešami? Kāpēc tu izvēlēties/uzsāki saņemt palīdzību? Vai tu biji apmierināts ar šo atbalstu, kāpēc? Kā tu par šo atbalstu uzzināji? Vai atbalsta/palīdzības saņemšanai bija vajadzīgi kādi finanšu, citi līdzekļi, vai tavi vecāki/audžuvecāki varēja to atļauties?

(Jautā specifiski par katru no nosauktajiem atbalsta veidiem, pielāgojot jautājumus) Kāda bija komunikācija ar palīdzības/atbalsta sniedzēju? Kā vērtē sniegtā atbalsta/palīdzības saturu, kas patika/nepatika? Vai tas tev bija piemērots un noderīgs, kāpēc? Ja tev būtu iespēja atbalstu/palīdzību uzlabot, ko tu ieteiktu, kāpēc? Vai bija brīži, kad likās, ka vairs negribi doties uz... (palīdzības saņemšanas vieta)? Kāpēc? Ko tu darīji, lai pārvarētu negribēšanu?

Kā tu juties pēc palīdzības saņemšanas? Vai kāds tev izstāstīja, ko darīt tālāk, pēc palīdzības beigām? (Ja jā, vai viņš kādu no šīm rekomendācijām turpina darīt?) Kas tevī bija mainījies? Vai apkārtējie pamanīja kādas izmaiņas? Vai tev būtu gribējies šo palīdzību saņemt ilgāk? Kāpēc? Vai laikā, kamēr tika saņemta palīdzība, tu juties savādāk? Kā?

Vai Tev pēc palīdzības saņemšanas bija jāpilda kādi uzdevumi, lai sev palīdzētu? Vai tu tos darīji? Kas traucēja? Kas palīdzēja?

Varbūt zini kādu atbalsta veidu/palīdzību, ko gribētu izmantot, bet kaut kādu iemeslu dēļ nevari? Kā tas varētu palīdzēt tev?

Informācijas avoti

Kur tu parasti meklē informāciju par šādu atbalstu/ palīdzību? Kurai informācijai tu visvairāk uzticies? Kāda informācija tevi pārliecinātu izmantot vienu vai otru palīdzību?

Nobeigums

Domājot par sevi, savu situāciju un interesēm, ja tu varētu izdomāt savu ideālo palīdzību vai atbalstu, ko tu gribētu? Lūgums pajautāt par katru atsevišķi, dodot piemērus – skolā, pie ārsta, sporta pulciņā, sociālajā dienestā... Ja tu domā par saviem vienaudžiem, kas saskaras ikdienā ar atkarības vai uzvedības grūtībām, ko tu ieteiktu vai neieteiktu darīt, lai varētu labāk tikt ar to galā? Paldies!

2. PIELIKUMS. INTERVIJU VADLĪNIJAS VECĀKIEM, KAM IR BĒRNI AR UZVEDĪBAS VAI ATKARĪBU PROBLĒMĀM

Ievads

Vai varat nedaudz pastāstīt par sevi (cik jums ir gadu), savu ģimeni, bērnu skaitu? Vai varat īsi pastāstīt par savu bērnu/bērniem, kam ir atkarība/ uzvedības grūtības, kā tās izpaužas? Kādas bija pirmās izmaiņas bērna uzvedībā? Kādā vecumā? Vai Jūs to pamanījāt vai kāds jums to pateica? Vai situācija ir mainījusies laika gaitā? Vai jums izdodas bērna uzvedību ietekmēt, kā? Kā šāda bērna uzvedība vai atkarības ietekmē jūs un pārējos ģimenes locekļus? Kā jūs šajās situācijās rīkojaties? Vai saņemat arī kādus pārmetumus vai aizrādījumus no apkārtējiem?

Atbalsts un palīdzība

Kas varētu palīdzēt risināt bērna uzvedības problēmas vai mainīt bērnu ieradumus, kas saistīti ar atkarības veidošanos? Kāds atbalsts bērniem ar līdzīgām problēmām/ieradumiem vajadzīgs, kāpēc? Kas, jūsuprāt, ikdienā sniedz šāda veida palīdzību vai atbalstu?

Kāda palīdzība vai atbalsts ir vajadzīgs ģimenei, kurā ir bērns ar šādām problēmām, kāpēc? Kas ikdienā sniedz atbalstu Jūsu ģimenei? Vai Jums nepieciešams kāds papildu atbalsts? Vai esat griežies pie šīm personām/iestādēm pēc palīdzības? Kādi ir bijuši galvenie iemesli, kāpēc palīdzība ir atteikta vai nav piedāvāta?

Palīdzības lietošanas pieredze un motivācija

Vai jūsu bērns/bērni ir izmantojuši atbalstu/palīdzību atkarības vai uzvedības grūtību pārvarēšanai (piemēram, sociālajā dienestā, skolā, dienas centrā, kultūras centrā, pie ārsta citur)? Kādu? Vai varat pastāstīt par katru no atbalsta veidiem, ko nosaucāt? Kāpēc izvēlējāties saņemt šo palīdzību? Kā atbalsta saņemšana ietekmēja bērna uzvedību vai atkarību mazināšanu?

Ar kādiem izaicinājumiem saskaraties palīdzības saņemšanas laikā? Ja tam bija vajadzīgi kādi naudas līdzekļi, kādi un vai varējāt to atļauties?

(Jautā par katru no atbalsta veidiem, pielāgojot jautājumus situācijai) Kas bērnam/bērniem patika un kas ne? Kas jums kā vecākam patika, saņemot palīdzību? Vai palīdzības nodrošināšanas process bija saprotams? Kāda bija komunikācija ar atbalsta/palīdzības sniedzēju? Kā Jūs vērtējat palīdzības saturu un apjomu? Kādus uzlabojumus ieteiktu?

Vai palīdzības saņemšanas laikā bērna uzvedība mainījās? Kā? Vai pēc palīdzības saņemšanas bērna uzvedība mainījās? Kāpēc? Kas palīdz "noturēt sasniegtos rezultātus"? Vai bērni un jūs kā vecāks saņemat rekomendācijas situācijas uzlabošanai? Kādas? Kā jums kā vecākam ir izdevies tās izpildīt? Kas palīdzēja? Kas traucēja?

Vai ir kāds atbalsts/palīdzība, ko nevēlētos saņemt? Kāpēc?

Varbūt Jūs vai pārējie ģimenes locekļi ir izmantojuši kādu citu palīdzību vai atbalstu, lai palīdzētu sev vai bērnam? Kā tas palīdzēja? Vai tas bija par maksu? Vai varējāt to atļauties? Kāda bija komunikācija ar atbalsta/palīdzības sniedzēju? Kā vērtējat atbalsta saturu un apjomu? Kādus uzlabojumus ieteiktu atbalsta/palīdzības veidotājiem?

Varbūt ir palīdzība vai atbalsts, ko gribētu pats/bērns izmantot, bet kaut kādu iemeslu dēļ nevarētu? Kāda? Kāpēc?

Informācijas avoti

Domājot par palīdzību un atbalstu, ko pats vai bērns ir saņēmis, kā Jūs par to uzzinājāt? Kādus informācijas avotus lietojat ikdienā, vai tur ir pieejama informācija par šādu palīdzību/atbalstu, vai tādu vajadzētu? Kuriem informācijas avotiem jūs visvairāk uzticaties? Kāda informācija jūs pārliecinātu izmantot vienu vai otru palīdzību? Vai esat kādam stāstījis par šo palīdzību vai atbalstu?

Nobeigums

Kas pietrūkst, lai Jums un bērnam palīdzētu pārvarēt iepriekš minētās grūtības? Kāda, jūsuprāt, būtu atbilstošākā palīdzība bērniem, ģimenēm ar šādām grūtībām (norāda jomas atsevišķi – sociālajā, veselības, izglītības jomā, citur)? Domājot par citiem vecākiem, kas saskaras ar līdzīgām problēmām, ko Jūs ieteiktu darīt, kādu palīdzību/atbalstu izmantot, lai situāciju uzlabotu, varbūt tieši pretēji, ko neieteiktu darīt? Paldies!